

- ◆ DEÁK PÉTER: Házastársi „machinációk” tárháza – forráselemzések a házastársak közötti lopás témaköréből I.
- ◆ KESERŰ BARNA ARNOLD: A magánélet védelméről szóló törvény kritikai elemzése
- ◆ FARKAS ÁDÁM: Bábeli zűrzavar? Avagy a védelmi és biztonsági kihívások jogállami adaptációjának rendszerszintű kérdései, különös tekintettel az Eurázsia-gondolatra
- ◆ LUGOSI JÓZSEF: A konfliktushelyzet kialakulásától a magánjogi jogvitáig
- ◆ KELEMEN ROLAND: Radikalizálás, dezinformálás és tömegpszichózis modern köntösben: a hibrid konfliktus kibertérben
- ◆ CSITEI BÉLA: Az autonóm járművek és a termékfelelősség, avagy mennyiben indokolt a termékfelelősségi szabályok reformja
- ◆ DANIEL HAITAS: British Royal Succession and Marriages: Certain Past Laws and Changes in Modern Times
- ◆ SISKA KATALIN: A Moszul Bizottság ambivalens megítélésének okairól, különös tekintettel Teleki Pál szerepére
- ◆ BORS SZILVIA: The Effect of COVID-19 Pandemic in Labour Law with Regards to the Regulation of Home Office
- ◆ BENYUSZ MÁRTA: A gyermekek jövője az Európai Unióban - Mit ígér a Bizottság 2021-2024-es stratégiája?
- ◆ ZALAHEGYI ZOLTÁN: Gróf Esterházy Móric és Győr – Biczó Zalán könyvéről és a győri Esterházy-emléktábláról
- ◆ HALÁSZ GÉZA: Szerényi Gábor szociografikáiról

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Szerényi Gábor, Argosy

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 DEÁK PÉTER: Házastársi „machinációk” tárháza – forráselemzések a házastársak közötti lopás témaköréből I.
- 19 KESERŰ BARNA ARNOLD: A magánélet védelméről szóló törvény kritikai elemzése
- 37 FARKAS ÁDÁM: Bábeli zűrzavar? Avagy a védelmi és biztonsági kihívások jogállami adaptációjának rendszerszintű kérdései, különös tekintettel az Eurázsia-gondolatra
- 53 LUGOSI JÓZSEF: A konfliktushelyzet kialakulásától a magánjogi jogvitáig
- 71 KELEMEN ROLAND: Radikalizálás, dezinformálás és tömegpszichózis modern köntösben: a hibrid konfliktus kibertérben
- 87 CSITEI BÉLA: Az autonóm járművek és a termékefelelősség, avagy mennyiben indokolt a termékefelelősségi szabályok reformja
- 105 DANIEL HAITAS: British Royal Succession and Marriages: Certain Past Laws and Changes in Modern Times
- 115 SISKA KATALIN: A Moszul Bizottság ambivalens megítélésének okairól, különös tekintettel Teleki Pál szerepére
- 127 BORS SZILVIA: The Effect of COVID-19 Pandemic in Labour Law with Regards to the Regulation of Home Office

MŰHELY

- 149 BENYUSZ MÁRTA: A gyermekek jövője az Európai Unióban - Mit ígér a Bizottság 2021-2024-es stratégiája?

RECENZIO

- 163 ZALAHEGYI ZOLTÁN: Gróf Esterházy Móric és Győr – Biczó Zalán könyvéről és a győri Esterházy-empléktábláról
- 167 HALÁSZ GÉZA: Szerényi Gábor szociografikáiról

E számunkat Szerényi Gábor grafikus művei díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SULYOK GÁBOR | SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER
TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Nagy Zoltán
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

<https://jap.sze.hu>

Házastársi „machinációk” tárháza – Forráselemzések a házastársak közötti lopás témaköréből I.

Az *actio rerum amotarum* és az *actio furti* alkalmazásának határterületei a D. 25, 2, 17, 3, eod. 18, valamint eod. 28 és a C. 6, 2, 22, 4 forrásszövegek összevetése alapján

I. BEVEZETÉS, AZ *ACTIO RERUM AMOTARUM* JELLEMZŐI

Közkeletű, s többé-kevésbé a forrásokra visszavezethető megfogalmazás szerint az *actio rerum amotarum* (a továbbiakban: *a. r. a.*) a római jogban házastársak közötti lopás esetére szóló kereset volt, mivel az *actio furti* alkalmazása közöttük ki volt zárva.^[1] Bár e definíció a kereset alapjául szolgáló tényállás és a keresetindítás előfeltételeinek összetettségére tekintettel kétségkívül leegyszerűsítő, mégis jól rávilágít az *a. r. a.* és az *actio furti* viszonyára, az e keresetek közötti legfontosabb különbségekre, s ezzel magának az *a. r. a.*-nak a legfontosabb jellemzőire is, ti. hogy e kereset házastársak között volt megindítható, a kereset alapjául egy házastársak közötti lopási tényállás szolgált, s hogy megalkotásának egyik – ha (feltehetően) nem is kizárólagos – indoka az *actio furti* házastársak közötti alkalmazásának tilalma volt. Ugyan nem derül ki a fenti definícióból, az *a. r. a.* fontos sajátos anyagi jogi jellemzői voltak még ezen kívül az elkövetési magatartás (amely a források értelmében *amotio* volt, szemben a *furtum* alapjául szolgáló *contractatio*val),^[2] az elkövető és a sértett között fennálló házasság (vagyis, hogy

[1] Ld. pl. D. 25, 2, 1: „*Rerum amotarum iudicium singulare introductum est adversus eam quae uxor fuit, quia non placuit cum ea furti agere posse (...)*”.

[2] Vö. pl. C. 5, 21, 2 és D. 25, 2, 11 pr. A források szóhasználata – e helyütt kívánunk utalni rá, hogy a források csupán az igei alakot („*amovere*”) ismerik – e tekintetben teljesen konzekvensnek mondható, ebből pedig arra lehet következtetni, hogy míg a lopáshoz, a *furtum*hoz elegendő a dolog jogellenes, lopás szándékával történő, sőt, a Gai. 3, 195 forrásszöveg alapján pusztán a tulajdonos akarata ellenére való érintése is, addig az *a. r. a.* alapjául szolgáló tényállás csak akkor valósul meg, ha a dolgot az elkövető nem egyszerűen elveszi, hanem elviszi, elmozdítja, s birtokbavételére így kerül sor. Fontos ugyanakkor, hogy a „*contractare*” által jelölt általános magatartásba belefért az „*amovere*” is: a két magatartás viszonyát tehát a nagyobb és az azon belüli kisebb halmaz viszonyaként lehet leírni.

e cselekmény elkövetője és sértettje egyaránt csak házastársak lehetnek,^[3] az elkövetési idő (az elkövetési magatartásra a házasság fennállása alatt kellett, hogy sor kerüljön)^[4] és a speciális célzat (amely a cselekményt a *furtumtól* szintén megkülönbözteti, mivel *a. r. a.* alapjául a *divortii causa* elkövetés, *actio furti* alapjául pedig *animus lucri faciendi* szolgált),^[5] továbbá sajátos eljárásjogi jellemzőkként említhetők a perbeli legitimációra (felperesi és alperesi oldalon alapvetően a tolvaj és sértett házastárs állhatott),^[6] a speciális perelőfeltételekre (a *secutum divortium* követelménye,^[7] vagyis, hogy a kereset csak a válást követően indítható meg, a házasság fennállása alatt nem) vonatkozó szabályok és a kereset (reiperszekutórius vagy pönális) jellegének^[8] kérdései.

Az *a. r. a.* fenti, általános jellemzőihez képest (elsősorban megindíthatóságának időpontjával és – mint kapcsolódó témakörrel – az *actio furti* tilalmának indokaival kapcsolatban) a forrásokban találkozhatunk olyan speciális tényállásokkal is, amelyek az *a. r. a.* alkalmazásának fentiekben röviden változt rendszerébe nem illeszthetők be, mivel annak különleges alkalmazását alapozzák meg, ekkor azonban jobban eligazíthatnak a kereset természetét, megalkotásának indokait és az *actio furtival* való – már csak az alapul fekvő cselekmények hasonlósága folytán is szoros – viszonyát illetően. E tényállások egy része a *Digesta* 25, 2 *De actione rerum amotarum* titulussában, vagyis az *a. r. a. sedes materiae*-jében található, míg egy e szempontból igen jelentős textus a *Codex Iustinianus* 6, 2 *De furtis et de servo corrupto* titulussában található, egy alapvetően az *actio furtival* kapcsolatos rendelet „járulékos” rendelkezéseként – ezeket a textusokat vizsgáljuk meg tanulmányunk I. részében. A továbbiakban tehát e tényállások önálló vizsgálata, végül pedig összevetése révén kívánjuk – immár tanulmányunk II. részében – bemutatni az *a. r. a.* és

[3] Erre nézve ld. pl.: D. 25, 2, 17 pr.; D. 25, 2, 1; a contrario érvénnyel: D. 25, 2, 6, 2. A forrásokban leggyakrabban a feleség szerepel az elkövetői oldalon, míg a cselekmény passzív alanya és egyben sértettje leggyakrabban a férj; ha a kettő elválik, tehát a sértett valamely más személy (pl. ha a férj egy [hatalomalatti] filius familias [s így a voltaképpen sértett a (hatalomgyakorló) pater familias]), a feleség ellen a sértettet megillető *a. r. a.*-nak nem volt helye (D. 25, 2, 3, 4).

[4] Ld. pl. D. 25, 2, 2; D. 25, 2, 15 pr.; D. 25, 2, 3 pr. Ha bármely okból nem állt fenn a felek között érvényes házasság, a keresetnek nem volt helye, és *actio furtival* lehetett perelni, még akkor is, ha egyébként köztük életközösség állt fenn (utóbbi legitimikusabb esete a *concupinatus*).

[5] Vö. C. 5, 21, 2.

[6] Ld. pl. D. 25, 2, 7; D. 25, 2, 11 pr.; D. 42, 1, 52; Ulp. 7, 2.

[7] Ld. pl. D. 25, 2, 25; e követelményhez képest kivételes esetet ismertet az alábbiakban részletesen tárgyalt C. 6, 2, 22, 4 forrásszöveg.

[8] A keresetet az alapul fekvő, a kereset megalkotásához vezető „eredeti” cselekményt s élethelyzetet tekintve egy deliktuális alapon nyugvó, de klasszikus (kori) formájában, s funkcióját tekintve reiperszekutórius keresetnek tekinthetjük, s bár ez az álláspont vitatott a szakirodalomban, mégis ezt támasztja alá véleményünk szerint a következő forrásszöveg (D. 25, 2, 21, 5) is, melyben Paulus arról tudósít bennünket, jölehet az *a. r. a.* egy *delictumból*, egy (a szónak nem [feltétlenül] mai értelemben vett jelentésében) „bűncselekményből” fakad, az ugyanakkor reiperszekutórius is, tehát vagyoni megtérítésre irányuló funkcióval is bír: „Haec actio licet ex delicto nascatur, tamen rei persecutionem continet (...)”.

az *actio furti* alkalmazásának határterületeit, hogy ezáltal az *a. r. a.* sajátos (és e keresetet az *actio furti*től megkülönböztető) jellemzőiről, s egyúttal a két kereset viszonyáról is pontosabb képet kaphassunk.

Még a forráselemzéseket megelőzően kívánunk utalni rá, hogy az *a. r. a.*-mal kapcsolatos felfedezések során nagyban támaszkodtunk az e keresettel legutóbb és máig messze legrészletesebben foglalkozó tekintélyes német romanista, Andreas Wacke 1963-as doktori disszertációjának^[9] megállapításaira, míg az általános lopási kereset kérdéseit illetően Marton Géza 1911-es, a *furtum* és az *actio furti* anyagi jogi és eljárásjogi vizsgálatát a régebbi irodalomban, ugyanakkor máig nehezen felülmúlható módon tartalmazó munkájára.^[10] A két kereset viszonyának elemzése során megkerülhetetlen volt még két, a keresetek konkurenciájának témakörében alapvető szakirodalmi munka, a régebbi szakirodalomból Ernst Levy két kötetben – 1918-ban és 1922-ben – megjelent habilitációs munkája^[11] és Detlef Liebs – sok tekintetben Levy művére építő, azonban mérsékeltébb szövegkritikai módszerrel még differenciáltabb eredményeket felmutató^[12] – habilitációs munkája az újabb szakirodalomból.^[13] Az említett művek egyszerre nyújtottak biztos támpontot és inspirációt is az alábbi elemzésekhez.^[14]

II. A D. 25, 2, 17, 3 ÉS EOD. 18 FORRÁSSZÖVEGEKBEŒ OLVASHATÓ TÉNYÁLLÁS: A FÉRJNEK ZÁLOGBA ADOTT DOLOGRA ELKÖVETETT *AMOTIO*

Az *a. r. a.* különleges alkalmazási területeinek vizsgálata során elsőként az alábbi két – azonban egymást követő, s tartalmilag így csak együttesen értelmezhető – *Digesta*-helyen olvasható tényállást tekintjük át:

D. 25, 2, 17, 3 (*Ulpianus libro 30 ad edictum*): „Quae viro suo res pignori datas amoverit, hoc iudicio tenebitur”;

D. 25, 2, 18 (*Paulus libro sexto quaestionum*): „Sed et domino conductio competet. Sed alterutri agere permittendum est.”

[9] Wacke, 1963.

[10] Marton, 1911.

[11] Levy, 1918-1922.

[12] „(...) Detlef Liebs hat sich 1972 der Problematik erneut monografisch angenommen und ist dabei auf der Grundlage einer moderateren Textkritik zu noch differenzierteren Ergebnissen gelangt.” (Backhaus, 2018, 73.).

[13] Liebs, 1972.

[14] A jelen vizsgálódás szempontjából alapvető szakirodalom ismertetését követően kívánjuk jelezni, az érintett témakörök szekunder irodalma tekintetében nem törekedtünk részletességre, pláne teljességre; elemzésünk során így elsősorban a primer forrásanyagra koncentráltunk. Mindazonáltal még e helyütt utalnánk – áttekintő jelleggel, általánosságban – az *a. r. a.* témakörében releváns (túlnyomórészt) újabb szakirodalomból a következő – részben a későbbiekben is hivatkozott – munkákra: Seidl, 1975, 234-238.; Guarino, 1995, 105-163.; Ípek, 2010, 195-215.; Cascione, 2014, 134-138.

E forrásszövegek szerint, ha a feleség a férjének zálogba adott dolgokat tulajdonít el, ezen kereset (ti. az *a. r. a.*^[15]) alapján felel, viszont a tulajdonos is perelhet *condictio*val; azonban (kettejük közül csak az) egyiküknek megengedett, hogy pereljen.

Vizsgáljuk meg részletesebben, pontosan milyen vagyoni jogi összefüggések állnak fenn ebben az esetben. Az alapul fekvő tényállás szerint a férj hitelező egy kötelmi jogi ügyletben, melyben a kötelmet zálogjog biztosítja, továbbá a zálogtárgyat a férjnek átadták, így kézizálogról van szó (erre utal az elkövetési tárgy megjelölése: *res pignori data*). A feleség ezt a férjének zálogba átadott dolgot tulajdonítja el *amoti*ójával, s mivel Ulpianus megállapítása szerint a feleség *a. r. a.* alapján felel, így – feltehetően – a kereset megindításához szükséges többi tényállási elem is megvalósult (így pl. a *divortii causa* elkövetés stb.; Wacke szerint a szövegekörnyezet is erre utal,^[16] ugyanakkor ld. az alábbiakban írtakat is; első körben mindazonáltal tételezzük fel, hogy fennállnak a speciális feltételek, tényállási elemek is). Világos tehát, hogy a tényállásnak három szereplője van: a zálogtárgy tulajdonosa (mint zálogadós), aki a zálogtárgyat a férjnek (mint záloghitelezőnek) zálogba adta, s a feleség, aki a zálogtárgyat a férjtől eltulajdonította; az idézett jogtudósoknak pedig ebben a tényállásban kellett az igénybe vehető keresetekről állásfoglalást adniuk.

Csupán utalni kívánunk rá, a fenti tényállásban egyáltalán miként merülhet fel a férj mint záloghitelező keresetindítási lehetősége. Bár a zálogtárgynak nyilván nem ő a tulajdonosa, s az nem is az ő vagyónába tartozik (ld. pl. D. 47, 2, 12, 2: „*in bonis eius res non sit*”),^[17] a lopásnak tehát – modern fogalmaink szerint – nem sértettje, csupán passzív alanya, ugyanakkor – az *actio furti* aktív legitimációjára vonatkozó, a későbbiekben részletesebben ismertetett szabályok révén, összefüggésben nem utolsó sorban a záloghitelező *custodia*-felelősségével is – a záloghitelezőt is megilleti az *actio furti*, ha ellopják tőle a zálogtárgyat (ld. pl. *eod.*: „*Sed et si res pignori data sit, creditori quoque damus furti actionem...*”, ld. még pl. Gai. 3, 204). E különleges esetben viszont, tekintettel a passzív alany és az elkövető közötti speciális viszonyra, mégsem az *actio furti*, hanem az *a. r. a.*

[15] A „*hoc iudicio*” kitétel egyrészt az *eod.* 2. forrásszövegben olvashatókkal válik értelmezhetővé („*Non solum eas res, quae exstant, in rerum amotarum iudicium venire Iulianus ait...*”), továbbá e helyütt is utalunk rá, az *a. r. a.* Digesta-beli *sedes materiae*-je a D. 25, 2, 1 tituluszában található, így ennél fogva sem lehet kétséges, hogy a hivatkozott kereset itt az *a. r. a.*

[16] Wacke, 1963, 118. [13]-as lábjegyzet, továbbá ld. az ezt megelőző §-okat is (melyek azt a kérdést vizsgálják, mi tartozik a *res amotae* körébe).

[17] Tehát még egy esetleges vagyonközösség esetén sincs hozzá köze a feleségnek (a vagyonközösség tekintetében utalunk rá, miszerint a klasszikus jogtudósok között a D. 25, 2, 1 forrásszöveg tudósítása szerint vitatott volt, házastársak egyáltalán elkövethettek-e egymás sérelmére lopást, voltak ugyanis olyan – utóbb kétségkívül meghaladott[nak tűnő] [vö. Marton, 1911, 253.] – álláspontok, hogy a házastársak között valamiféle [házassági] vagyonközösség állt fenn, „*quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret*” – azaz, mivel a házastársi „életközösség” a feleséget is valamiképpen tulajdonos[társ]sá tette). E – kétségkívül vitatható és vitatott – kérdés vizsgálatát e helyütt részletesebben nem tudjuk elvégezni, azonban utalunk a témában releváns szakirodalomból a következő munkákra: Lobrano, 1989; Bessenyo, 2010 [4], 246.; valamint saját, e témában írt korábbi munkánkra: Deák, 2020, 51-82.

lesz igénybe vehető a férj mint záloghitelező által, hiszen a felesége volt a tolvaj. Ez az eset tehát alapvetően csak az *a. r. a.* szempontjából jelent „speciális alkalmazási területet” (amennyiben e keresetet megadták egy olyan vagyontárgyra elkövetett *amotio* esetén is, amely nem tartozott a férj tulajdonába, ill. vagyonába), ugyanis a férjet mint záloghitelezőt egyébként is megilletné az *actio furti*.

Kérdés ugyanakkor, összefüggésben a fentiekkel, hogy mi a helyzet abban az esetben, ha – a korábban feltételezettekkel ellentétben, tegyük fel – mégsem válósultak meg az *a. r. a.* speciális tényállási elemei, s csupán arról van szó, hogy a házasság fennállása alatt a feleség ellopott a férjétől egy neki zálogba adott dolgot? Mivel az *actio furti* megindítása általánosságban kizárt házastársak között, az *a. r. a.* pedig ebben az esetben nem lenne megindítható, csak ha a speciális feltételek (*divortii causa* elkövetés stb.) fennállnának, ezek az esetek szankció nélkül maradnának, legalábbis a férj oldaláról, persze most kifejezetten az *actio furti* és az *a. r. a.* viszonylatában gondolkodva, s nem számítva a birtokvédelmi jogeszközöket és a záloghitelezőt megillető *vindicatio pignoris* (ugyanígy a zálogtárgy tulajdonosát szintén megillető egyéb keresetek is). Wacke a kereset jellegét illetően e jogesettel kapcsolatban annak fokozatos kiterjesztéséről, s így a férjnek azokban az esetekben történő támogatásáról ír,^[18] amikor nem volt tulajdonosa az eltulajdonított dolgoknak (mert pl. záloghitelező volt), így nem szakad el attól a korábbi értelmezéstől, mely szerint valószínűsíthetően a többi feltételnek is fenn kellett állnia, s így a fenti eset valóban csupán a „*res amotae*” körének kiterjesztéseként értelmezhető, melyből ugyanakkor az is következik, hogy a férj, ha a speciális feltételek nem válósultak meg a feleség cselekményével kapcsolatban, nem indíthatta meg a neki zálogtárgyba adott dolgok eltulajdonítása miatt az *a. r. a.*-ot. Ez azonban nem válaszolja meg az előbbi kérdést, tehát, hogy egyáltalán perelhetett-e valamivel ebben az esetben? Erre a problémára jelentenek választ a fenti két kereseten kívüli igényérvényesítési módok, így a *vindicatio pignoris*, ill. a birtokvédelem körében alkalmazható jogeszközök (s még ha e jogeszközök nem is állnának rendelkezésére, ez annyiban mégsem lenne „égető” probléma, hogy – mint azt a fenti textusban Paulus is külön megállapította – a zálogtárgy tulajdonosának természetesen vannak egyéb keresetei a zálogtárgy visszaszerzésére [bár így még nem került volna vissza a záloghitelezőhöz a zálogtárgy, aki csak az azt sikeresen visszaparló zálogadóstól tudná újból magához perelni a fenti esetben]).

A fenti probléma valamivel szűkebb körben is koncipiálható, nevezetesen akként – előrelátva ezzel a későbbiekben elemzett forrásszövegekre is –, hogy mi a helyzet abban az esetben, ha az *a. r. a.* előfeltételei közül akár (de nem feltétlenül) valamennyi teljesült egy kivételével, mégpedig a *secutum divortium* követelményével, vagyis, ha a felek között nem következett volna be válás, amely a kereset megindíthatóságának az általános szabályok szerint egyébként előfeltétele. Másként szólva felmerülhet-e ebben az esetben a házasság fennállása

[18] Wacke, 1963, 126. Konklúzióink szempontjából nem elhanyagolható a német romanista azon megjegyzése sem, mely szerint mindebből nem következik, hogy az *a. r. a.* pönális kereset lett volna.

alatti perlés, vagyis indíthat-e a férj *a. r. a.*-ot a feleség ellen a házasság fennállása alatt? Ez utóbbi annál is inkább indokolt lenne, mivel a voltaképpeni sértett a harmadik személy, a záloghitelező általi perlés tehát az ő érdekeit is szolgálja. Erre a kérdésre pusztán a fenti forrásszöveg ismerete alapján nem tudunk válaszolni, ezért tanulmányunk II. részében, a fenti textusnak az alábbiakban tárgyalt *Codex*-helyel való összevetése körében visszatérünk még rá, a problémát azonban már e helyütt is jelezni kívántuk.

Visszatérve a fentiekben tárgyalt tényállásra, az, hogy zálogtárgy tulajdonosát milyen kereset illeti meg a feleséggel szemben, a D. 25, 2, 18 fragmentumból derül ki, ilyenkor tehát a férj mellett, akit az *a. r. a.* illeti meg, az adós (helyesebben: a zálogtárgy tulajdonosa [mivel utóbbi nem feltétlenül azonos az adóssal]) is perelhet, mégpedig *condictio*val, bár az ebből a fragmentumból nem derül ki, pontosan melyik *condictio*val (feltehetően a *condictio [ex causa] furtiva*^[19] jöhet számításba a fenti tényállás alapján), mindenesetre arról, hogy őt az *actio furti* megilletné, e textusban nincs szó.^[20] Ami végül a második forrásszöveg „*sed alterutri agere permittendum est*” kitételét illeti, ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a feleséget a záloghitelező férj és a zálogtárgy tulajdonosa közül csak egyikük perelheti: előbbi az *a. r. a.*-mal (vagy pl. *vindicatio pignorisszal*), míg utóbbi *condictio (furtiva)* révén.^[21]

[19] Wacke, 1963, 118. Logikus is, mivel az általános esetben – tehát, ha az elkövető és a passzív alany nem házastársak – a záloghitelezőt is az *actio furti* illetné meg, vö. pl. a fentebb hivatkozott D. 47, 2, 12, 2 és Gai. 3, 204 textusokkal.

[20] E kérdés vizsgálata akár feleslegesnek is lenne tekinthető annak fényében, hogy az *actio furti* ilyen esetekben főszabály szerint egyébként is a záloghitelezőt illetné meg (aki a forrásbeli helyzetben *a. r. a.*-mal léphet fel). Így e helyütt arra is csupán előzetesen kívánunk utalni, hogy az *actio furti* zálogtárgy tulajdonosa általi alkalmazhatóságának problematikája szintén majd az alábbiakban tárgyalásra kerülő *Codex*-hely rendelkezéseinek tükrében lesz lényeges.

[21] Wacke, 1963, 117-118. utal rá, bár e speciális helyzetben bármelyik említett kereset (akár az *a. r. a.*, akár a *condictio [furtiva]*) megindítható lenne, ám mint arra ugyanitt, a 118. oldalon rámutat, a pert később megindító keresete alapján a praetor megtagadja a formula kibocsátását (*denegatio actionis*), hiszen a két keresettel ugyanazt lehetne követelni – Wacke értelmezésében tehát ezt jelenti a „*Sed alterutri agere permittendum est*” kitétel. Wacke e vonatkozásban Levyre hivatkozik, ld. Levy, 1918-1922, Bd. I. 412-414., aki a 17, 3. § és a 18., valamint – az alábbiakban tárgyalt – 28. fragmentumok interpolációkritikai vizsgálata alapján arra a következtetésre jut (Wacke, 1963, 118. [16] szerint „mit Recht”), hogy e két kereset – mivel az igények alapja megegyezett és azok azonos célra is irányultak („beide auf der Grundlage einer Bereicherungshaftung auf Schadenersatz gerichtet sind”) – nem halmozható („folglich muß zwischen ihnen eadem res, also Konsumptionsverhältnis herrschen”); ez egyben nyilván a kereset (mindezek alapján értelemszerűen: reiperszekutórius) természetével kapcsolatban is lényeges körülmény. Liebs, 1972, 152. ugyanakkor kritizálja Levy és Wacke interpolációkritikai megfontolásait, s a házasság, ill. a válás klasszikus kori rendszeréhez képest eltérő iustinianusi szabályozásának – figyelemmel az alábbiakban tárgyalt C. 6, 2, 22, 4 forrásszövegben olvashatókra is mint ez utóbbi tekintetében valóban jelentős szempontnak – a beemelésével meggyőzően rámutat a korábbi (legalábbis az interpolációkritikai megfontolások tekintetében) hibás megközelítésre; jóllehet e *Digesta*-helyekkel kapcsolatban Wacke és Liebs is azon az állásponton vannak, hogy itt az *a. r. a.* alkalmazásának „alap esetéről” (azaz a házasság válással történt megszűnését követő alkalmazásáról) van szó. Megjegyezzük végül, a későbbiekben vizsgált *Codex*-hely fényében a fenti textus „*sed alterutri agere permittendum est*” kitétele is más megvilágítást kaphat; erre a későbbiekben még visszatérünk.

III. A D. 25, 2, 28 FRAGMENTUM TÉNYÁLLÁSA: A FÉRJ ÁLTAL EGY HARMADIK SZEMÉLYNEK *COMMODATUMBA* ADOTT DOLOG FELESÉG ÁLTALI ELTULAJDONÍTÁSA

Tulajdonképpen a fenti tényállás „variációja”, szinte fordított esete, inverze olvasható az alábbi *Digesta*-helyen:

D. 25, 2, 28 (*Paulus libro sexto quaestionum*): „Si uxor rem viri ei, cui eam vir commodaverit, subriperit isque conventus sit, habebit furti actionem, quamvis vir habere non possit.”

E tényállás szerint, ha a feleség a férjnek azt a dolgát, amelyet ő valakinek haszonkölcsönbe adott, a haszonkölcsönbe vevőtől ellopja, és őt (ti. a haszonkölcsönbe vevőt) a férj perbe fogja, a haszonkölcsönbe vevő *actio furtival* perelheti a feleséget, jóllehet a férjet e kereset nem illelné meg. E tényállás tehát egy olyan – első látásra – különleges esetet jelent, amikor a házasság fennállása alatt a tolvaj házastárral szemben *actio furti* megindítására van lehetőség, igaz, nem a másik – ebben az esetben a sértett – házastárs, hanem egy harmadik személy által.

A fenti jogesetben, hasonlóan a korábbihoz, ismételten egy háromszereplős tényállás rajzolódik ki, mely szerint a férj mint *commodator* haszonkölcsönbe adott egy (nyilvánvalóan tulajdonában álló) dolgot egy harmadik személynek mint *commodatarius*nak, akitől a *res commodatát* a feleség ellopta (megjegyzendő, hogy az elkövetési magatartás megjelölésére itt a „*subripere*” ige szerepel, s nem az „*amovere*”, jóllehet ennek technikus értelemben vett jelentése [s így jelentősége] a jogeset szempontjából nincs). Ezt követően a férj (bár a jogeset nem említi, nyilvánvalóan *actio commodati directával*) perelte a haszonkölcsönbe vevőt, aki pedig – bár, állapítja meg a jogtudós, a tulajdonos férj *actio furtival* (nyilvánvalóan annak a házastársak közötti kizártságára tekintettel) nem perelhetne – *actio furtival* perelheti a feleséget, a házasság fennállása alatt is.

Kérdés persze, hogy a fenti eset mennyiben is tekinthető (ill. tekinthető-e egyáltalán) az *actio furti* alkalmazása szempontjából különlegesnek? Mint az jól ismert, az *actio furti* aktív legitimációjának alapja az érdekeltség (ld. pl. Inst. 4, 1, 13: „*Furti autem actio ei competit, cuius interest rem salvam esse*”), s amint arra Marton Géza rámutatott,^[22] ez az érdekeltség „nem jogi, hanem gazdasági természetű”. Így a fenti szituációban az alapeset – figyelemmel a már a fizetőképesség feltételére is utaló Inst. 4, 1, 15 helyen olvashatókra^[23] is – az lenne, hogy a férj mint *commodator* perelheti *actio commodatival* a harmadik személyt mint *commodatarius*st, míg utóbbit illeti meg az *actio furti* a tolvajjal szemben.

[22] Marton, 1911, 239-240.

[23] „*Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. (...) fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. idem est et si in parte solvendo sint fullo aut sarcinator.*”

Ha azonban a haszonkölcsönbe vevő – akár csak részben – fizetésképtelen,^[24] akkor a férjet illeti meg az *actio furti*. Főszabály szerint azonban nem őt, hanem (Marton szóhasználatával) a „kötelmileg felelős személyt” illeti meg az *actio furti*, nyilván annak *custodia*-felelősségével is szoros összefüggésben (s ez a C. 6, 2, 22, 4 döntés előzményeinek, ill. fordított esetének lényege is). Ehhez képest a tényállás különlegességét az elkövető és a sértett tulajdonos közötti házassági kötelék jelenti, s az, hogy a férjet mint tulajdonost ebből következően egyáltalán nem illeti meg az *actio furti*. Önmagában tehát az, hogy a férj *actio commodati*-val perelheti a haszonkölcsönbe vevőt, utóbbi pedig *actio furti*-val a tolvajt – ez egy az egyben megfelel a „főszabály szerinti” eljárásnak. A lényeg azonban az, hogy a férjet egyáltalán nem illeti meg az *actio furti*, még akkor sem, ha a haszonkölcsönbe vevő fizetésképtelen lenne.

Felmerül a kérdés, milyen kereset illetné meg a férjet ez utóbbi esetben, ill. – vizsgálódásunkra fókuszálva – megilletné-e őt ebben az esetben az *a. r. a.*? Egyrészt a szokásos *in rem acti*ók a férjnek mint tulajdonosnak bizonyosan rendelkezésre állnának, így pl. a *rei vindicatio*, esetleg valamely *condictio* is, azonban az *a. r. a.* alkalmazhatóságára feltehetően nemleges a válasz: az *a. r. a.* megindításának több feltétele sem teljesül, s jelzésértékű, hogy nincs is róla szó a forrásszövegben. Ugyanakkor mégiscsak felmerülhet az *a. r. a.* alkalmazásának lehetősége, ehhez viszont figyelembe kell vennünk a *Codex*-beli rendelkezéseket is (még ha – mint látni fogjuk – ott végső soron egy ehhez képest fordított, sokkal inkább a 2. pontban tárgyalthoz hasonló tényállásról is lesz szó). Végezetül kérdésként merülhet fel, hogy vajon a *commodatarius* harmadik személyt megilleti-e az *actio furti*-val egyébként halmozható *condictio* is? Nyilvánvalóan nem: hiszen a *condictio* a dolog tulajdonosát illeti meg, aki ebben az esetben a *commodator* férj.^[25]

[24] Az előzőleg idézett forrásszövegből derül ki, mit is jelent ebben az esetben a „kötelmileg felelős személyek” fizetőképessége: „si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint”, azaz akkor minősülnek ezek a személyek fizetőképesnek, ha a dolog becsértékét (*rei aestimationem*) teljesíteni tudnák a tulajdonosnak.

[25] Ez – ti. hogy e *condictio* a *condictio* (*ex causa*) *furtiva* lett, ill. lehetett volna, s hogy e jogeszköz házastársak között alkalmazható volt-e – azonban vitatott (ld. Wacke, 1963, 105-115., különösen 109-115., összefoglaló jelleggel 114-115.). Mindkét álláspont mellett jelentős érveket lehet említeni, bár azt is látnunk kell, a *condictio*-val kapcsolatban igazság szerint nem merül fel olyan kizáró ok, mint az *actio furti* esetében (hacsak nem éppen a vagyonközösség gondolata vezethetne erre is – ezt már a magunk részéről tesszük hozzá).

IV. „RÉGÓTA VITÁS KÉRDÉSEK ELDÖNTÉSE” – A C. 6, 2, 22 RENDELET ÁTTEKINTÉSE: ELŐZMÉNYEK, AZ *ACTIO FURTI* AKTÍV LEGITIMÁCIÓJÁNAK ÚJRASZABÁLYOZÁSA ÉS AZ A. R. A. HÁZASSÁG FENNÁLLÁSA ALATTI ALKALMAZHATÓSÁGA EGY KÜLÖNLEGES ESETBEN

Iustinianus császár alábbiakban vizsgált, 530-ban – tehát még bőven az *Institutiones* és a *Digesta* elkészültét és hatályba lépését megelőzően – kelt rendeletében három témakört érintett: a rendelet pr.-2. §-aiban a haszonkölcsönbe adott dologra elkövetett lopás esetére rendezi az *actio commodati directa* és az *actio furti* aktív legitimációjával kapcsolatos kérdéseket. A rendelet 3–3a. §-ai szintén e tényállás körében mozognak, de itt már kifejezetten a *commodator* és a *commodatarius* közötti elszámolás kérdései merülnek fel. Végül, a rendelet 4–4c. §-ai a tényállást illetően kapcsolódnak a korábbi §-okban foglaltakhoz, azzal a különbséggel, hogy az ezen rendelkezések alapjául szolgáló tényállásban a *commodatarius* és a tolvaj házastársak, egészen pontosan a férj a haszonkölcsönbe vevő, és a feleség tőle lopja el a neki haszonkölcsönbe adott dolgot.

Mint már ebből a rövid összefoglalásból is kiténik, jelen vizsgálódásunk homlokterében a rendelet harmadik része, vagyis a 4–4c. §-ok rendelkezései állnak. Ahhoz azonban, hogy e rendelkezéseket megértsük, szükséges előtte röviden, de a fentieknél mégis részletesebben áttekinteni a rendeletnek az *actio furti* aktív legitimációjával kapcsolatos megállapításait, ezért az alábbiakban a fenti tartalmi egységek szerint haladva ismertetjük a rendeletet.^[26]

Az első részben (pr.-2. §) Iustinianus császár – saját megfogalmazása szerint – korábbi vitás kérdéseket döntött el. Kiindulópontként az a megállapítás (mint „a jognak világos szabálya” – „*Manifestissimi quidem iuris*”) szolgált, mely szerint lopás elkövetése esetén az *actio furti* azt illeti meg, akinek érdekében állt, hogy ne kövessenek el lopást. A vizsgált tényállásban ebből a következő probléma fakadt: ha a tulajdonos haszonkölcsönbe adott egy dolgot, majd azt a haszonkölcsönbe vevőtől ellopták, ki és mivel perelhetett? A fentiekben már láttuk, főszabály szerint a haszonkölcsönbe vevőt illette meg az *actio furti* a tolvajjal szemben, feltéve, hogy a haszonkölcsönbe vevő fizetőképés volt; ebben az esetben a tulajdonos őt csak *actio commodativa* l perelhette. A fizetőképesség feltétele azonban további vitás kérdésekhez vezetett a régebbi jogtudósok között: ha ugyanis a haszonkölcsönbe vevő nem volt fizetőképés, úgy az *actio furti* a tolvajjal szemben a tulajdonost illette meg – de mi volt a helyzet akkor, ha a lopás elkövetésének idején még fizetőképés volt a haszonkölcsönbe vevő, s csak később (még az *actio furti* megindítása előtt) vált fizetőképtelenné? Ilyen-

[26] A rendelet pr.-3a. §-aihoz részletesebben ld. Ankum, 2000, 463-479. A szerző több helyen is – ld. Ankum, 2000, 464. [3] és 471. [23] – utal a jelen vizsgálódásunk szempontjából lényeges harmadik részre, részletes elemzésével azonban meg is áll e ponton, így elsősorban a megelőző részek vonatkozásában releváns szakirodalomként hivatkozunk rá.

kor továbbra is őt illette meg ez a kereset vagy visszaszállt^[27] a tulajdonosra az *actio furti*? Továbbá mi volt a helyzet akkor, ha a haszonkölcsönbe vevő csak részlegesen volt fizetőképese?

Mindezeket a kérdéseket Iustinianus a következő módon rendezte: a császári rendelet folytán immár „főszabály szerint” a tulajdonost illeti meg a választás lehetősége, ti. hogy *actio furtival* vagy *actio commodativa*l kívánja-e perelni a tolvajt vagy a haszonkölcsönbe vevőt – függetlenül annak fizetőképességétől –, mely választását követően azonban a másik lehetőség immár megszűnik számára, a rendelet értelmében tehát az egyik választását követően nem térhet át a másikra („*in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus res accipientem movere desiderat sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex paenitentia ad alteram venire*”). Ha tehát a tulajdonos *actio furtival* perli a tolvajt, a haszonkölcsönbe vevő szabadul minden további kötelezettség alól; ha azonban *actio commodativa*l perli a haszonkölcsönbe vevőt, úgy utóbbit fogja megilletni az *actio furti* a tolvajjal szemben. Miért nevezhetjük ezt a megoldást „főszabálynak”? Ez ugyanis csak abban az esetben igaz, ha a tulajdonos a haszonkölcsönbe vevőt úgy perli, hogy egyúttal tudja, hogy tőle a dolgot ellopták. Ha ugyanis a tulajdonos nem tudja, vagy bizonytalan benne, hogy ellopták a haszonkölcsönbe adott dolgot az adóstól, s ezt követően a dolog megkerül, ha át kívánna térni a tolvajjal szembeni *actio furtira*, e tekintetben engedélyezi az áttérést a császári rendelet, s kimondja, hogy áttérése nem akadályozható meg arra hivatkozással, hogy korábban bizonytalanul perelte az adóst *actio commodativa*l, feltéve ebben az esetben, hogy a haszonkölcsönbe vevő nem elégítette ki a követelését.^[28] Abban az esetben ugyanis, ha e per eredményeként a haszonkölcsönbe vevő kielégítette a tulajdonos követelését, úgy a tolvaj szabadul a tulajdonos *actio furtija* alól, de alá lesz vetve a haszonkölcsönbe vevő *actio furtijának*. Teljesen világos ugyanis, mint azt a rendelet megfogalmazza, hogy ha a tulajdonos a haszonkölcsönbe vevőt perelte, nem tudván, hogy a dolgot ellopták, majd erről tudomást szerezve a tolvaj ellen lép fel, a haszonkölcsönbe vevő mindenféle kötelezettsége alól szabadul, vezessen bármilyen eredményre is a tulajdonos tolvajjal szembeni perlekedése – s igaz ez akkor is, ha a haszonkölcsönbe vevő akár csak részben, akár *in solidum* fizetőképese volt, a *commodatarius* fizetőképessége tehát ilyenkor sem jött számításba.

[27] A rendelet szóhasználatában „an in hoc casu furti actio ambulatoria sit nec ne”. Az „ambulatorius” szó jelentéséhez és a római jog forrásaiban való használatához ld. Ankum, 1996, 190-204.

[28] A tulajdonos bizonytalansága esetén először nyilván *actio commodati directat* indított a *commodatarius* ellen – ez logikus is, hiszen ha nem tudja, hogy ellopták-e a dolgot, akkor csak a „kéznél lévő” haszonkölcsönbe vevővel szemben léphet fel, s vele szemben a szerződésből eredő keresetet indíthatja meg.

Röviden összefoglalva: Iustinianus tehát a fenti esetben a haszonkölcsönbe vevő fizetőképességétől függetlenül a tulajdonosnak adta meg a választás jogát, hogy *actio furti* indít a tolvaj ellen vagy *actio commodati directá*val perli a haszonkölcsönbe vevőt, azonban bármelyik választásával a másik lehetősége – egy kivételes helyzettől eltekintve – megszűnik.

E tényállást továbbszöve, a rendelet második tartalmi egységének (3–3a. §) kiindulópontjaként a korábbi §-okban megismert tényállás szolgált azzal a további tényállási elemmel, hogy miután a dolgot a haszonkölcsönbe vevőtől ellopták, ő azt a tolvajtól sikeresen visszaperelte, s a dolgon felül – nyilvánvalóan *actio furti* révén – *poená*hoz is hozzájutott. Ezt követően jön képbe a tulajdonos, aki el akar számolni a dologgal, s ennek során a haszonkölcsönbe vevő által realizált teljes marasztalási összeget mintegy „a dologból származóként” („*omnem condemnationem [...] utpote ex suae rei occasione ortam*”) meg kívánja szerezni – ebben az esetben a *veteres* között vitatott volt, vajon magát a dolgot vagy annak értékét, netán a *poena* összegét is követelheti-e – feltehetően ekkor is az *actio commodati directa* révén – a tulajdonos a haszonkölcsönbe vevőtől? Iustinianus utal rá, e kérdésben még maga Papinianus is eltérő véleményeket alkotott. Ami a császár döntését illeti: Papinianus véleményéhez csatlakozik, de „*non in prima, sed in secunda eius definitione*”, amennyiben úgy döntött, hogy a „*lucrum*”, vagyis a *poena* a legkevésbé sem illeti meg a tulajdonost, így tehát a tulajdonos csak a dolgot perelheti, a „haszon”, a *poena* a haszonkölcsönbe vevőt illeti. Döntésének indokolásául utal rá, „*ubi enim periculum, ibi et lucrum collocetur*”, mely megállapítása emlékeztet az Inst. 3, 23, 3 helyen olvasható híres – az adásvétel körében a vevői veszélyviselés szabályával összefüggő – „*nam et commodum eius esse debet cuius periculum est*” kitételre.

E tényállási variációkat és császári rendelkezéseket követően térjünk rá a rendelet jelen vizsgálódásunk szempontjából leglényegesebb részére:

C. 6, 2, 22, 4 (*Imp. Iust. A. Iuliano PP.*): „Cum autem in confinio earum dubitationum tertia exorta est, quare non et eam decidimus? cum enim apertissimi iuris est non posse maritum constante matrimonio furti actionem contra suam uxorem habere, quia lex ita atrocem actionem dare in personas ita sibi coniunctas erubuit, huiusmodi incidit veterum sensibus quaestio. 4a. Quidam etenim re sibi commodata huiusmodi rei furtum a sua muliere passus est: et dubitabatur, utrumne domino rei furti actio contra mulierem praestatur, an propter necessitatem causae et maritus eius utpote commodati actioni suppositus potest habere furti actionem. 4b. Et auctores quidem iuris satis et in hac specie contra se iurgium exercuerunt: ex praesente autem lege et anterioribus nostris decisionibus, quae in ista positae sunt constitutione, potest et haec species apertius dirimi. 4c. Si enim domino dedimus electionem ad quem voluit pervenire, sive ad eum qui rem commodatam accepit, sive contra eum qui furtum commisit, et in hac specie maritus quidem propter matrimonii pudorem non furti, sed rerum amotarum actionem habeat, si ipsum dominus elegerit, dominus autem omnem licentiam possideat sive adversus maritum commodati sive adversus mulierem furti actionem extendere: ita tamen ut, si ipse qui rem commodatam accepit solvendo

sit, nullo modo adversus mulierem furti actio extendatur, ne ex huiusmodi occasione inter maritum et uxorem, qui non bene secum vivunt, aliqua machinatio oriatur, et forsitan marito volente uxor eius et trahatur et furti patiatu poenalem condemnationem.” [a. 530]

A rendelet befejező §-ai a korábban tárgyalt vitás kérdéseken túl egy harmadikat vettek górcső alá. A kiindulópont ebben az esetben is a korábbi szituáció – vagyis adott egy haszonkölcsön-szerződés és a *res commodatára* elkövetett lopás –, s ebben az esetben is felmerül az alapesethez képest egy speciális körülmény, mégpedig a *commodatarius* és a tolvaj között fennálló házasság. A rendelet leszögezi, teljesen világos a jognak az a szabálya, mely szerint a férj nem indíthat *actio furtit* a felesége ellen a házasság fennállása alatt, mivel a törvény tiltotta^[29] ilyen durva kereset^[30] megadását olyan személyek részére, akik között ilyen kapcsolat állt fenn; az ilyen esetekben alkalmazható keresetek tekintetében viszont a *veteres* között vita támadt, s a császár e vitás helyzetet kívánta rendezni.

A tényállás szerint a férjnek haszonkölcsönbe adtak egy dolgot, melyet tőle a saját felesége ellopott. Kérdéses volt, vajon a harmadik személy tulajdonost illeti-e meg az *actio furti* a feleség ellen vagy – az eset „szükségességénél” (helyesebben: sajátosságánál) fogva („*propter necessitatem causae*”) – a neki az *actio commodatival* alávetett férj mint *commodatarius* – tehát *custodia*-felelősséggel terhelt fél – indíthatja meg az *actio furtit*? A rendelet utal rá, igencsak vitatott kérdés volt ez a régebbi jogtudósok között, egyúttal rámutat, a jelen rendelet és a korábbi császári döntések fényében ugyanakkor világosan megválaszolható e probléma. Iustinianus döntése értelmében ugyanis a tulajdonosnak adják meg a választás jogát, hogy kit és melyik keresettel pereljen: a *commodatariust* vagy a tolvajt. Ha pedig a tulajdonos a férj mint haszonkölcsönbe vevő perlését választja, ebben az esetben a férj indíthat pert a tolvajjal szemben, bár a házasság tisztaságára (erkölcsi tartalmára, „tisztességére”) tekintettel („*propter matrimonii pudorem*”) nem *furti*, hanem *rerum amotarum actio*val. Ennélfogva a tulajdonos a rendelet megfogalmazása szerint teljes szabadsággal rendelkezik („*dominus autem omnem licentiam possideat*”) a tekintetben, hogy a férjet kívánja-e perelni *actio commodatival*, vagy a feleséget *actio furtival*. Rögton hozzáteszi ugyanakkor, hogy e szabadság a tulajdonost nem illeti meg abban az esetben, ha a haszonkölcsönbe vevő fizetőképes („*solvendo sit*”). Ilyenkor tehát a tulajdonosnak nem áll módjában a feleséget *actio furtival* perelni, nehogy ebből fakadóan a férj és a feleség között – akik nem jól élnek együtt (akik között tehát eleve „megbomlott a harmónia”) – további „machináció” fakadjon („*ne ex huiusmodi*

[29] A forrásszöveg által alkalmazott kifejezéssel: „szégyellte”, szégyenletesnek tartotta („erubuit”).

[30] Vagyis „actio atrox” megadását; e helyütt csak utalni kívánunk rá, az a. r. a. megalkotásának és az *actio furti* házastársak közötti tilalmának a forrásszövegek számos jogpolitikai indokát említik, ezek sorába illeszthető az *actio furti* mint „actio atrox” (azaz – e tekintetben nyilván – infamáló keresetek) tilalma is. Ugyanilyen jogpolitikai indokok még pl. a szintén fentebb olvasható pudor – ill. másol: honor – matrimonii, a reverentia personarum stb.

occasione [...] aliqua machinatio oriatur”), s netán („még a végén”) a férj szándékosan akként cselekedne, hogy feleségének el kelljen szenvednie a lopás miatti *poenában* való marasztalást.^[31]

Röviden összefoglalva tehát a iustinianusi szabályozás lényegét: ha a feleség a férjtől a neki haszonkölcsönbe adott *res commodatát* eltulajdonítja, főszabály szerint a tulajdonos választhat, kit perel, a haszonkölcsönbe vevőt vagy a tolvajt, s amennyiben a férjet (mint haszonkölcsönbe vevőt) választja, ebben az esetben a férj a feleség ellen a *pudor matrimonii* folytán nem *actio furti*t, hanem *a. r. a.*-ot indíthat (holott, mint *custodia*-felelősséggel terhelt adóst, az általános rendelkezések értelmében megilletné őt az *actio furti*). Első látásra mindenképpen csatlakozhatunk Iustinianus azon megállapításához, mely szerint a választásban a tulajdonost teljes szabadság illeti meg. Mivel azonban e választási lehetőség csak abban az esetben illeti meg a tulajdonost, ha a haszonkölcsönbe vevő nem fizetőképés, így a tulajdonos ellenkező esetben nem választhat: ha ugyanis a haszonkölcsönbe vevő férj fizetőképés, úgy csak őt perelheti a tulajdonos *actio commodati directával*. Továbbá ebben az esetben a férj *a. r. a.*-mal perelheti a tolvajt, vagyis a feleségét, akivel szemben a tulajdonos csak akkor léphet fel, ha a férj nem fizetőképés, ebben az esetben viszont *actio furtival* (nem említve természetesen ebben az esetben sem a tulajdonost a tolvajjal szemben egyébként – még a férj fizetőképessége esetén is, de az *actio commodati directa* mellett természetesen csak alternatív – megillető reiperszekutórius *actiókat*).

A fenti esettel kapcsolatban általánosságban Marton^[32] is rámutat, főszabály szerint a harmadik személy perelheti a szerződésből folyó keresettel a férjet, akit más esetben *actio furti* illethet meg a tolvajjal szemben, ilyenkor viszont „csak” az *a. r. a.* Ha pedig a férj fizetéképtelen, úgy a harmadik személyt megilleti az *actio furti* a feleség ellen – ha azonban „a felelős házastárs fizetőképés, de fizetni nem akar, a harmadikat a furti *actio* azért még nem illeti. Ilyenkor vagy a felelős házastársat perelheti a szerződésből folyó keresettel, vagy a tolvaj házastársat *condictio furtiva*-val vagy *rei vindicatio*-val. (...) Lényegében ez a tartalma Iustinianus C. 6. 2. 22. 4. alatt foglalt rendelkezésének is.”^[33] Leginkább azonban Marton azon képletes, s egyúttal roppant szellemes megállapításával érthetünk egyet a fentieket illetően, mely szerint „E konstitúció ellenkező nagyhangú kijelentését: *dominus... omnem licentiam possideat sive adversus maritum commodati sive adversus mulierem furti actionem extendere*, teljesen agyoncsapja a rákövetkező mondat: *ita tamen ut, si ipse qui rem commodatam accepit sol-*

[31] E helyütt kívánunk utalni rá, hogy az *actio furti*ban való marasztalás legalább a lopott dolog értékének kétszeresére megy (mint *actio furti nec manifesti*), s adott esetben a *poena* elérheti ezen érték négyszeresét is (amennyiben a tetten ért lopás folytán *actio furti manifesti* indítottak). Ehhez képest az *a. r. a.*-ban való marasztalás alapján elsősorban természetbeni teljesítésnek kellett történnie, s ha ez nem volt megvalósítható, a dolog eltulajdonításkor meglévő értékét, ha az azóta magasabb lett, ezt a magasabb értéket kellett megtéríteni, vagyis – ha nem a dolog visszaadására került sor – legfeljebb a dolog értékét (*simplum*) lehetett követelni (ld. pl. D. 25, 2, 16.).

[32] Marton, 1911, 254.

[33] Marton, 1911, 254. [12].

vendo sit, nullo modo adversus mulierem furti actio extendatur... Vagyis a harmadik csak a férj fizetéseképtelensége esetén indíthat a nő ellen furti actio-t.”^[34] S valóban, a lényeg a férj elvi fizetőképessége, ha ez a feltétel teljesül, a harmadik személyt *actio furti* a feleséggel szemben semmiképpen sem illeti meg. S nyilván e feltétellel függ össze az a rendelet által említett – és a rendelkezés célját tekintve mindenképpen elkerülni kívánt – „machináció” is a házastársak viszonyában, melynek eredményeként a férj valamiképpen elérheti, hogy a feleség a *furtum* miatti *poenában* való marasztalást elszenvedje; egyébként érdekes kérdés, vajon mi lehet ilyen „*machinatio*” (tehát fondorlat, mesterkedés, cselszövés) a fenti rendelkezések fényében? A férjnek nyilván az lenne a célja, hogy őt a tulajdonos ne perelje *actio commodati directával*, egyúttal viszont tolvaj házastársát perelje *actio furtival* – márpedig a fenti rendelkezések alapján erre csak egy esetben van lehetőség: ha a férj fizetéseképtelen. Bár kétségtelen, hogy a rendelet értelmében ilyenkor a tulajdonost választási lehetőség illeti meg (sőt, helyesebben: választási lehetőség csak ilyenkor illeti meg), azonban bizonyára a tulajdonos választását is erősen befolyásolná egyrészt, mely módon nyerhet kielégítést, másrészt pedig, mely kereset révén realizálhatja a legnagyobb hasznot. Mindezek alapján minden arra mutatna számára, hogy ne az egyébként fizetéseképtelen férjet perelje reiperszekutórius *actióval*, hanem a feleséget – az egyébként is többszörös *poenára* menő – *actio furtival*. S így a rendelet által említett *machinatio* is nyilván a férjnek ennek érdekében kifejtett tevékenységét jelenti, egyúttal a szabályozás célja tehát az, nehogy a férj úgy „ügyeskedjen”, hogy a tulajdonos inkább az *actio furtival* perelje a feleséget.^[35]

Vizsgálódásunk szempontjából a fenti szabályozásban két lényeges körülményt emelhetünk ki. Egyrészt a férjnek rendelkezésére álló *a. r. a.* még a házasság fennállása alatt indítható meg a feleség ellen, s e körben más előfeltételek, tényállási elemek is „csorbát szenvednek” annak alkalmazhatóságát illetően az *a. r. a.*-ra vonatkozó általános szabályokhoz képest (pl. a rendeletben szó sincs *divortii causa* elkövetésről; az idézett *Codex*-hely kifejezetten *furtumról* szól,

[34] Marton: eod.

[35] Ez az „ügyeskedés” nyilván sokféle magatartást takarhat: a férj egyrészt fizetéseképtelenné teheti magát fedezetelvonó ügyletekkel, de akár még össze is játszhat a commodatorral. A motivációja azonban valamennyi esetben azonos töről fakad: mivel a házaspár már nem élnek jól együtt, nincs, ami visszatartsa őket a viszony további elmérgesedésétől, így a férj célja, hogy a feleséget *actio furti* alapján marasztalják a *poenában* (annak minden további következményével együtt). E helyütt utalunk rá, hasonlóan Wacke és Liebs megállapításaihoz, Guarino, 1995, 155-157. e forrásszöveg elemzése kapcsán szintén a házasság és a válás eltérő klasszikus kori és iustinianusi koncepciójára mutat rá a szabályozás elvi, azt – a házasság felbontását jelentősen megnehezítő császári rendelkezések nyomán – egyenesen szükségessé tevő alapjaként. Ez az aspektus egyúttal jól megvilágíthatja a férj „fondorlatos cselekvéseinek” motivációját is: amennyiben a házasság felbontása nem olyan egyszerű, egy infamáló keresetben marasztalt feleségtől nyilván könnyebb lesz elválni, amely – mivel a felek „non bene secum vivunt” – egyébként is szándékolt lehetett. A válásra vonatkozó szabályok szigorításával azonban szükséges ezeknek a helyzetnek is elejét venni, s talán ez lehet a fenti rendelkezés jogpolitikai alapja. A válás iustinianusi szabályozásához ld. Sály, 2012, 196-207., valamint az ott hivatkozott további irodalmat, mindenképp Visky, 1976, 239-264.

nincs szó tehát semmiféle *amotióról*; a sértett a harmadik személy, hiszen a *res commodata* – amely a *res furtiva* is – nem a férj tulajdonában volt stb.). Másrészt – ám kapcsolódva is az előzőhöz – a rendelet az *actio furti*-a. r. a. viszonyát egyértelműen akként határozza meg – ezért nem is lehet túlzott az a megállapítás –, hogy az a. r. a. mintegy a „házastársak között indítható *actio furti*”, figyelemmel arra, hogy az *actio furti* igénybevételét a *pudor matrimonii* köztük kizárja, bár való igaz, ez egyértelműen csak a fenti tényállás alapján jelenthető ki.^[36]

IRODALOMJEGYZÉK

- Ankum, Hans (1996): „Ambulatorius” in the Roman Legal Sources. In: *Irish Jurist*. 31. sz. Thomson Reuters (Professional), Dublin.
- Ankum, Hans (2000): Justinien C.6.2.22.pr.-3a de 530 après J.-C., et la légitimation active de l’*actio furti* en cas de vol d’une chose prêtée dans le droit romain classique. In: *RIDA*. 47. sz. Éditions de Boccard, Párizs.
- Backhaus, Ralph (2018): Rechtsromanistik in Heidelberg von 1918 bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. In: Baldus, Christian – Hattenhauer, Christian – Schroeder, Klaus-Peter (Hrsg.): *Geschichtliche Rechtswissenschaft. 100 Jahre Heidelberger Institut (1918-2018)*. J. E. C. Schmidt Verlag, Heidelberg.
- Bessenyő András (2010): *Római magánjog*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Cascione, Cosimo (2014): Breviter su D. 25.2.2 (Gai. <10> ad ed. praet. tit. de re iud.). In: *Fundamina*. 20/1. sz. JUTA, Pretoria.
- Deák Péter (2020): A római házassági vagyonjog egyes kérdéseinek vizsgálata az *actio rerum amotarum* tükrében, különös tekintettel a házastársi vagyonközösség problematikájára. In: *Themis. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. Különszám. ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Guarino, Antonio (1995): *Res amotae*. In: *Pagine di Diritto Romano VII*. Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, Nápoly.
- İpek, Nurcan (2010): *Actio Rerum Amotarum*. In: *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 16. sz. Marmara Üniversitesi, Izmit.
- Levy, Ernst (1918–1922): *Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht*. Verlag von Franz Vahlen, Berlin.
- Liebs, Detlef (1972): *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadensersatz und Privatstrafe*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Lobrano, Giovanni (1989): “*Uxor quodammodo domina*” *Riflessioni su Paul. D. 25.2.1*. Università di Sassari, Facoltà di giurisprudenza, Seminario di diritto romano, Sassari.
- Marton Géza (1911): *A furtum, mint delictum privatum*. Hegedüs és Sándor Könyvkiadóhivatala, Debrecen.

[36] S mindezekből nyilván az is következik, ha a rendelet alapjául szolgáló tényállás azon eleme, mely szerint a kötelemileg kötelezett férj és a tolvaj feleség között házasság áll fenn, kiesik azáltal, hogy a házasság még a fenti helyzet rendezésére szolgáló perindítás(oka)t megelőzően megszűnik, akkor a férjet – a speciális, kizárólag az a. r. a.-mal történő perlésre lehetőséget adó tényállási elemek hiányában – semmi sem gátolja abban, hogy (adott esetben) *actio furti*-t indítson volt felesége ellen. Ez az eset pedig nem más, mint hogy a *commodator* – immár a rendelet első része szerinti forgatókönyv szerint – a férj perlését választja *actio commodati directával*.

- Sály Pál (2012): *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései*. Szent István Társulat, Budapest.
- Seidl, Erwin (1975): Zur Vorgeschichte der actio rerum amotarum. In: *SZ.* 92. sz. Verlag Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar.
- Valiño, Emilio (1968): Las Relaciones Básicas de las Acciones Adyecticias. In: *Anuario de historia del derecho español.* 38. sz. Ministerio de Justicia, Madrid.
- Visky Károly (1976): Le divorce dans le législation de Justinien. In: *RIDA.* 23. sz. Éditions de Boccard, Párizs.
- Wacke, Andreas (1963): *Actio rerum amotarum*. Böhlau Verlag, Köln-Graz.

Szerényi Gábor, *Bon jour, madame*

A magánélet védelméről szóló törvény kritikai elemzése

I. BEVEZETÉS

Ahogy Menyhárd Attila fogalmaz, „aligha van a jognak homályosabb fogalma, mint a magánélethez való jog”.^[1] A tartalma erőteljesen függ az adott korszak felfogásától, a technológiai fejlettség szintjétől, az egyén és a közösség közötti kapcsolatra vonatkozó uralkodó felfogástól. Mind-ez igaz, annak ellenére, hogy nem új keletű alapjogról van szó. 1890-ben jelent meg Samuel Warren és Luis Brandeis tanulmánya a Harvard Law Review-ban „The right to privacy” címmel. A szerzők már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy az egyének teljeskörű személyi és vagyoni védelme olyan régi alaptétel, mint a common law, de időről időre szükségessé válik újra definiálni a védelem természetét és terjedelmét. A politikai, társadalmi és gazdasági változások új jogok elismerését teszik szükségessé.^[2] A szerzők a természetjogi gondolkodásból kiindulva abszolút szerkezetű jogként határozták meg a privacy-t, mint „egyedül hagyatáshoz való jogot”.^[3]

A politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok teljesen mások, mint Warren és Brandeis idejében, azonban az akkori logika ma is időtálló, sőt, aktuálisabb, mint valaha. A szemünk előtt zajlanak azok az események, amelyek megújulásra készítetik a jogalkotót és a jogalkalmazót. A robbanásszerű technikai változások minduntalan rést ütnek a magánélet védelmén, ami folyamatos adaptációt igényel a jog részéről. Ennek az adaptációs kényszernek a jegyében született meg hazánkban a magánélet védelméről szóló 2018. évi LIII. törvény (a továbbiakban Mvtv.), amely 2018. augusztus 1. napján lépett hatályba. Ezzel egy régi hiástust orvosolt a jogalkotó, ugyanis a magánélethez való jog polgári jogi védelme eddig a joggyakorlatban fejlődött, és a normatív jog szintjén igen elenyésző szerephez jutott. A törvény preambuluma e szabályozási szükségletre egyértelműen utal is: „az Országgyűlés a magánélethez való jog hatékony biztosítása céljából, továbbá annak érdekében, hogy a jogalkalmazás figyelmét felhívja a magánélethez való jogot érintő aktuális kihívásokra, egyben annak okán, hogy a jogvitákban érvényesíthető legyen a magánélethez való jog fokozott védelme, a következő

[1] Menyhárd, 2014, 384.

[2] Warren - Brandeis, 1890, 193.

[3] Barzó - Halász, 2020, 1.

törvényt alkotja.”

A cél és a szándék teljes mértékben akceptálható és indokolt, ugyanakkor a megvalósítás módja és minősége erőteljesen vitatható. Jelen tanulmány célja, hogy az Mvtv. egyes rendelkezéseit elemezve megvizsgálja a törvény tartalmát, és felhívja a figyelmet azokra a hiányosságokra vagy ellentmondásokra, amelyek e jogszabályt a jogdogmatikai és joglogikai zsákutcák sokaságába vezetik. Az elemzés során a törvény felépítése szerinti sorrendben haladok.

II. MVTV. – CÉLOK ÉS ALAPELVEK

A célok és alapelvek körében a törvény hat szakaszt tartalmaz.

„1. § Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását (a továbbiakban együtt: magánélethez való jog) tiszteletben tartsák.”

E szakasz az Alaptörvény VI. cikkének majdnem szó szerinti átvételét tartalmazza, egyedül a jóhírnév védelme hiányzik belőle, amely tartalmilag helyeselhető, azonban a későbbi szakaszokhoz fűzött magyarázat fényében pedig a törvény rendszerében logikátlan, mivel vitatható módon az Mvtv. a magánélet részévé tette a jóhírnév védelmét is. Ennek az alaptörvényi rendelkezésnek a magánjogi túlburjánzása figyelhető meg az elmúlt években, ugyanis már 2016-ban bekerült a Ptk-ba is. A 2016. évi LXXVII. módosította a 2:42. §-ban található személyiségvédelmi generálklauzulát, és az alábbi, belső idézőjellel jelzett kiegészítést toldotta be: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét, »így különösen a magán- és családi élet, az otthon, a másokkal való - bármilyen módon, illetve eszközzel történő - kapcsolattartás és a jóhírnév tiszteletben tartásához való jogát« szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja.” A Ptk. eredeti szövegváltozata híven tükrözte az 1928-as Mtj. 107. §-át, amely szerint „Mindenkinek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse és hogy ebben őt senki se háborítsa (személyiség joga).” Gyönyörű régi szabály, szinte szó szerint átvéve a Ptk.-ba. Kiváló példája a generálklauzuláknak, amely szemmel láthatóan kiállta az idők próbáját is, ez pedig eleve az egyik legfőbb kívánalom e jogi normákkal szemben. Egyszerre ad célt, és szab korlátot a személyiségi jogok biztosításának.

Ehhez képest a jogalkotó 2016-ban, egy értelmezhetetlen jogdogmatikai megoldással a Ptk. személyiségvédelmi generálklauzulájába egy példálózó felsorolást helyezett el, a törvény indokolása szerint azzal a céllal, hogy nyomtétot adjon az Alaptörvény VI. cikkében foglalt alapjogoknak. Ennél silányabb jogalkotási terméket nehéz lenne elképzelni. Rendszertanilag és kodifikációs szempontból egyszerűen magyarázhatatlan, hogy a személyiségvédelem legál-

talánosabb szabályába miért kerül bele egy példálózó felsorolás.^[4] Ráadásul miért csak, és miért éppen az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésben foglaltak? A magánélethez és magánlakáshoz fűződő jogokat emellett a 2:43. § ismét megemlíti a nevesített személyiségi jogok között is, a jóhírnévhez való jogot pedig szabályozza is a 2:45. § keretein belül, így még csak azt sem lehetne mondani, hogy addig sosem látott újdonságot emelt volna be a jogalkotó a Ptk.-ba. Az értékválasztás is kifogásolható, mivel az e-mailes kapcsolattartáshoz képest némileg patinásabb lenne az emberi élet vagy az emberi méltóság hangsúlyozása, de a méltóság személyiségvédelmi szerepe egyébként is megtalálható a 2:42. § (2) bekezdésében.

Azzal, hogy az Mvtv. 1. § szintén tartalmazza ezen jogok felsorolását, a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (a továbbiakban Jat.) 3. §-ában foglalt követelmény sérül, miszerint „Az azonos vagy hasonló életviszonyokat azonos vagy hasonló módon, szabályozási szintenként lehetőleg ugyanabban a jogszabályban kell szabályozni. A szabályozás nem lehet indokolatlanul párhuzamos vagy többszintű.” E szakasz sajnálatos módon még visszatér a tanulmányban másutt is. Figyelemmel arra, hogy az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésének ilyen szintű áttemelése tárgyánál fogva az Mvtv. kereteibe jobban illeszkedik, kifejezetten indokolt lenne azt a Ptk. 2:42. §-ából eltávolítani, minthogy soha nem is szabadott volna odakerülnie.

„2. § (1) A magánélethez való jog a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog része, amelynek értelmében az egyént szabadság illeti meg élete felelősségteljes, önálló alakítására, család, otthon és emberi kapcsolatok létesítésére és megóvására.

(2) A magánszféra fokozott védelmét szolgáló alapvető szabályokat törvény állapítja meg. E jog csak más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, a magánélethez való jog lényeges tartalmának és az emberi méltóságnak a tiszteletben tartásával korlátozható.

(3) A magánélethez való jog lényege, hogy azt - külön törvényben meghatározott kivételekkel - az egyén akarata ellenére mások ne sérthessék meg.

(4) A magánélethez való jog gyakorlása során mindenki köteles mások jogait tiszteletben tartani.”

Az (1) bekezdés első fordulata a Ptk. 2:42. §-ának mint a személyiség szabad kibontakoztatásának aspektusaként tekint a magánélet védelmére. A törvény érdekes korlátozást épít be az (1) bekezdésbe, miszerint a magánélethez való jog csak a magánélet felelősségteljes alakítására terjed ki. Ez a követelmény nem fakad az Alaptörvény VI. cikkéből, hiszen az mind a felelősen, mind a felelőtlenül alakított magánéletre kiterjed. Érdekes lesz látni a bírói gyakorlatban, hogy lesz-e olyan eset, ahol a felelősségteljes kitételnek lehet perdöntő jelentősége.

[4] Ezzel egyetértőleg, visszafogottabb megfogalmazásban: Székely, 2017, 181.

A (2) bekezdés lényegét tekintve megismétli az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében előírt törvényi szabályozási szintet, valamint a szükségességi-arányossági teszten alapuló alapjog-korlátozás doktrínáját, azzal a kiegészítéssel, hogy az emberi méltóság tiszteletben tartását is hozzáteszi. E bekezdés jellegénél fogva erősen zavartkeltő, ugyanis kifejezetten alapjogi természetű, amely kérdésessé teszi, hogy az Mvtv. egyáltalán mely jogághoz tartozik és mely jogág eszközeivel kívánja a védendő jogi tárgyat szabályozni. E tekintetben az alapjogi szemlélet csak a kezdet, ahogy az látható lesz, a polgári jog különböző megoldásai is keveredni fognak a törvényben.

A (3) bekezdés szóhasználata nem a legszerencsésebb, a törvény által védett elsődleges jogi tárgynak a „lényegét” említeni normatív pongyolaságnak hat. Helyesebb lett volna a jog célját említeni. E bekezdés egyértelműen utal a személyiségvédelmi szabályok abszolút szerkezetű jogviszonyaira, amely alapján minden kívülálló köteles a személyiségi jogokat elismerni, azok gyakorlását eltiltani és a jogok háborításától tartózkodni.

A (4) bekezdés a személyiségvédelmi generálklauzulával összhangban gátat szab a magánélethez való jog gyakorlásának. Abból a szempontból, hogy ez a Ptk.-ban is szerepel, ez újfent szükségtelennek bizonyul, viszont úgy, hogy helyet kapott a törvényben, hiányosnak tekinthető, hiszen értelemszerűen nem csak mások jogait, de a törvényeket is tiszteletben kell tartani, ahogy azt a Ptk. 2:42. § (1) bekezdése is egyértelműen megkívánja.

„3. § Az állam elősegíti és támogatja a magánszféra tiszteletben tartását előtérbe helyező szemlélet kialakulását és fenntartását a társadalmi és a gazdasági élet valamennyi területén.”

A törvény 3. §-a különösebb magyarázatot nem igényel, de megemlítendő, hogy sokkal inkább a preambulumba, vagy az Alaptörvénybe illeszkedő szakasz, mivel valós normatív tartalommal nem rendelkezik. Kizárólag az állam a címzettje, és saját maga számára teremt soft law megfogalmazással (elősegít és támogat) cselekvési kötelezettséget.

„4. § A magánélethez való jogot érintő jogszabályokat az Alaptörvénnyel, valamint a magánélet hatékonyabb védelme céljából e törvény rendelkezéseivel összhangban kell értelmezni.”

Különös helyzetet teremt a 4. §, amellyel a magánéletvédelem szabályozása körében az Mvtv. értelmezési elsőbbséget vindikál magának más jogszabályokkal szemben. Ez sajátos viszonyba kerül a Ptk. 1:2. § (2) bekezdésével, amely az értelmezési alapelv keretében mondja ki, hogy a polgári jogi viszonyokra vonatkozó jogszabályokat a Ptk.-val összhangban kell értelmezni. Ez az ún. quebec-i klauzula biztosít a Ptk.-nak kódex jelleget, és elősegíti, hogy a polgári jogi szabályok koherenciája megőrizhető legyen. Így más polgári jogi normák nem kerülhetnek kollízióba a Ptk.-val és nem vezethetnek annak céljaival és rendeltetésével ellentétes eredményre.^[5] Tulajdonképpen ezzel a szabállyal kívánja

[5] Fazekas, 2014, 86.

a Ptk. fellazítani a jog általános rendező elveit az értelmezés szintjén, miszerint a későbbi szabály lerontja a korábbi, a speciális szabály lerontja az általánost, és a magasabb szintű szabály lerontja az alacsonyabb szintűt.

A magánélethez fűződő jog egyértelműen a polgári jog tárgykörébe tartozó jogosultság, hiszen kifejezetten védi is a Ptk., így az a nehezen kezelhető helyzet áll elő, hogy az Mvtv. 4. §-a szerint a Ptk.-t kell az Mvtv.-vel összhangban értelmezni, vagy pedig az Mvtv.-t kell a Ptk.-val összhangban értelmezni. A két konkuráló értelmezési szabály közül vajon melyiknek van elsőbbsége, és így az Mvtv. vagy a Ptk. élvez-e értelmezési prioritást? Mindkét esetben törvényről beszélhetünk, így az időbeliség lehet az egyik döntő faktor, amely alapján a későbbi, azaz az Mvtv. értelmezési szabálya lerontja a Ptk. értelmezési szabályát. Azonban, ahogy azt a 6. § magyarázatánál látni fogjuk, a *lex generalis/lex specialis* elv mentén haladva ez a tétel megfordul, feloldhatatlan belső konfliktust generálva.

„5. § A magánélethez való joga megsértése esetén mindenki - külön törvényben meghatározott módon - hatósághoz vagy bírósághoz fordulhat.”

Figyelemmel arra, hogy a magánélethez való jogot a Ptk. védi, így szükségképpen kiterjed rá a Ptk. 1:6. §-ban biztosított bírói út lehetősége, amely alapján a Ptk.-ban biztosított jogok érvényesítése érdekében bírósághoz fordulhat a sérelmet szenvedett fél. Ezért valójában e szakasz is indokolatlan megkettőzése a bírósághoz fordulás jogának. A hatóság említésével terjeszti ki ezt a lehetőséget az Mvtv. annyiban, hogy az információs önrendelkezési jog körébe tartozó jogsértések esetén (pl. titoksérelem) a NAIH-hoz is fordulhat a sértett.

„6. § A magánélethez való jog védelmének részletes szabályait külön törvények, különösen a Polgári Törvénykönyv, a Büntető Törvénykönyv és az információs önrendelkezésről szóló törvény rendezik.”

E szakasz teljes és feloldhatatlan zavart kelt a magánélet szabályozásának rendszertanában. Egyrészt egyértelművé teszi, hogy a magánélethez való jogot egyfajta jogágakon átívelő szabályozási struktúrába helyezi, ahol a polgári jog, a büntető jog és az adatvédelmi jog metszetében elhelyezkedő arcot ölt. Tartalmi szempontból ugyanakkor az Mvtv. mégis elsődlegesen polgári jogi normákat tartalmaz, de ahogy a 2. § kapcsán említettem, elég jelentős alapjogi kontextusba ágyazva.

A 6. § megfogalmazásából az következik, hogy a törvény saját magára *lex generalis*ként tekint, és visszautal a Ptk.-ra mint speciális szabályra. Ehhez képest a Ptk. a magánélethez való jogot csupán nevesíti, de semmilyen szabályt nem ad rá, így aligha lehet *lex specialis*nak tekinteni. Más személyiségi jogokat (pl. jóhírnévhez való jog) szabályoz ugyan, de azt maga a Ptk. sem tekinti a magánélet részének, szemben az Mvtv. nehezen alkalmazható logikájával, amelyről később lesz még szó.

A 4. §-ban foglalt értelmezési szabály alkalmazása itt válik lehetetlenné, hiszen ha az Mvtv. szerint a Ptk. a speciális szabály, akkor a *lex posterior derogat legi priori* és a *lex specialis derogat legi generali* alapelvei egymással ellentétes eredményre vezetnek. Ez különösen akkor keletkeztet gyakorlati problémát,

amikor egy keresetlevélben a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban Pp.) 170. § (2) bekezdés a) pontja alapján az érvényesíteni kívánt jognak a jogalapját kívánjuk megjelölni. A fenti, önellentmondást keltő szabály miatt a magánélethez való jog megsértése esetén akár a Ptk., akár az Mvtv. felmerülhet jogalapként, mivel a kérdés nem dönthető el. Saját ügyvédi praxisomban beadott keresetlevélben ki is fejtettem ebbéli jogi aggályaimat, és elsődlegesen a Ptk.-t jelöltem meg jogalap gyanánt, jelezve a bíróság számára, hogy amennyiben az anyagi pervezetés körében úgy találnák, hogy helyesebb az Mvtv.-re alapozott keresetet benyújtani, a bíróság felhívására módosítom a jogalapot. A bíróság álláspontja szerint bármelyik jogalap elfogadható és párhuzamosan alkalmazható, így nem volt szükség módosításra.^[6]

Ez a jogi helyzet kifejezetten ellentétben áll a már idézett Jat. 3. §-ával, mert szükségtelenül párhuzamossá teszi a jogi szabályozást. Aligha lehet legitim jogalkotói cél, hogy ugyanannak a védett jogi tárgynak a polgári jogi védelmét azonos tartalommal, egyszerre két törvény alapján lehessen érvényesíteni. Pedig, ahogy az látható lesz a 12-13. § kapcsán, nem csak a megsértett anyagi jog, de a szankciórendszer tekintetében is indokolatlanul kettőződik a jogi szabályozás.

III. MVTV. - RÉSZLETES RENDELKEZÉSEK

A törvény a 7-11. §-ok között tartalmazza a magánélethez való jogra vonatkozó részletes szabályokat. Tekintettel arra, hogy a fejezet címe is a „részletes rendelkezések” nevet viseli, meglehetősen komikusnak tűnik, hogy a törvény éppen az előző szakaszban utalta a magánélet részletes szabályait a Ptk.-ra, Btk.-ra és az Infotv.-re.

1. A magánélethez való jog egyes kiemelt területeivel kapcsolatos rendelkezések

„7. § (1) Mindenkinek joga van arra, hogy magánéletét fokozott védelem illesse meg, és azt más leelőtt csak saját akaratából vagy törvényben meghatározott esetben fedje fel.

(2) A közéleti szereplő magán- és családi életét, valamint otthonát a közéleti szereplőnek nem minősülő személlyel azonos védelem illeti meg.

(3) Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődésüket biztosító magán- és családi életre, otthonra és kapcsolattartásra, ennek tiszteletben tartása mindenkinek a kötelezettsége.”

[6] Veszprémi Törvényszék 5.P.20.457/2020. számú ügy.

A 7. § a részletes szabályok között is egyfajta általános részként funkcionál, olyan közös rendelkezéseket tartalmaz, amelyek a magánélethez való jog valamennyi kiemelt területével kapcsolatban irányadóak.

Az (1) bekezdésben a törvény újfent ismétli önmagát, hiszen az 1. § már deklarálta, hogy mindenkinek joga van a magánélethez való jog tiszteletben tartásához, a 2. § (3) bekezdés a magánélethez való jog lényegeként a külső beavatkozás tilalmát határozta meg. Ehhez képest a 7. § (1) bekezdése érdemi újdonságot nem tartalmaz. E szövegrészeket indokoltabb lett volna a törvény általános rendelkezéseivel együtt szerepeltetni.

A (2) bekezdés a közéleti szereplőkre vonatkozó személyiségvédelmi szabályt tartalmaz, egyértelművé téve azt a korábbi gyakorlatot, amely szerint a magánéletük vonatkozásában nem áll fenn a fokozott tűrési kötelezettség. E helyütt ismét a párhuzamos jogi szabályozás problematikájába ütközünk, ugyanis éppen az Mvtv. 16. §-a módosította a Ptk. 2.44. §-át, és helyezte el benne a tartalmilag azonos szabályozást. A Ptk. ugyanezt két lépcsőben valósítja meg, mivel a (2) bekezdés rendelkezik úgy, hogy a közügyeken kívül első magatartásokkal szemben a nem közéleti szereplőkkel azonos védelem illeti meg a közszereplőket (azaz az „általános” személyiségvédelmi szint érvényesül), és a (3) bekezdés rögzíti, hogy a közéleti szereplő magán- vagy családi életével kapcsolatos tevékenység és adat nem minősül közügynek. Azaz az Mvtv. és a Ptk. kétszer szabályozza a közéleti szereplő magánautonómiájának tiszteletben tartását.

A (3) bekezdés sajátosan összekapcsolja az Alaptörvény XVI. cikkében biztosított gyermekjogokat a magánélet védelmével. Itt érdekes kérdésként merülhet fel, hogy vajon a gyermekeknek csak a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődésüket biztosító magánéletre van-e joguk, ahogy e bekezdést ezt szűkítően tartalmazza, avagy az általános szabályok szerint bármilyen magánéletre. Akár olyanra is, amely nem szolgálja a fejlődésüket. Az Alaptörvény sok vihart kavart 9. módosítása érintette a XVI. cikket, amely szerint Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést. Az Alaptörvény és az Mvtv. rendszertani felépítéséből és tartalmi összefüggéseiből az a következtetés vonható le, hogy a gyermek magánélethez fűződő joga korlátok közé szorul.

2. A magánélet tiszteletben tartásához való jog

„8. § (1) A magánélet tiszteletben tartásához való jog célja, különösen a névviseléshez való jog, a személyes adatok, a magántitok, a képmás és hangfelvétel, a becsület és a jó hírnév védelme.

(2) A magánélet tiszteletben tartásához való jog megsértését jelentheti az egyén által különösen a magánélettel kapcsolatban megőrizni kívánt személyes adattal, titokkal, képmással, hangfelvétellel való visszaélés, vagy a becsület és a jó hírnév megsértése.

(3) Az interneten kizárólag magáncélból közölt személyes adat - a kötelező adatkezelés eseteit kivéve - az érintett egyértelmű hozzájárulásával használható fel.”

A magánélethez való jog első nevesített részterülete a magánélet tiszteletben tartásához való jog. A 8. § e jognak további elemeit határozza meg exemplifikatív módon, úgymint a névviseléshez való jogot, a személyes adatok védelmét, a magántitok védelmét, a képmás és hangfelvétel védelmét, valamint a becsület és jó hírnév védelmét.

Ez a megközelítés kifejezetten emberi jogi szempontú, ugyanis az Emberei Jogok Európai Egyezménye 8. cikkének EJEB általi gyakorlata is egyértelműen azt tükrözi, hogy a magánélet védelme felöleli a testi, pszichikai és társadalmi integritáshoz fűződő jogot. Így ebben a körben helyezi védelem alá a személyes adatokat, a titokvédelmet vagy éppen a jóhírnév és becsület védelmét.^[7] Ez tovább erősíti az Mvtv. skizofrén jellegét, és újabb rendszertani csapdába vezet. Ugyanis a névviselést, adatvédelmet, titokvédelmet, képmás és hangfelvétel jogát, valamint a jóhírnevet és becsületet alárendeli a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jognak, holott ezek a Ptk. szintjén egymás mellett párhuzamosan szereplő, egymástól elkülönült személyiségi jogok. Ez azt a problémát exponálja, hogy az emberi jogi megközelítésű alkotmányos alapjogok védelme jogáganként eltérő módon valósul meg, és még egy jogágon belül is többféle megoldás alkalmazható. Példaként említhető, hogy alkotmányos szinten a tulajdonhoz és örökléshez való jog párban kezelendő, egymáshoz tartozó alapjogok, míg a polgári jogban teljesen eltérő jogi megoldások biztosítják ezen alapjogok érvényesülését. Más alapjogok pedig személyiségi jogokká válnak a Ptk. rendszerében, jelen esetben a magánélethez fűződő jog különböző aspektusaiként önállóan. Az Mvtv. ehhez képest, alapjogi megközelítéssel élve, valamennyi részterületet a magánélet védelme körében integrálja.

Ez ismét elvezet ahhoz a gyakorlati problémához, hogy egy konkrét jogvitás helyzetben egymással konkuráló jogalapok közül kell választani. Egy jóhírnév megsértésére alapított kereset esetén a jogsértés alapozható a Ptk. 2:45. § (2) bekezdésére, vagy ha a jóhírnevet betagozzuk az Mvtv. szerinti magánélet tiszteletben tartásához való jog alá, akkor pedig az Mvtv. 8. § (1) bekezdése szerinti jog sérül. Ezzel teljesen indokolatlanul és szükségtelenül kettőződnek meg az alanyi jogok, ráadásul ellentmondásos rész-egész viszonyt indukálva. Ráadásul az is kérdésessé válhat, mint ahogy Arany-Tóth Mariann felhívja rá a figyelmet, hogy az egyes nevesített jogokkal szemben milyen önálló tartalmat hordoz magában a magánélet tiszteletben tartásához való jog, értelmezhető-e egyáltalán azoktól függetlenül.^[8]

A (2) bekezdés példálózó jelleggel határozza meg a jogsértés lehetséges módjait. A felsorolásból a névviseléshez való jog megsértése kimaradt, holott az előző bekezdés nevesítette, de ami az érdekesebb, hogy a jogsértő magatartást elsősorban a visszaélésben határozza meg a törvény. Ebben általánosabb, generálisabb

[7] Menyhárd, 2017, 51-54.

[8] Arany-Tóth, 2019, 39-45.

megfogalmazást követ, mint a Ptk., az ugyanis a magántitok megsértésekor a jogosulatlan megszerzést, felhasználást, nyilvánosságra hozatalt vagy illetéktelen személlyel való közlést említi,^[9] a képmás és hangfelvétel esetén pedig a hozzájárulás nélküli elkészítést és felhasználást.^[10] Figyelemmel arra, hogy nyitott törvényi tényállásokról van szó, a védelem terjedelmét illetően a magántitok, a jóhírnév és a becsület megsértése esetén nincs különbség az Mvtv. és a Ptk. között. Egyedül a képmás és hangfelvétel vonatkozásában adódhat eltérés, ugyanis a Ptk. ott nem tartalmaz példálózó felsorolást, hanem rögzíti, hogy a kép és hangfelvétel elkészítéséhez hozzájárulásra van szükség. A contrario e cselekmények hozzájárulás nélkül történő tanúsítása jogellenes. Az Mvtv. ehhez képest a képpel és hangfelvétellel kapcsolatos minden visszaélést jogsértőnek minősít, amely így tágabb védelmet nyújt. Nem kizárt persze, hogy ilyen esetekben a Ptk. személyiségvédelmi generálklauzulája alapján keressen jogvédelmet a sértett fél, de egyszerűbbnek tűnik az Mvtv.-re történő hivatkozás.

A (3) bekezdés a bírói gyakorlatban már kialakult azon tételt emeli törvényerőre, miszerint az interneten magáncélból közölt személyes adatok csak kifejezett hozzájárulással használhatóak fel. Mivel a magánéletet érő jogsértések egyre nagyobb hányada az online térben valósul meg, mindenképpen üdvözlendő az erre reflektáló jogalkotás.

3. A családi élet tiszteletben tartásához való jog

„9. § (1) Mindenkinek joga van arra, hogy családi életét mint a magánélet közegét, fokozott védelem illesse meg.

(2) A családi élet tiszteletben tartásához való jog az egyént és családtagját együtt is megilleti.

(3) A családi élet tiszteletben tartásához való jog sérelmét jelenti különösen mások családi életének jogosulatlan megsértése, zavarása vagy mások családi életébe való jogosulatlan beavatkozás.”

A 9. § a családi életet a magánélethez viszonyítva határozza meg, és a magánélet közegeként tekint rá. A családi élet tiszteletben tartásához fűződő jogot egyébként már a törvény 1. §-a is garantálta, így ehhez képest a 9. § (1) bekezdése csupán a magánélethez való viszony tekintetében nyújt több információt.

A (2) bekezdés szerint e jog az egyént és a családtagját együtt is megilleti. E fordulat értelmezése komoly nehézségekbe ütközik. A jogosult szempontjából nehezen értelmezhető az egyén és a családtagjai közötti megkülönböztetés, hiszen mindegyik családtagja egyúttal egyénnek is minősül, akit a saját jogán illet meg a családi élet tiszteletben tartásához való jog. Ilyenformán logikátlan megoldás az egyik jogalanyt megillető alanyi jogot kiterjeszteni azokra, akiket ez egyébként is megillet.

[9] Ptk. 2:46. § (2) bek.

[10] Ptk. 2:48. § (1) bek.

Még nehezebben értelmezhető az együttességre utaló fordulat, miszerint e jog az egyént és családtagját együtt is megilleti. Mit jelenthet ez az együttes jog? Sajátos eredményre vezet, ugyanis e bekezdés alapján a családi élet tiszteletben tartásához való jog egyszerre individuális és kollektív természetű. A szövegezésből ugyanakkor nem egyértelmű, hogy olyan kollektív jogról van-e szó, amelyik egyidejűleg több személyt is megillet, de önállóan, vagy pedig a személytől elszakadva maga a család mint közösség a jogosultja e jognak. Ez utóbbi a jogalanyiség pajzsán nem csekély mértékű rést ütne. A jog különböző szintjein mindegyik lehetőségre találhatunk példákat. Így a hazai jogunkban a földrajzi árujelzők által biztosított oltalmak olyan kollektív jogosultságok, amelyek alapján az adott földrajzi területen termelők (pl. borászok) önállóan válnak jogosulttá a földrajzi árujelző használatára. Az alanyi kör folyamatosan változó és nem meghatározható. E kollektív jogok átmenetet képeznek a közösségeket megillető jogok felé, ahol kifejezetten maga a jogosított jogalany is egy közösség. Ez elsősorban a nemzetközi jogban érhető tetten, a harmadik generációs emberi jogok elismerésével. Példaként említhető, hogy az őslakos népek nemzetközi jogi jogalanyisága mára elismert a népek önrendelkezési jogára tekintettel, amelyet a Nemzetközi Bíróság néhány ügyben (Namíbia-ügy, Nyugat-Szahara-ügy, Kelet-Timor-ügy) kimondott.^[11] Ezen felül a népek jogalanyiságát több nemzetközi jogi dokumentum is elismerte az önrendelkezési jog biztosításával, például az 1966-os emberi jogi egyezségokmányok. Kifejezetten az őslakos népek jogairól szól a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169. számú szerződése, amely számos jogosultság alanyává teszi az őslakos népeket és törzseket.^[12] Emellett egyre több állam biztosítja az őslakos népek számára az önrendelkezéshez való jogot, az ősi földhöz való jogot és a kultúra megőrzéséhez való jogot.

Ákár kollektív, akár közösségi szintű jogot keletkezett a (2) bekezdés, mindenképpen felmerül a kérdés, hogy szükség van-e erre, és ha igen, milyen érdemi előnyt remélhetünk attól, hogy az egyébként individuálisan is létező jogot nagyobb kollektívára kiterjesztjük? Mindkét megoldás nehezen illeszthető a polgári jogi személyiségvédelem rendszerébe. A kollektív megközelítést ugyan bizonyos vonatkozásban felfedezhetjük a 2:54. § (5) bekezdésében, amely lehetővé teszi a közösség tagjakénti igényérvényesítést, ha a védett csoportképző tulajdonságokkal kapcsolatosan, a közösséghez tartozással összefüggésben ér valakit sérelem. Ez a polgári jogi gyűlöletbeszéd szabálya. Itt a jogalkotói cél, hogy áttörhető legyen a személyiségvédelem elsődleges alapelve, miszerint az érintett jogsértésnek egy beazonosítható jogalanyra kell irányulnia. Ebben az esetben ugyanis nem szükséges senkit sem beazonosítható módon megsérteni, hanem az is elég, ha az érintett közösséget éri a gyalázkodó megnyilvánulások, és e közösség bármely tagja önállóan is felléphet a jogsértővel szemben. Ez persze felvet a közösséghez tartozás vonatkozásában érdekes bizonyítási kérdéseket.^[13]

[11] Shaw, 2008, 220-221.

[12] C169- Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (1989).

[13] Lásd: BH 2017.117.

Míg a Ptk. ezzel a kollektív igényérvényesítéssel a személyes érintettség hiányát pótolja a személyiség lényegét érintő csoportképző tulajdonságok meglétével, addig az Mvtv. fenti megoldásában nem fedezhető fel olyan mozzanat, ami indokolhatná a családi élethez való jog kollektív jellegét, ha egyszer az külön-külön is mindenkit megillet. Ha pedig a családot mint közösséget megillető jogról lenne szó, az még kevésbé kínálna bármiféle elvi előnyt, mi több, a család mint jogalany alkalmazhatatlannak tűnne, gyakorlati vonatkozásban pedig nem hogy előnyt, de rengeteg problémát okozna. Egyrészt a (2) bekezdésben említett családtag fogalma relatív, és nem világos, hogy az milyen viszonyban áll a Ptk. hozzátartozó fogalmával, így vélhetően a bírói gyakorlatra marad ennek a meghatározása.^[14] A család mint jogalany pedig eleve értelmezhetetlen lenne a jelenlegi jogszabályi környezetben. Perjogi oldalról pedig többek között kérdésként merülne fel, hogy az együttesen létező kollektív jogot miként kell érvényesíteni. Szükségképpen pertársaság vagy célszerűségi pertársaság útján? Az igényelhető szankciók is együttes jogosultságok lennének, és egyszeri sérelemdíj járna, vagy mindegyik jogosultnak külön-külön? Elképzelhető, hogy valamely családtag vonatkozásában fennálljon a jogsérelem, míg a másik vonatkozásában nem? Számos kérdés felmerül a fenti szabály okán.

Konklúzióként leszögezhető, hogy a családi élethez fűződő jogot egyszerre individuálisan és kollektíven szabályozni felettébb aggályos.

A (3) bekezdés a lehetséges jogsértések példálózó felsorolását adja, de némileg feleslegesen szószaporító módon. A családi élet jogosulatlan megsértése, zavarása és a beavatkozás között nehéz lenne tartalmi különbséget vonni.

4. Az otthon tiszteletben tartásához való jog

„10. § (1) Az állam jogi védelemben részesíti az otthon nyugalma. Az otthon nyugalma biztosítja a magán- és családi élet kibontakozását, továbbá a magánszféra szabad és teljes megélését. Ennek tiszteletben tartása érdekében mindenkinek az otthonát mint magánéletének, családi életének színterét fokozott védelem illeti meg.

(2) Az otthon tiszteletben tartásához való jog sérelmét jelenti különösen mások otthonába való jogosulatlan behatolás, vagy egyéb sértő, zavaró, zaklató módon történő jogosulatlan beavatkozás.

[14] A családtag jogi definícióval nem rendelkezik, így felmerülhet a Ptk. 4:96. § és 4:97. § szerinti egyenesági és oldalági rokonok kapcsolat segítségül hívása, valamint a Ptk. közeli hozzátartozó definíciója. Az Alaptörvény L) cikke azonban a házasságból és a szülő-gyermek viszonyból indul ki a családi kapcsolat alapjaként, ebbe pedig az oldalági rokonok, például a testvér sem fér bele. Sokat támadott rendelkezés ez az Alaptörvényben, elsősorban azért, mert a család fogalmát rendkívül szűkre szabja a nemzetközi tendenciákhoz és az EJEB gyakorlatához képest. Utóbbi a családi élet fogalmát a társadalmi igényeknek megfelelően kiterjesztette a de facto társadalmi kapcsolatokra, azaz az élettársi együttélésekre is, majd 2010-ben az azonos nemű párok együttélésére is. A család fogalmához lásd részletesen: Reiderné, 2015a, valamint Reiderné, 2015b.

(3) Akit az otthon tiszteletben tartásához való jogában megsértenek, a 12-13. § szerinti jogkövetkezményeken kívül külön törvényben meghatározottak szerint egyéb, így különösen birtokvédelmi, szomszédjogi, tulajdonvédelmi igényeket is érvényesíthet.”

A 10. § az otthon nyugalmit mint védett jogi tárgyat a magán- és családi élet színtereként definiálja. Ebből szükségképpen fakad, hogy a munkahely vagy egyéb üzleti célú ingatlan nem minősül otthonnak. Érdekes helyzet áll elő a vegyes rendeltetésű ingatlanok esetén, amelyek részben otthonként, részben munkahelyként funkcionálnak. Ilyen esetben két megközelítés lehetséges. Az egyik alapján az otthon védelme automatikusan megilleti az ingatlant minden jogsértéssel szemben, míg a másik alapján csak azokkal a jogsértésekkel szemben lehet fellépni az otthon nyugalmanak sérelme miatt, amelyek kifejezetten a magán- vagy családi élet megsértését célozzák, és nem állnak összefüggésben az ott végzett gazdasági tevékenységgel. Ez azonban komoly bizonyítási nehézségeket és további elhatárolási kérdéseket vet fel. Például miként ítéltető meg, ha egy irat megszerzése érdekében valaki betör a lakóházban kialakított irodahelyiségbe? Befolyásolja-e, ha ezt munkaidőben, vagy azon kívül teszi? Eltérő lesz-e a megítélése, ha az irodából behatol a konyhába vagy a nappaliba? Álláspontom szerint helyesebb megközelítés és a jogpolitikai célokkal is jobban összehangolható, ha az otthon védelme automatikusan megilleti az ilyen ingatlanokat, a jogsértés pontos céljától és megvalósítási formájától függetlenül.

Az otthon nem azonos a lakóhellyel, sem a tartózkodási hellyel. Előbbi annak a lakásnak a címe, amelyben a polgár él, utóbbi pedig annak a lakásnak a címe, ahol – lakóhelye végleges elhagyásának szándéka nélkül – három hónapnál hosszabb ideig tartózkodik.^[15] Az otthon ezekhez képest a magán- és családi élet tartalmi megvalósulásával kapcsolatos, és nem függ össze a tulajdoni viszonyokkal sem, így a kollégiumban vagy nyaralóban való huzamosabb tartózkodás is megalapozhatja az otthon védelmét.

A (2) bekezdés két példálózó elkövetési magatartást nevesít, a jogosulatlan behatolást, valamint a jogosulatlan beavatkozást. Míg a behatolás esetén pusztán a jogellenesség fennállása megalapozza az otthon tiszteletben tartásához való jog sérelmét, addig a beavatkozás esetén a jogellenesség mellett sértő, zavaró, zaklató jellegű magatartásra van szükség a jogsértéshez. Ennek jogpolitikai oka, hogy az érintett akarata ellenére az otthonba történő behatolás olyan abszolút jellegű jogsérelem, amely minden körülmények között megalapozza a jogvédelmet, és csak törvényben meghatározott esetekben engedhető meg (pl. a büntetőeljárásjogi szabályok alapján). A beavatkozás ehhez képest olyan magatartás, amely az otthon fizikai terén kívül történik, de a hatása az otthonban érzékelhetővé válik. Az emberek egymás mellett éléséből szükségszerűen fakadnak ilyen akaratlan behatások, ezek azonban csak akkor vezetnek jogsértésre, ha sértő, zavaró, zaklató jellegűek. Ilyen lehet például, ha távcsővel figyelik

[15] A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvény 5. § (2)-(3) bekezdése.

valakinek az ablakát. Érdekesesség, hogy a hasonló szerkezetű szomszédjogi szabályhoz képest itt nem követeli meg az Mvtv. a zavaró hatás szükségtelen jellegét, míg a Ptk. a szomszédjogi generálklauzulában igen, ezzel különbséget téve a szükséges és szükségtelen zavarás között. Ezért előfordulhat, hogy egy szomszédjogi alapon szükségesnek minősíthető zavarás (pl. fürdőszoba felújításával járó zajok napközben) nem jogellenes, míg az otthon tiszteletben tartásához fűződő jog alapján annak minősülne. Valószínűleg az e szakaszon alapuló bírói gyakorlatban ki fog alakulni hasonló megszorító értelmezés a jogsértés megállapítása körében, mivel ennek hiányában parttalanná válna a jogi védelem, és számos visszaélésre adna lehetőséget.

A (3) bekezdés az otthon tiszteletben tartásához való jog sérelme esetére további jogkövetkezmények alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet, így például a birtokvédelmi, szomszédjogi és tulajdonvédelmi igényekre. E bekezdés egyrésztől szükségtelenül paternalista, hiszen az említett jogintézmények a Ptk. szabályaiból fakadóan egyébként is alkalmazhatóak, ezért ez egy indokolatlan jogszabályi kioktatás. Másrészt pedig dogmatikailag hibás. Az otthon tiszteletben tartásához való jog egy személyiségi jog, ezért ennek megsértése fogalmilag nem vezethet birtokvédelmi, szomszédjogi és tulajdonvédelmi igények érvényesítésére. A birtokvédelem a birtokláshoz fűződő jog, míg a tulajdonvédelem a tulajdonhoz való jog megsértésének jogkövetkezménye, a szomszédjog pedig a tulajdonjog magánjogi korlátja, amelynek megsértése birtokvédelmi vagy tulajdonvédelmi igényekhez vezet. Természetesen gyakran előfordulhat, hogy egyazon magatartás egyszerre valósítja meg az otthon tiszteletben tartásához való jog sérelmét és az érintett személy birtokláshoz vagy tulajdonhoz való jogát, de ez nem minden esetben szükségszerű. A védett jogi tárgyból fakadó különbségek jelentős gyakorlati eltéréseket eredményeznek, így például a személyiségi jog megsértése személyiségi pernek minősül, míg a birtok- és tulajdonvédelmi, valamint szomszédjogi perek vagyoni jogi pernek minősülnek. Ez a bíróságok hatásköre szempontjából kulcskérdés, mivel a vagyoni jogi perekre vonatkozó hatásköri szabályok alapvetően a pertárgyértéktől függenek.

Ha az otthon tiszteletben tartásához való jog sérül, akkor szinte bizonyosan megállapítható valamely dologi jogi jogsértés is, de fordítva ez nem szükségképpen igaz, számos olyan birtoksértés képzelhető el, amely nem érinti az otthon tiszteletben tartásához fűződő jogot.

5. A kapcsolat tiszteletben tartásához való jog

„11. § (1) A magánközlések, az élőszóban, telefonbeszélgetés, hagyományos vagy elektronikus levelezés során vagy egyéb kommunikációs eszközök segítségével átadott magánjellegű információk a kapcsolattartás tiszteletben tartásához fűződő jog védelme alá tartoznak. Az egyént fokozott védelem illeti meg mind a zaklatás hagyományos, mind a zaklatás valamennyi internetes formájával szemben.

(2) A kapcsolattartás tiszteletben tartásához fűződő jog kiterjed a magánkommunikáció bármely módon történő megfigyelésével szembeni védelemre is.”

Az eddig közzétett 14 anonimizált bírósági határozatból, amelyekben legáltalában alkalmazták az Mvtv.-t, a kapcsolat tiszteletben tartásához való jog az esetek mintegy felében megjelent hivatkozási alapként, kivétel nélkül a gyermekkel való kapcsolattartás körében. Fontos azonban rögzíteni, hogy a bírói gyakorlat szerint a szülő-gyermek kapcsolattartás kérdésköre speciális, mert ugyan a szülő kapcsolattartási joga visszavezethető a személyiségi jogokra – így a Ptk. 2:42. § (1) bekezdésben biztosított jogára, hogy személyiségét szabadon érvényesítse –, végső soron az Alaptörvény II. cikkében biztosított sérthetetlené minősített emberi méltóságára és az ehhez fűződő jogára, azonban, ahogy a gyermeki létből eredő jogokat az Alaptörvény XVI. cikke is speciális rendelkezésben védi az emberi méltósághoz képest (II. cikk), a Ptk. is speciális szabályozást tartalmaz a Negyedik Könyvben a személyiségi jogvédelem polgári jogi szabályaihoz képest. A specialitás elvéből fakadóan tehát a szülő-gyermek kapcsolattartás megsértése nem kezelhető személyiségvédelmi alapon (sem az Mvtv., sem a Ptk. 2:42. § alapján), hanem arra a megfelelő családjogi jogkövetkezmények irányadóak.^[16] A gyermek és a szülő kapcsolattartáshoz való jogának személyiségi jogként való elfogadása a jogrendszer szükségtelen megkettőződéséhez vezetne. Amennyiben ugyanis a jogrendszer személyiségi jogként való kezelése elfogadható lenne, abban az esetben nem megkerülhető a Ptk. 2:51. §-ának (1) bekezdésében, illetve a 2:52. §-ában rögzített jogkövetkezmények alkalmazása, illetve az Mvtv. azonos tartalmú szankciói. A további jogsértéstől való eltiltás, a jogsértés abbahagyására kötelezés tipikusan családjogi viszonyokba történő beavatkozást jelentene a polgári bíróság részéről, mely szembekerülhetne a családjogi jogkövetkezményekkel, illetve a végrehajtásra irányuló gyámhatósági intézkedésekkel, amely feloldhatatlan ellentmondásokhoz vezethetne.^[17]

Az (1) bekezdés a kapcsolattartást egyszerre pozitív és negatív oldalról közelíti meg. Az első mondat az érintett személy által tett közlések és azok tartalmát hivatott védeni, míg az utolsó mondat a zaklatást, mint az egyént az akarata ellenére érő kapcsolattartást határozza meg, amellyel szemben védelmet biztosít. Tartalmilag helyesebb lenne a zaklatást a magánélet tiszteletben tartásához való jog körében szabályozni, hiszen a zaklatás nem feltétlenül közlés formájában történik (pl. telefonhívások, sms-ek), hanem megvalósulhat megfigyelés vagy sorozatos bosszúság okozásával is, így a kapcsolattartáshoz fűződő jogot csak részben érinti. Mindazonáltal a zaklatás internetes formáira való utalás helyes megoldás, hiszen a technika térnyerésével a zaklató magatartások jelentős része is átveddik az online térbe, ahol az arctalanság és névtelenség mögé bújva sokan felbátorodnak, és hajlamosabbakká válnak olyan zaklató magatartást tanúsítani (főként internetes közlésekkel), amelyeket szemtől szemben nem mernék megtenni.

[16] Fővárosi Ítéletábra 1.Pf.20.973/2019/4/II. számú ítélete.

[17] Kúria Pfv.IV.21.733/2017/8. számú ítélete.

A (2) bekezdés a magánkommunikáció megfigyelése szempontjából egy technológiasemleges megfogalmazást tükröz, hiszen a rohamos fejlődéssel számtalan új megoldás születhet a magánkommunikáció kifürkészésére. A tartalma ugyan levezethető az (1) bekezdés szerinti fokozott védelem követelményéből is, viszont az a megfogalmazás, hogy a jelen szakasz szerinti jog kiterjed a megfigyeléssel szembeni védelemre „is”, felveti a kérdést, hogy ezen kívül még mire terjed ki. Ugyanis az első bekezdés ezt nem rögzíti, csak azt, hogy a magánközlések védelem alatt állnak, de nem határozza meg, hogy milyen magatartásokkal szemben. A joggyakorlat természetesen már régen kialakította ezeket, de ha a törvényben másutt is találhatóak példálózó elkövetési magatartások, akkor e szakasz körében is indokolt lett volna a magánközlések jogosulatlan megismerését, megszerzését vagy felfedését kiemelni mint lehetséges tényállási elemeket.

IV. A MAGÁNÉLETHEZ VALÓ JOG MEGSÉRTÉSÉNEK JOGKÖVETKEZMÉNYEI

1. A magánélethez való jog megsértésének személyiségi jogi jogkövetkezményei

„12. § Akit magánélethez való jogában megsértének, a jogsértés ténye alapján - az elévülési időn belül - az eset körülményeihez képest a Polgári Törvénykönyv szabályai szerint követelheti

- a) a jogsértés megtörténtének bírósági megállapítását;
- b) a jogsértés abbahagyását és a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől;
- c) azt, hogy a jogsértő adjon megfelelő elégtételt, és ennek biztosítson saját költségén megfelelő nyilvánosságot;
- d) a sérelmes helyzet megszüntetését, a jogsértést megelőző állapot helyreállítását és a jogsértéssel előállított dolog megsemmisítését vagy jogsértő mivoltától való megfosztását;

e) azt, hogy a jogsértő vagy jogutódja a jogsértéssel elért vagyoni előnyt engedje át javára a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint.

13. § (1) Akit magánélethez való jogában megsértének, a Polgári Törvénykönyv szabályai szerint sérelemdíjat követelhet az őt ért nem vagyoni sérelemtől.

(2) Aki a magánélethez való jogának megsértéséből eredően kárt szenved, a 12. §-ban foglalt igényeken kívül a Polgári Törvénykönyvnek a jogellenesen okozott károkért való felelősség szabályai szerint követelheti a jogsértőtől kárának megtérítését, valamint külön törvényben meghatározottak szerint egyéb igényeket is érvényesíthet.”

A 12. § egyértelművé teszi, hogy a törvény eddigi alapjogi természetű szabályozása személyiségvédelmi aspektusú, hiszen személyiségvédelmi szankciókat fűz a magánélethez való jog megsértéséhez. E körben újfent szükséges duplikálással találkozunk, ugyanis szó szerint ismétli a Ptk. 2:51. §-ában foglalt objektív jogkövetkezményeket. A korábban leírt rendszertani káosz itt ismét arra vezet, hogy egy kereseti kérelem kialakítása esetén kérdésként merül fel, hogy az Mvtv. vagy a Ptk. lesz-e a megjelölt jogalap. Ha az anyagi jogi jogsértést az Mvtv.-re alapozzuk, a jogkövetkezmények jogalapja lehet-e a Ptk.? Vagy lehetséges-e ennek a fordítottja? Ha a fenti szankciókat a törvény szövege alapján a Ptk. szabályai szerint lehet követelni, akkor nem világos annak a kodifikációs indoka, hogy miért ismétli meg a törvény az összes szankció felsorolását.

Az előzőek ugyanúgy fennállnak a 13. §-ban írott sérelemdíj és kártérítés vonatkozásában is. Ahogy fentebb volt róla szó, az Mvtv. a Ptk.-ra hivatkozik, mint a magánélet védelmének részletes szabályait tartalmazó jogforrásra, amivel a személyiségvédelmi szankciórendszerrel való kapcsolatot is megteremti. Így pedig teljesen felesleges felsorolni, hogy a Ptk. szerint egyébként milyen jogkövetkezmények alkalmazandóak.

2. A magánélethez való jog megsértésének egyéb jogkövetkezményei

„14. § Akit magánélethez való jogában megsértének, a 12-13. § szerinti személyiségi jogi igényeken kívül külön törvényben meghatározottak szerint egyéb igényeket is érvényesíthet.”

Ha a 12-13. § vonatkozásában szükségtelen duplumról beszélhetünk, akkor ez a 14. §-ban foglaltakra is irányadó. Ennek a hiánya vagy megléte valójában semmilyen joghatást nem vált ki, hiszen a külön törvényben szereplő egyéb igények mindenképpen alkalmazhatóak, ha azt az adott jogszabály úgy rendelí.

V. ÖSSZEGZÉS

A törvény 15. §-a már csak hatálybaléptető rendelkezést tartalmaz, ezzel szemben kritikát nem tudok megfogalmazni. Sajnos a törvény többi részére ez nem igaz. Habár helyes a jogalkotói cél, hogy a magánélet védelmének fokozottabb garanciát biztosítson (ugyanakkor e törvényt és az ezzel együtt elfogadott új gyűlekezési törvényt sokan a véleménynyilvánításhoz való jog politikai okokból történő korlátozásának tekintik), de a megvalósítás módja korántsem problémamentes. A fentiekből is látszik, hogy mennyi rendszertani és dogmatikai elmentmondás van az Mvtv.-ben, amely a személyiségvédelem eddigi struktúráján jelentős léket ütött. A törvényhez fűzött indokolás olyan semmitmondó és tartalmatlan, hogy az egyes szakaszokhoz fűzött egy-egy mondatos indokolásból semmilyen kézzelfogható választ nem kapunk a fentebb felvetett kérdésekre.

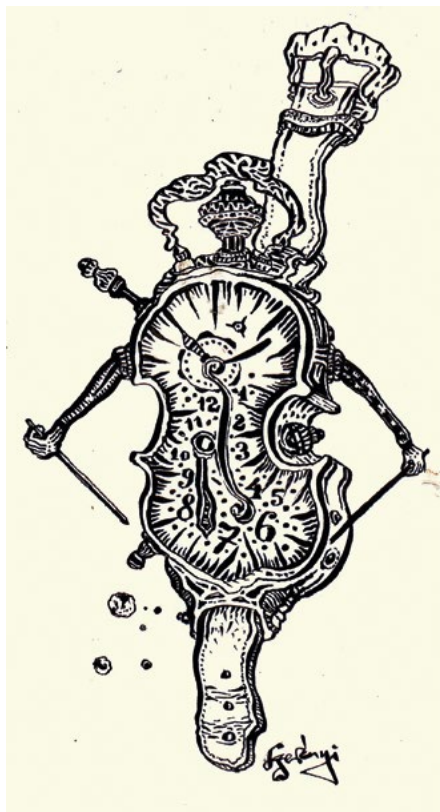
A felesleges duplikátumok miatt úgy gondolom, hogy valójában elég lett volna a Ptk. Második Könyvének kiegészítése az érdemi anyagi jogi szabályokkal, amelyek kézzelfoghatóbb tartalmat adhatnának a magánélet egyes aspektusainak és a megsértésük lehetséges módjainak. Ezzel a szabályozás logikája is zártabb lenne, és mind a Ptk., mind a Btk. kellő szabályanyagot tartalmazna a magánélet egyes aspektusainak védelmére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arany-Tóth Mariann (2019): A magánélet védelméhez való jog újraszabályozásának hatása a munkaviszonyban a magánélet védelméről szóló törvény alapján (1. rész). In: *Munkajog*. 2019/2. szám, 39-45.
- Barzó Tímea - Halász Csenge (2020): Elmosódott magánélet? A privátszféra érvényesülése és határai az online közösségi térben. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2020/1. szám, 33-47.
- Fazekas Judit (2014): Első Könyv. Bevezető rendelkezések. In: Osztovits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykomentárja*. Opten, Budapest, 83-98.
- Menyhárd Attila (2014): A magánélethez való jog elméleti alapjai. In: *In Medias Res*. 2014/2. szám, 384-406.
- Menyhárd Attila (2017): A magánélet védelme az Emberi Jogi Bíróság gyakorlatában. In: Görög Márta - Menyhárd Attila - Koltay András (szerk.): *A személyiség és védelme. Az Alaptörvény VI. cikkelyének érvényesülése a magyar jogrendszeren belül*. ELTE-ÁJK, Budapest, 49-64.
- Reiderné Bánki Erika (2015a): A család jogi megítélése. In: Veress Emőd (szerk.): *Kolosváry Bálint emlékkötet*. Erdélyi Református Egyházkerület, Sapientia EMTE Kolosváry Bálint Jogtudományi Kutatóközpont, Kolozsvár, 45-59.
- Reiderné Bánki Erika (2015b): Az élettársi kapcsolat az új Polgári Törvénykönyv tükrében. In: Kőhidi Ákos - Keserű Barna Arnold (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére*. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kara, Győr-Budapest, 367-384.
- Shaw, Malcolm M. (2008): *Nemzetközi jog*. Complex Kiadó, Budapest.
- Székely László (2017): A magánszféra védelme az ombudsmani gyakorlatban. In: Görög Márta - Menyhárd Attila - Koltay András (szerk.): *A személyiség és védelme. Az Alaptörvény VI. cikkelyének érvényesülése a magyar jogrendszeren belül*. ELTE-ÁJK, Budapest, 181-206.
- Warren, Samuel D. - Brandeis, Luis D. (1890): The Right to Privacy. In: *Harvard Law Review*. 1890/5. szám, 193-220.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

- A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény.
- A magánélet védelméről szóló 2018. évi LIII. törvény.
- A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvény.
- Az 1950. november 4. napján Rómában kelt Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről.
- BH 2017.117.
- C169- Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, 1989, Geneva, International Labour Organization.
- Fővárosi Ítéltábla I.Pf.20.973/2019/4/II. számú ítélete.
- Kúria Pfv.IV.21.733/2017/8. számú ítélete.
- Veszprémi Törvényszék 5.P.20.457/2020 számú ügy.
-

Szerényi Gábor, Zeneidő

Bábeli zűrzavar? Avagy a védelmi és biztonsági kihívások jogállami adaptációjának rendszerszintű kérdései, különös tekintettel az Eurázsia-gondolatra^[1]

I. BEVEZETÉS

A nemzetállamokon nyugvó vesztfáliai hatalmi rend, valamint a kapitalista világgazdasági rendszer Európa, illetőleg a transzatlanti térség által létrehozott kereteket jelent. Úgy is mondhatnánk, hogy mind a modern értelemben vett világrend, mind pedig annak tőkés variánsa, a kapitalista világgazdasági rendszer Európából, annak anyagi és hatalmi törekvéseiből bontakozott ki. Ebből az is egyértelműen következett, hogy Európa, majd az Amerikai Egyesült Államok megerősödésével a transzatlanti térség volt hosszú évszázadokon keresztül a világ hatalmi és gazdasági rendszerének meghatározója.

Idővel aztán az volt látható, hogy különösen a tőkés világgazdasági rendszer centruma kezdett eltolódni más-más államokhoz a transzatlanti térségben, majd az elmúlt évtizedekben már azzal is egyre többet foglalkozott a szakirodalom, hogy a transzatlanti térségen kívüli szereplők milyen mértékben kezdenek egyensúlyba kerülni a világrend és világgazdasági kialakítóival. Ez nem is volt feltétlenül meglepetés, hiszen a kapitalista világgazdasági rendszerről, illetve a hidegháború végének a liberális demokrácia diadalaként való értelmezéséből szükségszerűen következtek azok a narratívák, amelyek szerint a világ a nyugati modellben – mint Babel új tornyában – egyesül, és ahogy Francis Fukuyama híres kötete fogalmazott, a történelem véget ér. Ebből szükségszerűen következett a „Rest”^[2] azon törekvése, hogy megtanulja a nyugati modellt és alkalmazkodjon ahhoz. Az utóbbi években azonban egyre egyértelműbb jelei mutatkoztak annak, hogy a gazdasági jellegű felzárkózások már inkább erőtváltozásokká alakulnak, amelyek mellett a hagyományos hatalmi versengésben is meghatározóvá kezdtek válni

[1] Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II-NKE-11 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] A „The West and the Rest” felfogásból a transzatlanti térségen kívüli többiek értendők alatta.

a transzatlanti térségen kívüli szereplők. Megkockáztathatjuk azt is, hogy a transzatlanti térség bábeli kísérletéből a Biblia bábeli zűrzavara látszik újra kibontakozni.

Ez a változás számos interpretációban értelmezhető, és még mindig jelen van az a 20. század végi gondolkodás is ezzel kapcsolatban, amely a gazdasági viszonyokon kívül kevés más körülményt hajlandó figyelembe venni. E megközelítések fókuszában pedig az Európa-Ázsia ellentét, mérsékeltebb esetekben az Európa-Ázsia reláció áll. A szóban forgó elemzésekben a hagyományosan ellenpólusként azonosított Oroszország mellett egyre jelentősebb szerep jut Kínának, a részletezőbb elemzések azonban e két tényező mellett Iránra, Indiára, Törökországra, a Kis Tigrisekre, vagy épp Brazíliára is komolyabb figyelmet fordítanak, kiegészítve mindezt az egyes hatalmak fokozódó afrikai szerepvállalásával. Érdekes végiggondolni e körben, hogy a szóban forgó államok felzárkózását, majd versengését milyen mértékben alapozta meg a „Nyugat” azon szemlélete, amely előbb a gyarmatbirodalmak keretében alávetette, utóbb pedig a kapitalista működési rend standardjaiba kényszerítette azokat az államokat, amelyek fejlődni kívántak. Ehhez pedig hozzáveendő az, hogy mennyiben is tette sajátossá ezt a tanulási/alkalmazkodási folyamatot az érintett hatalmi szereplők sajátos – többségében – ázsiai kultúrája, gondolkodásmódja és eszközrendszere.

Az elmúlt bő évtizeden azonban azt is egyértelművé tette, hogy a gazdasági fókuszot mégiscsak ki kell egészíteni a biztonsági, geopolitikai nézőpontokkal. Ezt a témával foglalkozó szakírók már jó ideje hangoztatták, de az állami szintű gondolkodásban e felismerések csak a különféle biztonsági fenyegetések és krízisek megvalósulása után kristályosodtak ki. Ezek a biztonsági események azonban, hasonlóan a gazdasági felzárkózáshoz, a transzatlanti minták sajátos meghonosításával, majd saját módszertannal való kiegészítésével valósultak meg, amiből az is következett, hogy az eltanult módszerekre ráépülő kulturális sajátosságokkal olyan új jelenségek keletkeztek, amelyek komoly kihívást jelentenek a transzatlanti térség biztonsági és ezzel együtt jogi rendszerei számára. A kibertérből érkező támadások, a kémkedés fokozódása, a célzott likvidálások, a klasszikus katonai erővel történő fenyegetések, a helyi konfliktusok visszatérése Európa környezetébe, különös tekintettel az Ukrajnában látványossá vált hibrid konfliktusokra, egyértelművé tették az államok védelmi és biztonsági funkcióinak komoly érintettségét és felzárkózási kényszerét.

Ez a felismerés aztán mind az egyes államok – köztük Magyarország – képességfejlesztéseit, mind pedig a szövetségi szintű, különösen a NATO szintű törekvéseket meghatározta az elmúlt bő tíz évben. A haderőfejlesztések és ezek mellett a rendszeti és nemzetbiztonsági képességek fejlesztése, a NATO színterén a kibertérrel kapcsolatos elhatározások, majd a nemzeti ellenálló-képesség – resiliencia – megerősítésének fokozása mind-mind tanújeleit adják ennek. Fontos azonban látni, hogy a védelmi és biztonsági jellegű felzárkózás a komplex biztonság és a hibrid fenyegetések korában sem a gazdasági, sem a jogi, sem pedig a tág értelemben vett társadalmi és politikai keretektől nem

kezelhető elkülönítve, kizárólag sajátos szakmai és logikai sémák között. Ehhez pedig a valódi globalitás és a komplex biztonság összefonódása miatt azt a geopolitikai, földrajzi alapú felismerést érdemes hozzátenni, hogy a Nyugat/Európa és Ázsia közti megkülönböztetésnek már csak kulturális és gondolkodásbeli vonatkozásokban lehet értelmét keresni, mivel a különféle térségek egymásra gyakorolt hatásai, a földrajzi távolságok digitalizáció- és közlekedés-fejlődés általi mérséklődése, valamint az egyes szereplők kapcsolatai és hatalmi érdekei miatt gazdasági, biztonsági, geopolitikai értelemben célszerűbb Eurázsia keretei között elemezni a különféle jelenségeket és kihívásokat.

Jelen tanulmány célja mindezek alapján annak áttekintése, hogy a komplex biztonsággal egybevetve miként értelmezhető az Eurázsia-gondolat, illetve hogy a transzatlanti térség jogállamai szempontjából az eurázsiai hatástér milyen kihívást jelent a biztonsági szektorra és annak szabályozására nézve.

II. A KOMPLEX BIZTONSÁG NÉHÁNY ASPEKTUSA EURÁZSIA KORÁBAN

Az, hogy a biztonság komplex, és abban nem dominálhat annak egy adott szektora, a huszadik század második fele óta kidolgozott és a 20. század végére már egyértelműen elfogadott megállapítássá vált. Ezzel lényegében az emberiség történelmi léptékben is jelentős szemléletváltásnak mehetett volna át, hiszen évezredek után a biztonság és védelem témáját domináló katonai szemléletnél tovább lépett, és tekintetét kellő súlyozással irányította rá

- a) a biztonság fenntartására hivatott másik két fegyveres jogosítványokkal rendelkező védelmi ágazatra, vagyis a rendészetre és a nemzetbiztonsági/titkosszolgálati szférára; valamint
- b) azokra a „civil” szakterületekre és ágazatokra, amelyek a rend és biztonság, illetve a társadalom normál működésének fenntartása szempontjából létfontosságúak.

Ez értelemszerűen a hidegháború végéig nem jelentette a katonai védelem súlyának csökkenését, és azután sem lett volna szabad a katonai védelem téren Európában a szinte teljes leépítés felé mozdulni. Inkább úgy fogható fel ez a szemléletváltás, hogy a két blokk közötti hidegháborúban sokkal inkább felértékelődtek a katonai kereteken belül az új technológiák és a klasszikus tengeri szerepvállalás, de még inkább a nem katonai elemek, elsődlegesen a hírszerzési „háború” lehetőségei, de ehhez kapcsolva a politikai biztonság, a társadalmi biztonság, a gazdaságbiztonság vagy épp az energiabiztonság területei is.

Ami miatt azonban a biztonság fogalmának ártértékelése eddig csak „lehetett volna” egy történelmi léptékben is jelentős szemléletváltás, az a hidegháború végének eufóriája. Ez ugyanis a fentebb már említett liberális demokrá-

cia és kapitalizmusexport bábeli törekvése miatt háttérbe szorította a biztonság klasszikus, aktív védelmi intézkedésekkel párosuló értelmezését, mivel az e körben megjelenő funkciók mind-mind költségigényesek, valamint egy egész állam szintjén piaci alapon nem szervezhető közszolgáltatások. Ez alól részben jelentettek kivételt azok a nagyhatalmak, amelyek korábbi gyarmati, újabban gazdasági érdekeik, illetve a nyugati modell exportja miatt expedíciós képességeiket is fenn kellett, hogy tartásák.

A Szovjetunió összeomlása után azonban főszabály szerint a világban a biztonság jelentősége a gazdaságbiztonságra és a napi értelemben vett közbiztonságra fókuszálódott. Utóbb persze ebben többen, többféle kockázatot azonosítottak, és egyenes következményeként fogják fel ennek a trendnek a nemzetközi terrorizmus megerősödését és halálos áldozatainak sokaságát, valamint a hibrid fenyegetés megerősödését és a helyi konfliktusok fellángolását. A 9/11 és az azt követő európai támadások óta eltelt két évtized azonban megmutatta, hogy a komplex biztonság elnyomása a bábeli kísérlet jegyében sokkal nagyobb veszélyekkel fenyeget, mint amelyeket korábban azonosítottunk.

A történelmi kísérlet egy egységes eszmei és anyagi alapon nyugvó világbe rendezkedésre nem járt sikerrel. Bábel tornya, vagyis a nyugati mintára egységes világ nem épült meg, helyette azonban összekeveredtek a nyugati és azon kívüli módszerek, ami mellett a technológiafejlődés és annak hatásai miatt a globális versengés teljesen új színezetet nyert, hiszen a technológiai kitettség, a valódi és valós idejű globális kapitalizmus, valamint mindezeknek a klasszikus befolyásoló és támadó képességekkel való kombinálódása egy sokkal nehezebben átlátható és a korábnál lényegesen nagyobb eszkalációs kilengésekkel leírható fenyegetési mátrixot alakított ki.

A komplex biztonság tehát a 21. század első negyedére rendkívüli mértékben megerősödött, és a különféle fenyegetések miatt a transzatlanti térségben is belátták, hogy az aktív intézkedési, művelési képességekre épülő védelmi és biztonsági funkciók erősítésére épp úgy szükség van, mint a „civil” szférák biztonságátudatosságának és sajátos biztonsági eljárásrendjeinek megerősítésére. Ennek az is az oka, hogy a különféle államkudarok, illetve az egyes „civil” vagy inkább a „civil” szféra közelségébe tudható állami rendszerek elleni támadások hatásai egyértelműen rámutattak arra, hogy a mindennapi élet biztonsága, az egyéni és társadalmi szintű jogok érvényesülése és ezek által a fejlődés és gyarapodás rendkívül komolyan függ a biztonság fenntarthatóságától, aminek azonban a technológiafejlődés miatt számos-számtalan területe azonosítható már. E területeknek pedig szinte mindegyikét érheti klasszikus védelmi és biztonsági fenyegetés vagy támadás akár állami, akár nem állami szereplők részéről. Ezt az összefüggést a szervezett bűnözés, a nemzetközi terrorizmus, az energia-biztonság kérdése, a merényletek és szabotázsakciók, a különféle befolyásolási és titkosszolgálati műveletek, valamint az Európát is egyre közelebről érintő klasszikus fegyveres konfliktusok épp úgy bizonyítják, mint a COVID-19 világjárvány.

A komplex biztonsághoz igazodó, állami és társadalmi együttműködésen, aktív védelmi képességeken és biztonságtudatos „civil” területeken alapuló védelmi és biztonsági rendszer kialakításához azonban rendkívüli anyagi erőforrásokra, a társadalom számára is elfogadható biztonságtudatosításra és fejlesztésekre, valóban stratégiai szemléletmódra, de mindezeket megelőzve megfelelő szellemi alapokra és szakértői kapacitásokra van szükség. Ennek pótlása pedig a hidegháború utáni háttérbe szorítás hatásai miatt egyik napról a másikra nem realizálható.

Ez a szakértő-igény pedig jószerével minden szakterületen megjelenik, az állami szféra és a jogállamiság komoly érintettsége miatt egyértelműen a jogtudomány, az államtudomány és ezekből következően az államszervezés és a szabályozás terén is. E tekintetben talán azt is mondhatjuk, hogy a kihívás különösen nagy – ahogy erre majd a harmadik címben vissza is térünk –, de ehelyütt is rögzíteni kell, hogy az állam- és jogtudomány viszonylatában a komplex biztonsággal szinkronizálni tudó szakértők hiánya azért is kimagasló súlyú, mert

- a) a hidegháborút követően e tudományterületeken a szakjogászai apparátus és az ehhez kapcsolódó tudományos és szakmai háttér lényegében a képességeikben visszaszorított szervezetek és azok napi működési kérdései, illetve a kormányzás és politika metszéspontjának szintjére redukálódtak;
- b) a modern, és különösen a második világháború utáni nemzetközi és nemzetállami jogi felfogás az állam erőszakképességeinek komoly és elsődlegesen tiltó szabályokkal, nem pedig kontroll eljárásokkal való korlátozása felé mozdult el, miközben az új kihívókat ez a szemlélet nem érte el;
- c) a hibrid fenyegetések körében a jogi szabályozás és annak hiányosságai, zavarai, eltérő értelmezési lehetőségei is hadviselési/támadási eszközökké váltak a lawfare jelenségével, melytől egyre inkább célszerű immár elmozdulni a jogi sérülékenység és reziliencia kérdései felé.^[3]

A jogállamiság kritériumai között ezek a problémakörök kiemelt jelentőségűek, hiszen a transzatlanti térség államainak védelmi és biztonsági jellegű képességfejlesztései, nemzetállami és szövetségi szintű törekvései is csak akkor lehetnek sikeresek, ha a szabályozás szintjén is rendeződnek a nyitott kérdések és a lehetséges fellépési módozatok keretei. A lawfare lényege ugyanis pontosan az, hogy az ellenérdekelt felek a nemzetközi közösségre, vagy az adott állam társadalmára irányuló információs és befolyásoló műveletek közepette vagy egy nemzetközi jogi szempontból több módon is értelmezhető helyzet bizonytalanságát használják ki a destabilizációhoz, vagy a nemzetállami szabályozás zavarait, hiányosságait, idejétmúltságát. Ez pedig egy jogállami keretek között

[3] Lásd: Sari, 2017; Hódos, 2020; Farkas – Resperger, 2020.

működő állam számára alapjaiban tudja megingatni a stabil működés és reagálás, illetve a társadalmi legitimáció kereteit. Fontos tehát látni, hogy a 21. század komplex biztonságához igazodó védelmi és biztonsági rendszer kialakításában a jogi és államszervezési vonatkozásoknak – mind tudományos, mind pedig a jó esetben arra épülő szakmai, közigazgatási értelemben – hasonlóan nagy szerepe van, mint maguknak a védelmi képességeknek és szervezeteknek, illetve ezek humán erőforrásainak.

A komplex biztonság ezen összefüggései mellett fontos azonban egy másik erőteret is azonosítani a transzatlanti térség előtt álló kihívások kapcsán. Ez az erőteret pedig nem más, mint a klasszikusnak mondható geopolitikai gondolkodás képviselői által Eurázsia-gondolatként, Eurázsia koraként azonosított jelenség. Ennek védelmi és biztonsági esszenciája Bruno Maçães gondolatvilágában kiválóan megragadható, miszerint: „Az energiabiztonság. Az iszlám radikalizmus. Ukrajna. Törökország és a szövetségesek globális rendszere. A migráció. Ezek mind az Európát és Ázsiát elválasztó határvonalra mutatnak. A két földrészt elválasztó korlátok problémát jelentenek. Mi több, ezek a konfliktushelyzetek a határvidékeken az egész szuper-földrészt behálózó politikai rendszerek elveinek összeegyeztethetlenségéből fakadnak.”^[4] E nézőpont egyértelmű lényegét Maçães mellett például Kaplan,^[5] Daniel S. Markey,^[6] Mark Bassin és Mikhail Suslov,^[7] Maria Raquel Friere és Roger E. Kanet,^[8] Matthew Sussex és Roger E. Kanet^[9] vagy Geoffrey F. Gresh^[10] is megragadta, de a fő üzenet olyan közismert gondolkodók műveiből is kiolvasható, mint Halford Mackinder,^[11] Zbigniew Brzezinski,^[12] Henry Kissinger^[13] vagy Fareed Zakaria.^[14]

A kutatásaim során Eurázsia-gondolatként azonosított felfogás lényege, hogy a modern világ európai alapokon nyugvó rendszerében Ázsia szerepét ezeddig inkább Európa ellentétéként, gyarmataként, majd gyámoltjaként, utóbb pedig mintakövetőjeként ragadtuk meg, de Európát és Ázsiát mindig következetesen és élesen elválasztottuk. Az Eurázsia-gondolat szerint azonban Európa és Ázsia mind földrajzilag, mind történetileg egy olyan egység, amelyben az egymásra hatások rendkívül összetettek, erőteljesek és nagy múltra nyúlnak vissza. A földrajz modernitással, politikával és gazdasággal felül nem írható törvényszerűségei mellett azonban ez a nézőpont azt is kiemeli, hogy a technológia robbanásszerű fejlődése, a valódi és valós idejű globális kapitalizmus kialakulása

[4] Maçães, 2018, 21.

[5] Lásd: Kaplan, 2018; Kaplan, 2019; Farkas, 2020.

[6] Markey, 2020.

[7] Bassin – Suslov, 2016.

[8] Friere – Kanet, 2010.

[9] Sussex – Kanet, 2015.

[10] Gresh, 2018.

[11] Mackinder, 1942.

[12] Brzezinski, 2017.

[13] Kissinger, 2020.

[14] Zakaria, 2009.

és ebben az ázsiai szereplők felzárkózása még inkább egyértelművé tette, hogy Eurázsia egy komplex egység, melyben az egyik rész törekvései és cselekményei közvetlenül és jelentősen hatnak a másik részre és viszont. „Húsz éven belül Európát és Ázsiát külön egységként emlegető régi szokást felváltja Eurázsia, mint egy egységes politikai és gazdasági tér fogalmának új, kikerülhetetlen jelensége. Amit nem tudok megjósolni – mert még mindig politikai döntések függvénye – az Eurázsia földrajza. Honnan érkezik majd a kezdeményezés: keletről vagy nyugatról? Vajon az Európai Unió egy nagyobb változata lesz, vagy az Európai Unió drámaian megváltozik amiatt és alkalmazkodnia kell az Oroszország és Kína által fejlesztett és népszerűsített új politikai elvekhez, új egyetemes értékek felemelkedéséhez? Az európaiaknak vigyázniuk kell, hogy ne essenek bele a régi történelmi hibákba és ne gondolják azt, hogy a történelem mindig az ő oldalukon lesz...”^[15] És mielőtt azt gondolnánk, hogy ez a prognózis csak az Eurázsia-gondolat alátámasztása érdekében fogalmazódott meg, rögzítsük, hogy J. M. McConell, az Amerikai Egyesült Államok korábbi nemzeti hírszerzési igazgatója 2015-ben hasonló irányba mutatott, mikor úgy fogalmazott: „Olyan dinamikus, globális környezetben élünk, amelyben a változás üteme, hatóköre és összetettsége soha nem látott méreteket öltött. A hálózatba kapcsolt világnak tulajdonítható, hogy ami Pesavárban történik, az kihat Peoriára és fordítva.”^[16]

Fontos azonban e körben kiemelni, hogy a komoly történelmi és kulturális tradíciók mellett, ami Ázsiában azonosítható több kultúrkörrel is, Ázsia sok szempontból a versengés és vitarendezés terepén nem azonosult a transzatlanti térség második világháború utáni megoldásaival. A modern gazdasági rendszerbe, az ehhez szükséges innovációs, képzési és nem utolsósorban diplomáciai és hírszerzési körbe tehát igyekeztek belépni, de a konfliktusok rendezése terén mind a nyílt, mind pedig a fedett cselekmények körében megmaradtak saját kulturális alapjaiknál, ami egyébként nem áll távol a transzatlanti térség második világháború előtti megoldásaitól, illetve néhány újabb tapasztalható törekvéstől sem.

Ezzel azonban az Eurázsia-gondolat egy rendkívül jelentős kihívást jelent a biztonságsvavatolás jogállami keretei kapcsán, hiszen az egyensúly megtartása és a különféle fenyegetések, kihívások hatékony megelőzése, elhárítása vagy reagálása miatt szükségessé teszi a hatás-ellenhatás lehetőségének kialakítását, de a transzatlanti térség kulturális sajátosságai és értékei folytán mindezt úgy kellene biztosítani, hogy a hatékony megoldások a jogfejlődésbe, a jogállamiságba is illeszthetők legyenek mind nemzetállami, mind nemzetközi jogi, vagy legalábbis szövetségi szinten.

Az Eurázsia-gondolat tehát – különösen a kapitalista világ gazdaság és az érdeklődő fogyasztói társadalom révén – egyszerre kényszeríti ki az együttműködést Eurázsia két fele között, és azt is, hogy a transzatlanti térség saját értékrendszeréhez hűen, de hatékonyan tudjon felkészülni a versengésnek inkább a klasz-

[15] Mações, 2018, 69.

[16] Jensen – McElreath – Graves, 2017, 361.

szikus hatalmi, ezáltal a biztonság rendszerét nagyobb mértékben fenyegető részében tapasztalható ázsiai lépések, megoldások kezelésére. Ehhez értelem-szerűen a védelmi és biztonsági képességek fejlesztése mellett a társadalmaink biztonsgtudatosságának erősítésére, továbbá a védelmi és biztonsági – angol-szász megközelítésben: nemzetbiztonsági – szabályozásunk megújítására van szükség. Ehhez a megújuláshoz azonban saját szabályaink, előzményeink és rendszereink elemzése és fejlesztése mellett épp úgy szükség van a biztonság különféle területeinek sajátos szakmai és tudományos ismereteire, mint arra, hogy az Eurázsia-jelenséget magát és az egyes Eurázsiai mintákat, modelleket elemezzük, és ezzel a megújulás beavatkozási irányait megfelelően azonosítsuk. Ehhez pedig komoly és újszerű kutatásokra, kutatói és szakértői kapacitásokra, multidiszciplináris együttműködésekre lesz szükség, ami a régi módszerek és diszciplínák művi, felületes egymás mellé állításával és a meglévő szabályok, eljárásrendek és eszközök parafrázálásával és „újrafestésével” nem érhető el.

III. A JOGI ADAPTÁCIÓ KULCSKÉRDÉSEI, AVAGY A „NYUGAT”-KÖZPONTÚ SZEMLÉLETMÓD EURÁZSIA MALOMKÖVEI KÖZÖTT

A jogi adaptáció szempontjából a nyugati szemléletmód nem csak az Eurázsia-relációban küzd komoly kihívásokkal, hanem általában a védelem és biztonság, illetve a világ dinamikájának erősödése tekintetében is. A jogállami-ság értékeinek megtartása és megóvása alapvetően szükségessé teszi azt, hogy a jog alkalmazkodjon azokhoz a valóságban zajló folyamatokhoz, amelyek az emberek életét áthatják és ebből adódóan a törvényeknek alávetett állam működésének is keretet adnak, illetve azzal szemben kihívásokat támasztanak. E tekintetben különösen a védelmi és biztonsági szféra vonatkozásában a transzatlanti térség – leszámítva néhány nagyhatalmi praktikát – jellemzően a merev és korlátozó szabályozás eszközeivel élt annak érdekében, hogy az állam szervei ne élhessenek vissza lehetőségeikkel, ezek között pedig akár a technológiai vívmányok alkalmazásával is. A 20. század totalitarizmus-tapasztalata különösen Európában egy olyan védelmi és biztonsági szabályozási trendet hozott el, amely

- a) már a 20. század végi biztonsági és technológiai környezethez mérten is hátrányból indul, és így kell felzárkóznia az információs korszak kihívásaihoz, illetve a „civil” és az állami szféra biztonsági kooperációjának újszerű kérdéseire;
- b) nehezen vagy csak megkésve tud reagálni a nyugati típusú, megmerevedett gondolkodásmódtól eltérő, célvezérelt, rugalmasabb szemléletre és fellépésre épített fenyegetésekre (például nemzetközi terrorizmus, ISIS-típusú terror-franchise, hibrid konfliktusok, hacktivizmus, kibertérből érkező fenyegetések stb.);

- c) a védelmi és biztonsági szervek korlátozását nemzetállami és nemzetközi jogi szinten sem elsősorban kontroll intézmények dinamikus működésével és emellett rugalmasabb felhatalmazások biztosításával képzeli el, hanem a merev és tiltó jellegű, reagálásra és nem a megelőzésre vagy a proaktivitásra épülő – statikus – szabályozással, ami határhelyzetekben szürke zónás megoldásokra kényszerítheti az egyes államokat is.

Egyértelmű ma már, hogy a mindennapi élettől a hatalmi téren át egészen a jogi szabályozásig kulcskérdéssé vált az információ, annak kezelése, védelme és megszerzése, hovatovább az információs társadalom és az információs tér. Ez az újszerű, valós idejű, a fizikai tértől elkülönülő, de arra mégis visszaható dimenzió a gazdasági és technológiai versengéstől az információs és befolyásoló műveleteken, valamint a terrorizmuson és a szervezett bűnözésen át egészen a hírszerzésig és elhárításig, illetve a rendvédelemig és katonai védelemig minden tekintetben a 21. század terepe lesz. Ezt a kibertámadások, a digitális térben előkészített különféle műveletek és illegitim cselekmények, a terror-toborzások, a propaganda és az információs „hadjáratok”, illetve az adatok geopolitikai jelentősége^[17] is igazolják, különös tekintettel arra, hogy mindezek magukkal hozzák a fizikai térben tanúsított magatartások és cselekvések változásait, illetve az információs kihívások kombinálódását a hagyományos kihívásokkal. Az e körben rejlő jogi kérdések sokaságát azonosította már a szakmai és tudományos közösség,^[18] azonban azt még messze nem mondhatjuk, hogy a válaszok a jogállamiság és az 1945 után kialakított nemzetközi jogi rezsim szempontjából megnyugtatóak volnának. Az viszont egyértelműen látszik, hogy a védelmi és biztonsági környezettel való lépéstartás komoly kihívást jelent az államok számára, és komoly visszaélésekre adhat lehetőséget nem csak az állami, de a piaci szférában is. E körben elég példaként említeni az Echelon és PRISM rendszerek kérdését, az NSA kapcsán mások mellett Edward Snowden által kirobbantott botrányt, vagy épp a Cambridge Analytica és a Facebook-birodalom felosztása körüli fiaszkót. Ezek a környezetváltozás tekintetében több olyan jogi adaptációs problémát is megvilágítanak, amelyek önmagán a transzatlanti térségen belül is komoly kihívást jelentenek. Egyik részről ugyanis látni kell, hogy a világ, különösen az információs tér, illetve a globális kapitalizmus szürke és fekete szegmensei révén olyannyira felgyorsult és összetettevé vált, hogy a fenyegetések elhárításában a megelőzésre, az előzetes felderítésre kell a hangsúlyt fektetni, de úgy, hogy ez a felderítés ne az orwelli világképhez vezessen. Másik részről azt is fel kell ismerni, hogy az elmúlt évek eseményei rámutattak arra, hogy sokszor a techóriások, mint piaci szereplők adatbázisaiban sokkal nagyobb információs halmaz és ez által hatalmi lehetőség rejlik, mint azt gondolnánk,

[17] A téma kapcsán lásd a Geopolitics of the Datasphere (GEODE) projektet (<https://geode.science/en/home/>), valamint a következőket: Cattaruzza, 2020; Wood, 2020; Farkas, 2021.

[18] Példaként lásd: Ertan - Floyd - Pernik - Stevens, 2020; De Tomas Colatin - Vájltaga, 2020; Schroefl, 2020; Kelemen - Farkas, 2019; Kelemen - Németh, 2019; Kelemen - Simon, 2020; Kelemen, 2020; Farkas, 2019.

amit – szemben az állami képességekkel – a jog nem, vagy csak látszólag korlátoz, hiszen a beleegyezéshez kötött adatkezelést lényegében felülírja a „kényszer”, hogy az érintettek az adott szolgáltatás igénybevétele érdekében átadják adataikat. A transzatlanti térségben, és különösen Európában azonban ezek a kérdések még nyitva állnak, miközben egyre több és több biztonsági fenyegetés szerez komoly érvényesülési terepet, vagy új képességeket az információs térben, kihasználva azt is, hogy az állami szervek fellépési lehetőségei jogilag még korlátozottak e téren. Ehhez a helyzetképhez pedig hozzá kell venni, hogy Eurázsia másik fele jóval kevésbé korlátozza saját képességeit, illetve időről-időre kockáztatja a nemzetközi jogi követkeményeket is saját érdekei érvényesítéséhez. Ezt akár a távol-keleti szigetekkel kapcsolatos vitákban zajló érdekérvényesítés, akár a Krím-félsziget ügye, akár a sorozatos kibertámadások igazolják az elmúlt évekből.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy az Eurázsia másik felén felsejlő megoldásokat kellene követni, de szükségessé teszi annak felismerését, hogy mielőbb megfelelő megoldásokat kell találnunk a szabályozásunkban. E megoldásoknak a védelmi és biztonsági dimenzióban mind a technológiai és ebből adódó társadalmi és biztonsági, mind pedig az eurázsiai hatalmi tér kihívásaira hatékony és újszerű válaszokat kell adnia, fokozva az érdekeinket sértő bármely illegitim cselekménytípus megelőzésének hatékonyságát, illetve szükség esetén az elrettentés képességét is, de természetesen a megfelelő garanciák megtartása, szükség szerinti megerősítése mellett. A cél tehát a korszerűség és hatékonyság elérése az állam- és jogtudomány, és vele a társadalmaink színterein elért értékek és vívmányok korunkhoz igazodó mértékű megóvása mellett. E körben a teljesség igénye nélkül különösen az adatvédelem, az szellemi tulajdon joga, a hírközlés, a médiaszolgáltatás, az információs térben megvalósuló rendszeti, katonai és nemzetbiztonsági/titkosszolgálati feladatellátás szabályozása és működtetése kell, hogy fókuszba kerüljön, hiszen mind a környezetváltozás, mind az eurázsiai hatalmi tér feltörekvő szereplői e területeken fejtenek ki kimagasló hatást. Újító törekvések már látszanak persze a transzatlanti térségben is, különösen az angolszász nagyhatalmaknál és az ezek által meghatározott NATO szintjén. Ezek azonban még mindig inkább egyensúlyozó és a szürke zónák megoldását el nem záró lehetőségeket mutatnak, mint tisztázott, hatékonyan megújított, mégis garanciálisan felépített új megoldásokat, amelyek társadalmilag is legitimálhatók és a transzatlanti térség értékrendszerébe konszenzussal beemelhetők. E körben példaként

- az Amerikai Egyesült Államok „Targeted Killing”^[19] gyakorlatának alakulását és vele a nemzetközi jogi értelemben vett önvédelmi jog kereteinek kitérítését;
- az Egyesült Királyság új, hírszerzési-rendvédelmi-katonai fúzióra és ezáltal szabályozási metszéspontba helyezett nemzeti kiber erejét (National Cyber Force);^[20] valamint

[19] A téma kapcsán lásd: Davis – McNerney – Greenberg, 2016; Dworkin, 2013; Spitzer, 2019.

[20] GCHQ, 2020.

- a NATO varsói csúcstalálkozójának a kibernetikai műveleti területté nyilvánító döntését, illetve a resilience révén a védelem és biztonság összemzeti feladatként való megerősítését^[21]

emelhetjük ki, amelyek mindegyike komoly kérdéseket tartogat még, és új-szerű társadalmi, politikai, szakmai és jogi szemléletmódot, illetve innovatív hozzáállást fog megkövetelni ahhoz, hogy kielégtető megoldásokhoz vezessen.

Hasonlóan éles kérdéskör a „civil” szférák és különösen a köz- és a piaci szolgáltatási és termelési szektorok, valamint a védelmi és biztonsági szféra kooperációi, kapcsolódásai. Eurázsia keleti és nyugati fele ebben is eltérő képet mutat. Nyugaton inkább a geopolitikai törekvések, illetve a védelmi és biztonsági szféra erőteljes és éles leválasztása jellemző a gazdaságról a hatalmi térbe is konvertálható érdek és képességfüzű elkerülése, valamint a korrupció visszaszorítása érdekében. Ez a korlátozás értelem szerűen magában foglalja a piaci szektor védelmi és biztonsági érdekű tevékenységekre kötelezésének visszafogottságát épp úgy, mint a „civil” tevékenységek nyílt vagy fedett védelmi és biztonsági érdekérvényesítésre való alkalmazását, vagy megfordítva, a nemzetállami szintű piaci szereplők védelmi és biztonsági szféra általi túlzott támogatását. Ezzel szemben keleten egyértelműnek hat, hogy a gazdasági fejlődés és az innováció szoros összefüggésben áll a geopolitikai, illetve a védelmi és biztonsági érdekekkel. Ebből adódóan ott egyes elemeiben a gazdaság is előmozdíthat védelmi és biztonsági érdekeket akár bűjtatott befolyásolással, akár védelmi és biztonsági szempontból fontos üzenetek célországban történő „civil” megjelenítésével, akár pedig a védelmi és biztonsági szféra számára fontos fedőintézmények, háttérprotokollok és technikai megoldások „civil” eszközökbe való beépítésével. Másik oldalról pedig a védelmi és biztonsági szektor is aktívan támogathatja a gazdaságfejlesztést akár megrendelésekkel, akár információk megszerzésével vagy a versenykörnyezet alakításával. Erre csak általános példaként érdemes felhívni azokat az elemzéseket, amelyek a gazdasági, esetleg szervezett bűnözői körök állami, geopolitikai célú alkalmazásának keleti módoszataira hívják fel a figyelmet.^[22]

Mindezek felül pedig az előző két nagy témacsoport elegyére is fokozott hangsúlyt kell fektetni a változó biztonsági környezet és ebben az eurázsiai térség eltérő hatalmi gyakorlatainak feldolgozása és szükséges mértékű adaptációja során. E körben kiemelt fontosságú az információs térben zajló civil véleménynyilvánítás és annak a biztonsági kapcsolódásai, esetleges információs műveletekre való hasznosítása. Ezt a jelenséget megtapasztalhattuk már állami és nem állami szereplők oldaláról is, akár a különféle államok választásainak befolyásolása, akár a post-truth jelenség, akár a terror-marketing és toborzás tekintetében. Igaz ugyan, hogy a terrorista kötődésű internetes tartalmak elleni ha-

[21] NATO, 2016; Roepke - Thankey, 2019.

[22] Példaként lásd: Conley - Mina - Stefanov - Vladimirov, 2016; Conley - Ruy - Stefanov - Vladimirov, 2019; Galeotti, 2010; Galeotti, 2017; Galeotti, 2020; Chen, 2019; Napoleoni, 2011; Hilpert - Wacker, 2015.

tékony fellépés érdekében az Európai Unió rendeletet fogadott el,^[23] de a kihívások köre e tekintetben jóval szélesebb, mint amit a terrorista tartalmak le tudnak fedni. Ez azonban a véleménynyilvánítás szabadságának határai miatt komoly kihívást jelent, amihez hozzá kell kapcsolni azt is, hogy a biztonsági intézkedéseknek ilyen esetekben azonnalinak kell lennie a kártékony hatások mérséklése érdekében, ami a többlépcsős döntéshozatal garancialitását aknázza alá.

IV. ZÁRSZÓ HELYETT: AZ ADAPTÁCIÓ ELSŐ LÉPÉSE - AZ ÖNVIZSGÁLAT

Az előzőekben leírtak rendkívül kényes, sokrétű, komoly kutatásokat és elemzéseket igénylő kérdéseket és problémagócokat feszegetnek, elsősorban a jogi és a biztonsági vonatkozásokra kiélezve. E körben azonban látni kell, hogy e témakörök vizsgálata, konstruktív megvitatása, majd újlag ható szabályozása nélkül két út marad csak térségünk államai és társadalmi előtt a 21. század komplex és az Eurázsia-gondolat által determinált biztonsági terepén:

1. A biztonság erőzójának elfogadása, és ezzel idővel a gazdasági fejlődés, a jólét és a jogérvényesülés fokozatos gyengülése a jogállamiság 21. századi környezet előtt kialakított falainak változatlan megóvása mellett.
2. A versenyképesség és biztonság szürke zónás megoldásokkal való fenntartása, de a jogállamiság értékeinek részben-egészben történő feláldozása.

A 21. század biztonsági környezete és az Eurázsia-gondolat jogot is meghatározó biztonsági esszenciájaként idézhető, hogy „Elmúltak már azok az idők, amikor minden biztos volt, amikor a versengés és a konfliktus a háború és a béke állapotának tiszta megkülönböztető jele volt.”^[24] Ez pedig önvizsgálatra kell, hogy készítsen minket, és ennek részeként különösen az alábbiak áttekintésére:

- Az állam és jog miért is van igazán, mi a szerepe, és mennyiben kell, hogy alkalmazkodjon a külső környezethez polgárainak jóléte és biztonsága érdekében?
- A fennálló szabályozási és működési rendszereink mennyiben képesek megfelelni a 21. század és az Eurázsia-gondolat kihívásainak?
- Mit kell megvizsgálunk, újragondolunk és fejlesztenünk ahhoz, hogy a jogállamiság alapértékeihez hű, de a 21. században is hatékony megoldásokra jussunk?
- Hol keresendők azok a gondolati, szakmai, tudományos szinergiák, amelyek felváltva a korábbi elkülönültséget, a komplex biztonsághoz szükséges komplex válaszokat tudnak adni?

[23] Vö.: European Council, 2021.

[24] Maçães, 2018, 60.

- Miként lehetne a jogi szabályozásban sokkal hatékonyabban megjeleníteni a szakmai, biztonsági igényeket és a fejlődés, illetve környezetváltozás által diktált kritériumokat úgy, hogy az továbbra is megfeleljen a polgári alkotmányos államfejlődés alapvető értékeinek?

Ezek a kérdések persze érintik az absztrakció és praxis viszonyát és megfelelő arányát, valamint szükségképpen számvetésre készítetnek minket arra nézve, hogy a védelem és biztonság témaköreit milyen mértékben és miért hanyagoltuk el az elmúlt évtizedek állam- és jogtudományos gondolkodásában. Ugyanígy felkerülhet a képzeletbeli listára annak átgondolása, hogy milyen kutatási és oktatási változtatásokra és keretekre van szükség ahhoz, hogy az elmúlt évtizedek képesség-, szakmaiság- és intellektusvesztését ellensúlyozni, majd az új kihívásokhoz igazodó képességek és megoldások kialakítását elérni, majd a még előttünk álló fejlődési és változási jelenségekhez újra meg újra igazodó módon fenntartani és fejleszteni tudjuk. Mindezekhez azonban meglátásom szerint elsőként a gondolkodásmódunkkal való szembenézésen kell átesni, amibe épp úgy beleértendő a védelem és biztonság elhanyagoltságának problémája, mint egy olyan politikai kultúra hiánya, amiben a védelem és biztonság minimumai valóban a napi politikai harcok felett állnak, társadalmi egyeztetés tárgyát képezik és a politikai „harc”, illetve az esetleges kontroll-lépések nem rendszerek és funkciók működését veszélyeztetik, hanem valóban az azonosított problémák konstruktív kezelését irányozzák elő.

Önvizsgálatunk során tehát számos hibánkat és tévutunkat kell belátnunk és gondolati szinten rendbehoznunk, de mindezek előtt elsőként arra a felismerésre kell eljutnunk, hogy a biztonság a gazdasági, tudományos, kulturális, társadalmi és egyéni fejlődés és jólét alapja, amit nem lehet felelősséggel pillanatnyi politikai harcoknak, esetleges karriercéloknak vagy euforikus érzéseknek alávetni és félkész megoldásokkal terhelni, mert az így keletkező lemaradás, képességvesztés vagy konzisztenciazavar csak rendkívüli nehézségek árán korrigálható, és minden egyes elvesztett elemmel a biztonságunk szintjének csökkenését, erózióját hozza magával.

Az elmúlt évek különféle biztonsági fenyegetései, tapasztalásai ezt mindmind bebizonyították, aminek a legfőbb tanulsága, hogy a védelmet és biztonságot végre a valóságban is, nem csak a deklarációk szintjén kell nemzeti, szövetségi, transzatlanti minimummá tenni. Ehhez pedig a biztonság komplexitásához igazodó, komplex és jól kimunkált megoldásokra, lehetőleg a veszteségek elhárítását biztosító előrelátásra, nem pedig az elvesztett életek és anyagi javak elkésett számvetésére van szükség. Eurázsia korában ugyanis az előttünk álló kihívások sokrétűbbek, mint azt korábban gondoltuk. „Az új világrend – ugyanúgy, mint az előző évszázad utolsó évtizedei során – hisz a kölcsönös függőség és összekapcsolhatóság elkerülhetetlenségében, de ezt kombinálja a megosztottság és a konfliktusok felismerésével.

A globalizáció második korszakába léptünk, ahol a határok egyre inkább meghatározhatatlanná válnak, azonban a kulturális és a civilizációs különbségek sem egyértelműek, az emiatt fellépő bizonytalanság pedig problémákat vet fel. Ezt neveztem az eurázsiai korszaknak.”^[25]

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bassin, Mark – Suslov, Mikhail (2016): *Eurasia 2.0. Russian Geopolitics in the Age of New Media*. Lexington Books, Lanham–Boulder–New York–London.
- Brzezinski, Zbigniew (2017): *A nagy sakktábla*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Cattaruzza, Amaël (2020): *A digitális adatok geopolitikája. Hatalom és konfliktusok a big data korában*. Pallas Athéné Books, Budapest.
- Chen, Ling (2019): *A globalizáció manipulálása. A bürokraták befolyása Kína üzleti világára*. Pallas Athéné Books, Budapest.
- Conley, Heather A. – Mina, James – Stefanov, Ruslan – Vladimirov, Martin (2016): *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. Center for Strategic & International Studies, Lanham–Boulder–New York–London.
- Conley, Heather A. – Ruy, Donatienne – Stefanov, Ruslan – Vladimirov, Martin (2019): *The Kremlin Playbook 2. The Enablers*. Center for Strategic & International Studies, Lanham–Washington.
- Davis, Lynn E. – Mc Nerney, Michael – Greenberg, Michael D. (2016): *Clarifying the Rules for Targeted Killing*. RAND Corporation, Santa Monica.
- De Tomas Colatin, Samuele – Väljataga, Anna (2020): *Data as a Weapon: Refined Cyber Capabilities Under Weapon Reviews and International Human Rights Law*. NATO CCD CoE, Tallinn.
- Dworkin, Anthony (2013): *Drones and Targeted Killing: Defining a European Position*. European Council on Foreign Relations, London.
- Ertan, Amy – Floyd, Kathryn – Pernik, Piret – Stevens, Tim (2020): *Cyber Threats and NATO 2030: Horizon Scanning and Analysis*. NATO CCD CoE, Tallinn.
- European Council: Terrorist content online: Council adopts new rules, 2021. (Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/03/16/terrorist-content-online-council-adopts-new-rules/>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- Farkas Ádám – Resperger István (2020): Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai. In: Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.) (2020): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézményi és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Farkas Ádám (2019): A kibertér műveleti képességek kialakításának és fejlesztésének egyes szabályozási és államszervezési alapvonalai. In: *Jog–Állam–Politika*. 2019/2. sz.
- Farkas Ádám (2020): Az Eurázsia gondolat, mint a nyugati szemléletmód önreflexiójának alapja? Gondolatok Robert D. Kaplan „Marco Polo világa visszatér” című munkája kapcsán. In: *Szakmai Szemle*. 2020/2. sz.

[25] Maçães, 2018, 17.

- Farkas Ádám (2021): Biztonság – Geopolitika – Digitalizáció, avagy Amael Cattaruzza „A digitális adatok geopolitikája” című kötetének főbb üzenetei. In: *SmartLaw Research Group Working Paper, Issue 1, No. 1*. (Elérhető: http://smartlawresearch.hu/storage/app/media/Kiadvanyok/slrgrp_1-2021.pdf. Letöltés ideje: 2021.04.27.).
- Friere, Maria Raquel – Kanet, Roger E. (2010): *Key Players and Regional Dynamics in Eurasia. The Return of the 'Great Game'*. Palgrave Macmillan, New York.
- Galeotti, Mark (2017): *Crimintern: How the Kremlin uses Russia's criminal networks in Europe*. European Council on Foreign Relations, London.
- Galeotti, Mark (2020): *Russian Political War Moving Beyond the Hybrid*. Routledge, London.
- Galeotti, Mark (ed.) (2010): *The Politics of Security in Modern Russia*. Routledge, London.
- GCHQ: National Cyber Force transforms country's cyber capabilities to protect the UK, 2021. (Elérhető: <https://www.gchq.gov.uk/news/national-cyber-force>. Letöltés ideje: 2021.05.09.).
- Gresh, Geoffrey F. (2018): *Eurasia's Maritime Rise and Global Security from the Indian Ocean to Pacific Asia and the Arctic*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Hilpert, Hanns Günther – Wacker, Gudrun (2015): Geoeconomics Meets Geopolitics. China's New Economic and Foreign Policy Initiatives. In: *SWP Comments 33*. (Elérhető: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2015C33_hlp_wkr.pdf. Letöltve: 2021.05.09.).
- Hódos László (2020): A hibrid konfliktusok felívelési szakasza, avagy a fenyegetés észlelésének, megelőzésének és kezelésének nemzetbiztonsági aspektusai. In: *Honvédségi szemle*. 2020/4. sz.
- Jensen, Carl J. – McElreath, David H. – Graves, Melissa (2017): *Bevezetés a hírszerzésbe*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Kaplan, Robert D. (2018): *Marco Polo világa visszatér*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest.
- Kaplan, Robert D. (2019): *A földrajz bosszúja*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Kelemen Roland – Farkas Ádám (2019): To the Margin of the Theory of a New Type of Warfare: Examining Certain Aspects of Cyber Warfare. In: Szabó Marcel – Gyeney Laura – Lános Petra Lea (szerk.) (2019): *Hungarian Yearbook of International Law and European Law (2019)*. Eleven International Publishing, Den Haag.
- Kelemen Roland – Németh Richárd (2019): A kibertér alanyai és sebezhetősége. In: *Szakmai Szemle*. 2019/3. sz.
- Kelemen Roland – Simon László (2020): A kibertérben megjelenő fenyegetések és kihívások kezelésének egyes nemzetközi jogi problémái. In: Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.) (2020): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézményi és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kelemen Roland (2020): A kibertérből érkező fenyegetések jelentősége a hibrid konfliktusokban és azok várható fejlődése. In: *Honvédségi Szemle*. 2020/4. sz.
- Kissinger, Henry (2020): *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest.
- Maçães, Bruno (2018): *Eurázsia hajnala. Az új világrend nyomában*. Pallas Athéné Books, Budapest.
- Mackinder, Halford J. (1942): *Democratic Ideals and Reality*. Constable Publishers, London. (Reprint: 1996, National Defense University Press, Washington).
- Napoleoni, Loretta (2011): *Maconomics: Why Chinese Communists Make Better Capitalists Than We Do*. Seven Stories Press, New York.

- NATO: Warsaw Summit Communiqué, 2016. (Elérhető: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm. Letöltés ideje: 2021.05.09.).
- Roepke, Wolf-Diether – Thankey, Hasit (2019): *Resilience: the first line of defence*. (Elérhető: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/02/27/resilience-the-first-line-of-defence/index.html>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- S. Markey, Daniel S. (2020): *China's Western Horizon. Beijing and the New Geopolitics of Eurasia*. Oxford University Press, New York.
- Sari, Aurel (2017): *Hybrid Warfare, Law and the Fulda Gap*. University of Exeter, Exeter. (Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2927773_code957129.pdf?abstractid=2927773.&mirid=1. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- Schroefl, Josef (2020): *Cyber Power is changing the concept of war*. Hybrid CoE Strategic Analysis 21, The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, Helsinki.
- Spitzer Jenő (2019): *Önvédelem versus terrorizmus: Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Sussex, Matthew – Kanet, Roger E. (2015): *Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy. Confrontation and Consolidation*. Palgrave Macmillan, New York.
- Wood, Georgia (2020): *Geopolitics and the Digital Domain: How Cyberspace is Impacting International Security*. Independent Study Project (ISP) Collection, 2020. (Elérhető: https://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4314&context=isp_collection. Letöltés ideje: 2021.04.27.).
- Zakaria, Fareed (2009): *A posztamerikai világ*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest.

A konfliktushelyzet kialakulásától a magánjogi jogvitáig

I. BEVEZETÉS

A „konfliktus(helyzet)” és a „konfliktus” kifejezések nem tekintendők egymás szinonimáinak, valójában két különböző fogalomról van szó.^[1] A konfliktushelyzet fogalma már magában hordoz két személy (jogalany) között bizonyos feszültséget, kapcsolati intenzitást, érzelmi telítettséget/túlfűtöttséget. A már kialakult „konfliktust” és a „konfliktushelyzet” kifejezéseket a polgári eljárásjogi, a szociológiai, a jogszociológiai, de a szociálpszichológiai és a pedagógiai szakirodalom is megkülönbözteti egymástól. A konfliktushelyzet a konfliktus kialakulásának előszobája, azaz a konfliktus kialakulása előtti fázis. A konfliktus bekövetkezésekor az abban érintett két fél között kialakul valamilyen interakció, a konfliktushelyzetnél viszont még nem. A konfliktushelyzet bekövetkeztéhez szükséges a situációban érintett legalább két fél közötti súrlódás, érdekellentét, nézeteltérés, míg a konfliktus kialakulásának további feltétele a közöttük már kialakult konfliktushelyzet további fokozódása, súlyosbodása, eszkalálódása, amely valamilyen magatartás, tevékenység, megnyilvánulás által valósul meg. A magánjog spektruma az a legszélesebb tematikai tér, ahol a különböző típusú és irányultságú konfliktushelyzetek kialakulhatnak. A konfliktushelyzet létrejötte és fennállása általában a különböző bűncselekmények kialakulásának is az alapja lehet. A konfliktushelyzet és a jogi szabályozás között szoros kapcsolat állhat fenn. A hétköznapi életben a magánjogi szintéren kialakuló konfliktushelyzet nem feltétlenül ölt büntetőjogi vetületet, de akár ezen érdekellentétek büntetőjogi tényállássá alakulása vagy a büntetőjogi tárgyú szabályozás alá tartozó konfliktushelyzet létrejötte az érzelmi felfűtöttség hatására bármikor bekövetkezhet.

[1] A jelen tanulmány alapjául szolgáló előadás a győri SZIE Deák Ferenc ÁJK Doktori Iskola által Győrben, 2019. december 13-án szervezett „A jogtudomány sajátossága” elnevezésű PhD-konferencián hangzott el. A kézirat lezárásának időpontja: 2021. április 11.

II. A KONFLIKTUS

Az egyetemi tankönyv álláspontja szerint „a társadalmi létnek éppoly természetes és szükségszerű velejárója a konfliktus, mint maga a rend”.^[2] A konfliktus olyan egyének vagy társadalmi csoportok közötti (össze)ütközés, amely mögött igények, szándékok, vágyak, törekvések, érdekek, szükségletek, nézetek, vélemények, értékek szembenállása húzódik meg.^[3] A konfliktusok általában ezen cselekvések, elhatározások, magatartások miatt alakulhatnak ki. A konfliktus kialakulását rendszerint a hatalom, a források (gazdasági erőforrások), érdekek, értékek, valamint a szükségletek terén történő előnyszerzés indukálja. A konfliktus, mint folyamat a szociálpszichológiai jogirodalom szerint öt szakaszra osztható:

- a. a konfliktust megelőző helyzetre;
- b. a konfliktus felismerésére és átélésére;
- c. a konfliktus kezelési módjának kialakítására;
- d. a konfliktus alatti tényleges viselkedésre és
- e. a konfliktus következményeire.^[4]

A konfliktus okaiként az alábbi főbb összetevők emelhetők ki:

a) Az információ is alapjául szolgálhat a konfliktus kialakulására. Ennél a konfliktust kiváltó oknál az játszik döntő szerepet, hogy az információ, mint tény, hozható összefüggésbe a konfliktus kialakulásával. Általában véve vagy túl kevés az információ, vagy túl sok az információ, vagy valamilyen hamis, illetve téves információ fennállása megakadályozza a konfliktusmentes, a konfliktust nélkülöző kapcsolat kialakítását, valamint fenntartását. Az információhiány vagy a téves/hamis információ kiváló lehetőséget teremt az elhamarkodott és kellően át nem gondolt véleményformálásra, előzetes „ítéletalkotásra”, „előítélet” megfogalmazására. A nem megfelelő mennyiségű és/vagy téves információ kiegészülve az egyén (jogalany) saját elméleti kombinációival, téveszméivel, feltételezéseivel, illetve a másik jogalany irányába fennálló kommunikációjának hiányával, vagy rossz kommunikációval párosulva már alapot teremthet a konfliktushelyzet kialakulására.

b) A jogalanyok (személyek) közötti konfliktus oka gyakran valamilyen kapcsolati típusú ellentétre vezethető vissza. A kapcsolati típusú konfliktus fakadhat az abban érintett személy reális önképének a hiányából, de származhat természetesen a másik személlyel szemben támasztott magas elvárás és az adott személy tényleges magatartása közötti ellentétből, azok összhangjának a hiányából. A kapcsolati típusú konfliktusban rendszerint jelen van az érzelmi alapú beállítódás és az érintett személyek valamelyikének szerepvávara is.

[2] Badó - Loss - H. Szilágyi - Zombor, 2000, 27.

[3] Docplayer.hu: Konfliktuskezelés, 2015.

[4] Docplayer.hu: Konfliktuskezelés, 2015.

A kapcsolati típusú konfliktus lehet párkapcsolati jellegű, de lehet valamilyen pozíció megszerzése miatti rivalizálás következtében elmélyülő ellentétből fakadó kapcsolati típusú – de nem párkapcsolati jellegű – konfliktus is.

c) A konfliktus kialakulása visszavezethető annak lehetséges okaként az értékválasztás területén meglévő eltérő és manifesztálódó ellentétre, szembenállásra. Az értékalapú okra visszavezethető konfliktus általában valamilyen filozófiai, illetve politikai értékrendben, világképben megnyilvánuló ellentétre, nézőpont-különbségre vezethető vissza. Ilyen jellegű konfliktus volt pl. Magyarországon a '90-es években a bős-nagymarosi vízlépcső-beruházással kapcsolatos politikai és környezetvédelmi jellegű csatározás, de ilyennek tekinthető az a típusú konfliktus is, amely az atomerőmű-beruházást támogatók és a környezetvédelmi aktivisták között alakulhat ki.

d) A konfliktus kialakulásának gyökere lehet valamilyen strukturális okra visszavezethető egyenlőtlenség. A politikai-hatalmi-gazdasági struktúra olyan aránytalanságot/egyensúlytalanságot idéz elő a benne részt vevő szereplők között, amely az előnytelen helyzetben lévő fél számára túlságosan hátrányos. A hátrányos helyzetben lévő fél ugyanakkor nem szeretne belenyugodni a rá nézve kedvezőtlen, előnytelen helyzetbe. A strukturális alapú konfliktus keletkezhet az egyenlőtlen hatalommegosztásból eredően, de felléphet a források eltérő, aránytalan hozzáférhetősége miatt is. A konfliktus hátterében a javakért és az erőforrásokért folytatott küzdelem áll, amelyet a hátrányos helyzetben (az adott relációban rosszabb pozícióban) lévő fél szeretne újraírni, azokat újra felosztani (a saját maga számára kedvező módon). Az ilyen típusú konfliktushelyzet kialakulásának a lehetősége már csak amiatt is gyakori, mert a társadalmi egyenlőtlenség a jogalanyok között már a születéstől fogva megjelenik, hiszen „senki nem születik a másik személlyel teljesen azonos élet-ésélyekkel”.^[5]

e) A konfliktus kialakulása lehetséges az eltérő érdekek összeütközése következtében is. Az érdekalapú konfliktus lehet szubsztantív (érdemi, tartalmi), de lehet procedurális (formális, eljárási) jellegű is. Az érdekalapú konfliktus arra vezethető vissza, hogy a konfliktusban érintett felek a másik félhez képest eltérő dolgot szeretnének megvalósítani, különböző célok véghezvitelében érdekelték. Az érdekalapú konfliktusban az egyik érdek nem ritkán a másik érdeken való felülkerekedéssel juthat csak érvényre, nyerhet végső megvalósulást, beteljesülést. Ezen konfliktushelyzetekben a két érdek sem fér meg egymás mellett, ezért az egyiknek a másikat el kell nyomnia, maga alá kell gyűrnie.^[6]

[5] Dahrendorf, 1994, 61.

[6] Docplayer.hu: Konfliktuskezelés, 2015.

1. A konfliktusok lehetséges típusai

A konfliktusnak a pozitív vagy esetlegesen negatív üzenete miatt két típusa különböztethető meg: a destruktív vagy a konstruktív konfliktus. A destruktív konfliktus a végsőkig kiélezett konfliktus, amikor az egyik fél a másik, konfliktusban érintett fél megsemmisítésére, kiiktatására törekszik. A destruktív konfliktusban érzelmileg telített helyzet alakul ki, amely védekező, blokkoló magatartást eredményez. A destruktív konfliktust szokták „tiszteességtelen versenynek”, a konstruktív konfliktust pedig „tisztes versenynek” is nevezni.^[7] Ebből következik, hogy a destruktív konfliktus esetében a felek számára nincsenek írott vagy íratlan szabályok, amelyeket a helyzet rendezése körében figyelembe kellene venni, be kellene tartani, tulajdonképpen bármilyen eszköz megengedett, a „cél szentesíti az eszközt” megközelítési szempont érvényesül. A győzelem megszerzése érdekében bármit meg lehet tenni, ennek általában – de nem feltétlenül – nincs semmilyen erkölcsi gátja sem a destruktív konfliktus esetében. A destruktív konfliktushelyzetben a felek mindent ennek a konfliktusnak rendelnek alá, amelyben gyakran cél lehet a másik fél megsemmisítése is. A destruktív típusú konfliktus különösen akkor éleződhet ki, ha a felek között ún. antagonisztikus, kibékíthetetlen társadalmi, kapcsolati vagy egyéb ellentét áll fenn. Csepeli György szerint tipikusan ilyen destruktív konfliktus, amikor ketten hánykolódnak a tengeren egy mentőcsónakban, de csak egy személy számára van elegendő élelmiszer („vagy ő, vagy én«-helyzet”).^[8] A saját túlélés érdekében szükséges a másik fél megsemmisítése, azonban ez később olyan erkölcsi meghasonlást is eredményezhet nála, hogy az egyedül maradó fél sem érezheti magát maradéktalanul „győztesnek”, hiszen felmerül benne, hogy „milyen áron” érte el a „győzelmet”. A destruktív konfliktusban lelki teherként, erkölcsi dilemmaként jelentkezhet a később felülkerekedő jogalany számára a másik fél megsemmisítése, eltüntetése, kiiktatása. A konstruktív konfliktusban a pozitívum, hogy gyakorlatilag egészséges versengés jön létre legalább két vagy több fél között, akik betartják (vagy legalábbis törekednek betartani) a rájuk irányadó szabályokat. A konstruktív konfliktus esetében bátorítást kap a kreativitás, a pozitív attitűd a nézeteltérés rendezése érdekében, leválasztják a problémát az egyénről, enyhítik, oldják a feszültséget, érdemi problémamegoldást igyekeznek lehetővé tenni. A konstruktív konfliktus az egyént, valamint az ő személyiségét és a problémát igyekszik egymástól különválasztani. Ennek a hozzáállásnak az az előnye, hogy a konfliktushelyzet rendezése nem feltétlenül jár a konfliktusban érintett személyek, egyének megsemmisülésével vagy pozícióbeli „vereségével”. A konstruktív konfliktushelyzet rendezése magában hordozza a konfliktusban érintettek számára a tanulást, az önismeret fejlesztését, a pozitív, a megoldásra törekvő gondolkodás tudatosítását, elmélyítését.

[7] Csepeli, 2003, 355., 357.

[8] Csepeli, 2003, 357.

A konstruktív konfliktushelyzetben való vitarendezés, a szabálykövetés által, a szabályok betartása következtében erősíti mindkét félben a „tisztesség”, a „korrektség”, a „becsületesség” érzetét, élményét, mentalitását. A konstruktív konfliktushelyzetben a vitában érintett felek is általában megértik, hogy a helyzet rendezése érdekében igénybe vett előremutató megoldások az ő érdeküket is szolgálják.

2. A konfliktus fogalma a történelmi idődimenzióban

A konfliktus, mint jelenség az emberiség történetével egyidős. Az emberiséget ezért már a kezdetek óta foglalkoztatták a konfliktust eredményező helyzetek, szituációk megoldásának kérdései. Az ókori társadalmakban, az államok kialakulásával és egyúttal a világ földrajzi és kereskedelmi felfedezésével és kitágításával összefüggésben rengeteg lehetőség adódott a politikai, gazdasági, kereskedelmi ütközések, érdekellentétek kialakulására és azok feloldására. Thomas Hobbes (1588–1679) szerint a konfliktusok az emberek destruktív ösztöneiből erednek, a megoldás a „*bellum omnium contra omnes*” elve, amely azóta is hivatkozási alap a konfliktus következményeinek csökkentésére. Karl Marx (1818–1883) a termelőeszközökhöz való viszonyt, azok tulajdonlását állította értelmezése középpontjába; a konfliktusokat a társadalmi osztályok közötti érdekellentétekre vezette vissza, amelynek a megoldása az osztályharc. Vilfredo Pareto (1848–1923) szerint a társadalmi törekvések alaptörvénye a konfliktus, amely a hatalmon lévő régi elit és a hatalomra törekvő új elit között zajlik. Max Weber (1864–1920) a konfliktus kialakulásának forrásaként három különböző dimenziót azonosított: a munkaerő-piaci helyzetet, a politikai hatalmat és a rendet vagy megbecsültséget. Émile Durkheim (1858–1917) a társadalmi szolidaritás gyengülésének patológikus hatását látta a konfliktusokban. A társadalmi integráció feltételeit a közös hiedelmekben, érzésekben és a társadalom tagjait összekötő szolidaritásban találta meg.^[9]

A konfliktus fogalmához hosszú évszázadokon keresztül negatív értékítélet kapcsolódott. A XIX. század végén, a XX. század elején a konfliktusról, mint jelenségről való tudományos gondolkodás kezdett differenciáltabbá válni, a korábbi szemlélethez képest más megközelítés is megjelent. A társadalmi közgondolkodásban, a konfliktus megítélésével összefüggésben elterjedt nézet volt, amely szerint a konfliktus veszélyt, kárt, valamilyen veszteséget idéz elő. Ugyanakkor, ezzel szemben a társadalmi gondolkodás az adott társadalmon belüli rend, béke, harmónia, egyensúly megteremtésére törekedett. A konfliktushelyzetek kialakulása (élet) és a harmóniára, kiegyensúlyozottságra törekvés (idea) között permanens érdekellentét állt fenn, amelyet valamilyen formában és módon át kellett hidalni. Ekkor merült fel, hogy lehetséges-e különbséget tenni a társadal-

[9] Kerezsi, 2012.

mi konfliktusok között aszerint, hogy azok az integrációt erősítik, vagy pedig szétszakítják (dezintegrálják) a társadalmat? Georg Simmel (1858–1918) meglátta a konfliktus pozitív szerepét, úgy látta, hogy az érdekeiket kifejező egyének így fejezik ki önmagukat, saját magukat mutatják meg, ezáltal segítik elő a változást, új intézmények kialakulását. Lewis A. Coser (1913–2003) szerint a konfliktus segíti a társadalmi normákhoz és szabályokhoz való alkalmazkodást, illetve ezek megújítását. Ralf Dahrendorf (1929–2009) szerint a konfliktusok a társadalom állandó fejlődéséhez járulnak hozzá, a konfliktusok dichotómmá váltak, és a társadalmi konfliktusokat a méret és a rangsor dimenzió jellemzi.^[10]

3. A magánjogi jogvitává alakuló konfliktushelyzetek lehetséges típusai

Az „egészről” (a társadalomtól) a „rész” (a jogviszonyok) felé haladva, a társadalmi konfliktustól jutunk el az egyének, a személyek (természetes és jogi személyek) közötti hétköznapi, konkrét konfliktushelyzetekhez. Magánjog (polgári jog) alatt a vagyoni jellegű és személyes státuszhoz köthető jogviszonyokat értjük. Szladits Károly szerint „a magánjog... azon szabályok összessége, amelyeket a jogrend a magánosok közti érdek-összeütközések kiegyenlítésére zsinórmértékül rendel. Egyszóval: a közjog az államélet szabályzata, a magánjog pedig társadalmi (gazdasági – családi) élet jogi szabályzata”.^[11] Szladits Károly álláspontja szerint „magánjogi tehát mind az a jogszabály, amely magánost más magános érdekében oly módon kötelez, hogy érvényesítéséről a másik (a jogosított) magános rendelkezik. Minden más szabály közjogi.”^[12] A magánjogi tárgyú jogviszonyok a valóságban lefedik azokat a tipikus, személyek (jogalanyok) között kialakuló, jog által szabályozott kapcsolatokat, amelyeknek nincs büntetőjogi vagy közigazgatási jogi tárgyú vonatkozása. A hétköznapi életben, a mindennapi életben ezen jogviszonyok körében fordulhat elő leggyakrabban konfliktushelyzet kialakulása. A társadalomban előforduló általános jelleggel, elvi síkon meglévő konfliktushelyzet nem feltétlenül jelenti a jog által is definiált konfliktushelyzet kialakulását. A társadalmi konfliktushelyzet, amely a társadalom különböző osztályai, rétegei, csoportjai között fennállhat, nem biztos, hogy ténylegesen jogi konfliktushelyzet kifejeződésében manifesztálódik. A társadalmi konfliktushelyzet és a jogi konfliktushelyzet elkülönül egymástól. A társadalmi konfliktushelyzet elvi vonatkozásban, akár az érintett személyek, akár a probléma jellegét tekintve az általánosságban, az absztrakció szintjén, a jogi konfliktushelyzet mindig a „különös” szférájában, egzaktan, a konkrét, az egyedi megvalósulási síkjában determinálódik, hiszen mindig „x”, „y” és „z” között realizálódik (realizálódhat) a konfliktushelyzet kialakulása, amelynek

[10] Kerecsi, 2012.

[11] Szladits, 1999 (1941), 14.

[12] Szladits, 1999 (1933), 2.

a tárgya minden esetben adott, meghatározott lesz. A társadalmi konfliktushelyzet a társadalom osztályai, rétegei, csoportjai között fennállhat – általában, a teljesség igénye nélkül – pl. a munkaerő-piaci helyzettel, a bérek közötti differencia okán, a munkaviszony alapján megállapított szociális jellegű juttatásokkal is összefüggésben, az eltérő politikai meggyőződés alapján, de ezek a konfliktushelyzetek még nem eredményeznek a jog által is artikulált, a jog nyelvén is megfogalmazott konfliktushelyzetet. A konfliktushelyzet abban az esetben válik jogi konfliktushelyzetté, amikor szükségessé válik valamelyik fél jogi érdekének a sérelme, illetve az valamilyen jog által is kifejezett jogot vagy kötelezettséget érint. A konkrét alanyi jogot érintő konfliktushelyzettől hosszú út vezet a bíróság előtti polgári (peres) eljárás megindításáig. A jogirodalmi nézet szerint „a társadalmi konfliktusok rendezésében a jognak kiemelkedő szerepe van, hiszen amennyiben a társadalmi konfliktus jogi konfliktusnak minősül, ennek feloldása hagyományos megoldásként peres eljárásban történik meg”.^[13] Más megfogalmazás szerint „a magánjogi jogviszonyokban kialakult érdemi vita, konfliktus kezelésének jogállami eszköze a perindítás, az egyes kérdésekben az eltérő nézetek, vélemények kifejtése, ütköztetése a peres eljárásban történik”.^[14] A jogszociológiai jogirodalom a konfliktushelyzet és a polgári per egymáshoz való viszonyát általában tölcserhasonlattal (Hubert Rottleuthner (1944-) berlini tölcseré alapján) szokta leírni.^[15] Ez azt jelenti, hogy a konfliktushelyzetet jelentő ügyek szűkülő hányada – mintegy tölcserként – vezet csak el minket a bíróság előtti polgári per kialakulásához.^[16] Az egyes szintek azt jelentik, hogy azokon a konfliktusok bizonyos hányada megoldódik, ezáltal a folyamatban maradó konfliktushelyzetek aránya beszűkülő módon vezet el a tölcser vékonyodó torkolatához. A tölcser egyes szintjei tehát azt jelzik, hogy a konfliktushelyzetek hány százaléka vagy milyen mennyiségi aránya oldódik meg az egyes szinteken. Általában a tölcser négy, egymásra épülő szintet foglal magába: az első – legszélesebb – szinten a konfliktushelyzetben érintett saját maga szeretné a vitás helyzetet orvosolni; a második – már szűkülő – szinten harmadik személy közbenjárása folytán sikerül orvosolni a konfliktushelyzetet; a harmadik – az előző szinthez képest tovább szűkülő – szinten valamilyen bíróságon kívüli, formális eljárás keretében tesznek kísérletet az érdekellentét feloldására; és végül, de nem utolsósorban a negyedik – legkeskenyebb – szint a bíróság igénybevételével történő magánjogi konfliktusrendezést jelenti. Volkmar Gessner (1937–2014) állítása szerint a konfliktusokat nem lehet elkerülni, de mód van a szabályozásukra.^[17] Gessner megállapítása szerint a konfliktusok mindig egy előzetes szakaszon mennek keresztül, amelyben a jog és más té-

[13] Nagy, 2018, 50-64., 50.

[14] 12/2014. számú Polgári Elvi Döntés.

[15] Rottleuthner, 1978, 129.

[16] Kengyel, 2011.

[17] Kengyel, 2011.

neyezők együtt játszhatnak szerepet.^[18] Ugyanakkor másik jogirodalmi nézet, Kulcsár Kálmán álláspontja szerint „a konfliktust termelő viszonyok, feszültségek ugyan elvileg kiküszöbölhetőek, alakíthatóak, de az is, hogy egyrészt ilyen tudatos tevékenység viszonylag ritkán sikeres, másrészt újabb konfliktusokat szül”.^[19] A konfliktusok kezelésével foglalkozó vitarendező, békéltető eljárások is ebből a filozófiai megközelítésből indulnak ki. Ha már kialakult a konfliktushelyzet, azt nem lehet egy csapásra semmissé tenni, viszont mód lehet az esetlegesen szélsőséges mértékben eszkalálódott helyzet enyhítésére, csillapítására, oldására. Természetesen ez a cél vezérli a bírósági szakasz előtti konfliktuskezelő, vitarendező eljárásokat is: a felek próbálják megelőzni a bíróság előtti polgári (peres) eljárást, ha ez egyéb úton, alternatív lehetőségek igénybevételével elkerülhető. Ha nem kerülhető el a felek között a bíróság előtti polgári (peres) eljárás, és az eljárás a bíróság előtt folytatódik, az alábbi típusú, illetve tárgyú magánjogi konfliktushelyzetek alakulhatnak ki hazánkban a polgári bíróság előtti polgári (peres) eljárásban (kísérletet téve azok összegző csoportosítására):

- a. az anyagi eredetű, pénzben rendszerint kifejezhető értéket képviselő, elszámolási jellegű polgári perbeli jogviták;
- b. a személyi státuszt érintő polgári perbeli jogviták;
- c. valamely jog megszerzésére irányuló polgári (peres) eljárás;
- d. valamilyen jogsérelem orvoslására irányuló polgári (peres) eljárás.

Ezek a lehetséges jogvita-típusok megítélésünk szerint a magánjogi tárgyú jogvitává alakuló konfliktushelyzetek talán teljes spektrumát lefedik, mert a kialakuló jogviták e kategóriák (típusok) valamelyikébe besorolhatóak.

III. A MAGÁNJOGI JOGVITÁK CSOPORTOSÍTÁSA

1. Az anyagi eredetű, pénzben rendszerint kifejezhető elszámolási jellegű jogviták

Ez az elnevezés gyűjtőfogalom azon perbeli jogviták megjelölésére, amelyben a felek személyétől függetlenül az egyik félnek pénzben kifejezhető, általában már lejárt (pénz)követelése áll fenn a másik féllel szemben. A magánjogi jogvitában „a magántulajdonosok viszonyainak rendezésénél a kiinduló elv csak az egyenjogúság és a mellérendeltség lehet”.^[20] Az új Pp. szerint vagyoni jogain alapul vagy értéke pénzösszegben kifejezhető”.^[21] Ezen ügýtípus körébe tartoznak a közüzemi szolgáltatók és a fo-

[18] Gessner, 1978, 53.

[19] Kulcsár, 1987, 450.

[20] Vékás, 2007.

[21] A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) 7. § 18.

gyasztók közötti jogviták, a hitelező és az adós (zálogkötelezett) közötti, kötelmet érintő jogviták és a magánszemélyek és/vagy jogi személyek közötti kölcsönrel vagy bármilyen közöttük létrejött szerződéssel (pl. vállalkozási szerződéssel, építési szerződéssel) kapcsolatos, bíróság előtti polgári peres eljárások, amelyben az egyik érintett felet szolgáltatásnyújtási kötelezettség, a vele szerződő, polgári jogi jogviszonyban álló jogalanyt pedig szolgáltatási díjfizetési kötelezettség terheli. Ezen jogviták is különböznek még egymástól is a tekintetben, hogy az általános polgári jogi mellérendeltségi pozícióhoz képest a szolgáltató és fogyasztó, valamint a hitelező és az adós közötti jogviszonyokban a fogyasztó, illetve adós bizonyos mértékben kiszolgáltatott helyzetben van (pl. a másik felet megillető egyoldalú szerződés-módosítási lehetőség következtében).^[22] A kétféle típusú jogviszony eltér egymástól abból a szempontból is, hogy a természetes vagy jogi személyt a közüzemi szolgáltatóval szemben általában szerződéskötési kötelezettség terheli (távhő, villamos-energia (áram, gáz), vízszolgáltatás), a fogyasztó köteles a szolgáltatóval szerződést kötni. A hitelező és az adós közötti jogviszony esetében szerződéskötési kötelezettség nem áll fenn, az adós saját döntése, hogy szeretne-e hitelt felvenni, és ha igen, a hitelt felvenni szándékozó természetes személy szabadon tájékozódhat a piacon, hogy mely időpillanatban, melyik szolgáltatóval, milyen tartalmú és kondíciójú bankkölcsön-szerződést kíván kötni. Szerződéskötési kötelezettség tehát nem áll fenn, viszont a természetes személy lakáscéljának, egyéb pénzügyi céljának a megvalósítása gyakran csak a bankkölcsön igénybevételével realizálódhat. A természetes személy jogalany számára nem kötelező a bankkölcsön felvétele, viszont annak felhasználása nélkül – pusztán csak a rendelkezésre álló önerő felhasználásával – a saját tulajdonú lakás megvásárlása (vagy egyéb pénzügyi célteljesülése) nem biztos, hogy bekövetkezne (az adós részéről nem kötelező, de szükséges a szerződés megkötése). Ezek a hivatkozott, anyagi vonzattal járó, pénzfizetési (pénz-visszafizetési) kötelezettséget jelentő elszámolási tárgyú jogviták – a szerződések jellegéből és a kialakult jogviszonyok alapján a lehetséges konfliktushelyzetek sokféleségéből fakadóan is – meglehetősen szerteágazóak. A természetes személyek, illetve jogi személyek közötti jogviták körében többször felbukkan a bérleti díj vagy a használati díj megfizetése iránti követelésből fakadó polgári (peres) eljárás. Az ilyen típusú jogviszonyban általában nem kérdőjeleződik meg a polgári jogban tipikus, a felek egymás közötti kapcsolatának mellérendeltsége és a jogviszonyban érintett felek „egyenrangúsága”.^[23] A polgári jog területén belül az öröklési jogi jogviták körében fordulnak elő az elszámolási típusú jogviták körébe tartozó hagyatéki hitelezői igény iránti, a kötelesrész kiadása iránti polgári (peres) eljárások, amelyekben szintén a felek közötti anyagi természetű elszámolási kérdésről van szó, mert az egyik fél a keresetlevelében (a keresetet tartalmazó iratban) a másik féllel szemben rendszerint valamilyen pénzbeli, anyagi vonzattal járó követelést támaszt.

[22] Lásd 7/2015. (III.19.) AB határozat és 2/2015. (II.2.) AB határozat, valamint a BH.2019.54., BH.2018.282. és BH.2018.256. sz. bírósági határozatokat.

[23] Vö. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 1:1. §.

2. A személyi státuszt érintő jogviták

A Ptk. törvényt magyarázatának megfogalmazása szerint „A Ptk. elsősorban a vagyoni forgalom viszonyainak kereteit fekteti le; ugyanakkor védelmet kíván nyújtani a személyeknek is: az emberi személyiségnek, a családon belüli személyi viszonyoknak és a szervezeti jogalanyok személyhez fűződő jogainak is.”^[24] A személyi státuszt meghatározó polgári (peres) ügyek alapvetően a családi joghoz kapcsolódnak. A személy helyzetét meghatározó jogvitában az esetek döntő többségében nem a vagyoni jellegű, anyagi vonzatú kérdéseken van a hangsúly. A családi jog a jogalany családi jogállását szabályozza. Ezek közé a jogviták közé tartozik a házasság felbontása, a szülői felügyeleti jog gyakorlásának rendezése, a kapcsolattartás szabályozása, a kapcsolattartás újraszabályozása, az apaság vélelmének a megdöntése, az apaság megállapítása, a szülői felügyeleti jog megszüntetése, a szülői felügyeleti jog visszaállítása, a gondnokság alá helyezés, a gondnokság alá helyezés módosítása, illetve megszüntetése, az örökbefogadás felbontása iránti per az új Pp. alapján.^[25] Talán úgy lehetne összefoglalni, hogy a természetes személy és az ő – saját, mostoha, nevelt vagy örökbefogadott – gyermekének a családi jogállását, a személyi státuszt érintő ügyek tartozhatnak ebbe a kategóriába. Az új Pp. szerint személyi állapot „az ember személyi minőségét, személyi jellegű és családi kapcsolatait meghatározó tényezők összessége”.^[26] A személyi jogállapotot érintő jogviták célja, hogy a személyi és a családi jogállás a jog által rendezett legyen. A házasság felbontásától itt, ennél a csoportosításnál teljes mértékben elkülönül a házassági közös vagyon megosztása iránti per, mert ez a pertípus inkább az előző csoportba, az elszámolási típusú jogviták körébe tartozik. Érdekes párhuzam figyelhető meg a személyi státusz és az esetlegesen kialakuló elszámolási jellegű jogvita kapcsán abban az esetben, ha a felek között fennáll a házassági kötelék (bejegyzett élettársi kapcsolat), és a házassági életközösség fennállása alatt történik meg a közös bankhitel (bankkölcsön) felvétele. A felek között a kapcsolati típusú probléma akkor kezdődik, amikor a házassági (bejegyzett élettársi) kapcsolat már megromlik a felek között, de az őket terhelő közös kölcsön fizetésének a kötelezettsége a feleket a hitelnyújtó bank (pénzintézet) felé még mindig terheli, az őket általában egyetemlegesen terhelő közös fizetési kötelezettségük változatlanul, továbbra is fennáll. A bejegyzett élettársi kapcsolat és a házassági kötelék között a párhuzam fennáll a tekintetben, hogy a közös hitelre vonatkozó fizetési kötelezettség a kapcsolat megszakadása után is fennmarad, viszont a szerzésben való közreműködés arányára vonatkozó törvényi vélelem a házassággal ellentétben a bejegyzett élettársi kapcsolatra nem vonatkozik. A példával egy tipikusan megfigyelhető törvényszerűsége szeretnénk rámutatni. Mégpedig arra, hogy a közös kötelelem alapján fennálló fizetési kötelezettség rendsze-

[24] Vékás, 2013, 18.

[25] Pp. XXXI. - XXXVI. fejezet.

[26] A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 7. § 17.

rint (de nem feltétlenül minden esetben) hosszabb ideig tart, mint maga a házassági kötelék (bejegyzett élettársi kapcsolat). A lakásvásárláshoz kapcsolódó hitelkonstrukciók közül a hosszabb futamidejű, vagyis a legalább 10, de inkább 15, 20 éves időtartamú, lejáratú hitelek örvendenek a legnagyobb népszerűségnek (sőt még ezeknél is hosszabb, 30 éves időtartamú (futamidejű) lakáshitelek is előfordulnak). A házasságkötések pedig, amelyeket Magyarországon a XXI. században kötöttek, általában nem érik el ezt az időtartamot. A jog nyelvére lefordítva, a feleket terhelő fizetési kötelezettség (jogi kötelék) tovább tart, mint a feleket összekapcsoló házassági kötelék (személyes kapcsolat és jogi kötelék együttese). A hitelt a felek a közös élet megkezdéséhez veszik igénybe, de a közös életük nem tart addig, mint az ahhoz felhasznált bankkölcsön visszafizetése futamidejének időtartama. A hosszú távú közös élet reményében történő hitelfelvétel miatti fizetési kötelezettség a közös élet után is fennmarad. A bank felé fennálló tartozás megfizetése tekintetében a feleket általában egyetemleges fizetési kötelezettség terheli, amelyet a házasság felbontása nem befolyásol, a fizetési kötelezettség azt követően is változatlanul fennmarad (ha az egyik fél nem tud a másik fél helyett az eredeti, a bank és az adós közötti kötelemben más személyt bevonni, a szerződés továbbra is változatlan formában fennmarad, a hitelfelvétel célja viszont, a közös élet és közös otthon megteremtése, mint elérendő, mindkét fél által megvalósítani kívánt cél, időközben már meghiúsult). Ez az élethelyzet Magyarországon, mely alapján a felek házassági (élettársi) párkapcsolata nem tart olyan hosszú időtartamon keresztül, mint a közös életük megkezdéséhez felvett közös hitelük fizetési kötelezettsége, olyan (élet)helyzet, állapot, amely a jogi vonatkozásokon túl társadalmi, társadalompolitikai és szociológiai összefüggéseket, kérdéseket is felvet. A feleket összekötő közös hitel (kötelem) még fennáll, ellenben a felek házassági (élettársi) kapcsolata viszont már megszűnt. A házassági, illetve élettársi kapcsolat már megszűnt (jogi és gyakorlati értelemben is), a jogi rendezést igénylő pénzügyi, elszámolási jellegű probléma viszont közöttük továbbra is fennmarad.

3. Valamilyen jog (jogosultság) megszerzésére irányuló jogvita

A polgári jogi (magánjogi) jellegű jogviták egy része – tartozzék a polgári jog bármely jogterületéhez – tárgyánál fogva valamilyen (jog) jogosultság megállapítására vagy kötelezettségtől való mentesülés bíróság általi kimondására irányul. A keresetlevelet bíróságon előterjesztő fél annak megállapítását kéri a bíróságtól, hogy a felperest megilleti valamilyen jog, jogosultság, tipikusan ilyen dologi jellegű igény lehet a tulajdonjog megállapítása iránti igény. Grosschmid Béni lényegre törő módon, a személyek számából kiindulva definiálta a dologi és a kötelmi jogviszony közötti különbséget. Nézete szerint „tudniillik a dologi jogviszony személyt és dolgot fűzvéen jogi kapcsolatba, szemlátomást való, hogy ahhoz elegendő egy személy. Ellenben a kötelem személyt és személyt fűzvéen jogi kapcsolatban, ismét szemlátomást való, hogy ahhoz nem elegendő egy sze-

mély.”^[27] A jog megszerzésére irányuló polgári perek közül tipikus az elbirtoklás jogcímén történő tulajdonszerzés megállapítása iránti igény, illetve mint jogosultság megszerzésének megállapítása körében a szolgalmi jog elbirtoklása jogcímén kezdeményezett polgári peres eljárás. A dologi jogi igények körében elő szokott fordulni a ráépítés jogcímén történő tulajdonszerzés megállapítása iránti igény érvényesítése, illetve a házassági közös vagyon megosztása jogcímén történő tulajdonjog megállapítása iránti igény is, amely gyakran – a házassági közös vagyon részeként – az ingatlanon fennálló közös tulajdon megszüntetésével is együtt járhat. A dologi jog körében fordul elő az ingatlanon fennálló közös tulajdon megszüntetése iránti per, amelyben, ha egyik fél magához váltja (megváltja) a másik fél (felek) tulajdoni illetőségét, szintén jogszerzés következik be (a közös tulajdon tulajdoni hányadának természetbeni megosztására vagy annak árverési értékesítésére kerül sor, tényleges jogszerzés tehát nem következik be egyik fél oldalán sem, mert valamennyi tulajdonostárs tulajdoni hányada bírósági árverés jogcímén értékesítésre kerül). A közös tulajdon megszüntetésekor a tulajdoni hányad megváltásakor az aktív fél a meglévő tulajdoni hányadához a közös tulajdonban álló ingatlanból további tulajdoni hányadot (illetőséget) szerez meg, a jogszerzés (a tulajdoni hányad tulajdonjogának megszerzése) az ő oldalán következik be. A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) az első két általunk jelzett kategóriát „vagyoni jogi perek” elnevezéssel jelöli.^[28] A polgári jog körében a jog (jogosultság) megszerzése iránti igény egyúttal a kötelezettségtől való mentesülésként is felfogható, ha a végeredmény nem is teljes mértékben ugyanaz (pl. szerződés érvénytelenségének megállapítása). A polgári jogon belül az öröklési jog területén fordul elő – a dologi jog mellett – közvetett módon jog (jogosultság) megszerzésének megállapítására irányuló eljárás. Az öröklési jogban részben azért közvetett módon következik be a jogszerzés, mert pl. a végrendelet érvénytelenségének megállapításától függ, hogy a hagyaték átadására a végrendeleti öröklés szabályainak alkalmazása helyett a törvényes öröklés szabályai szerint kerül sor.

4. Valamilyen jogsérelem orvoslása iránt kezdeményezett polgári peres eljárás

A polgári jog bármely területén előfordulhat olyan (jog)helyzet, amikor az egyik fél úgy gondolja, hogy ő sérelmet szenvedett. A családi jogban a gyermektartásdíj megváltoztatása (felemelése, leszállítása) iránti polgári per is olyan eljárás, amely valamely jogsérelem orvoslására irányul, ugyanakkor az ilyen típusú pereknek megmutatkozik az elszámolási jellege is. A gyermektartásdíj felemelése és a gyermektartásdíj leszállítása esetén a korábban megállapított összeg megváltoztatásra kerül, amelynél a korábbi összeg az eljárást kezdeményező fél számára jogsérelmet eredményez, amely a korábbi (alacsony összegű) gyer-

[27] Grosschmid, 1932 (2000), 1271.

[28] Pp. 20.§ (3) bek. a.

mektartásdíj felemelését vagy leszállítását indokolja. A polgári jog személyi jogi részében a személyhez fűződő jog megsértése esetén törvényszéki hatáskörben, a Ptk. szerinti jogkövetkezmény(ek) alkalmazása esetén a jogsérelem orvoslása megtörténik. Az új Pp. külön fejezetben nevesíti az egyes személyiségi jogok érvényesítése iránti pereket,^[29] amelyhez a sajtó-helyreigazítás, a képmáshoz és a hangfelvételhez való jog érvényesítése és a közösséghez tartozással összefüggő személyiségi jog érvényesítése iránti per tartozik.^[30] A dologi jog körében ilyen eljárás a birtokháborítás megszüntetése (és külön pertípusként a jegyző által hozott határozat felülvizsgálata) iránti eljárás, amelyben ha a bíróság a felperes keresetének helyt ad, a jogsérelem a bíróság érdemi döntése következtében orvoslásra kerül. Ez utóbbi pertípus csak akkor tartozik bele ebbe a kategóriába (csoportba), ha a jegyző annak az eljárásban érintett ügyfélnek adott igazat, aki a birtokháborító magatartást tanúsította (mert az ellenérdekű fél jegyzői határozattal szemben előterjesztett keresetének a bíróság jó eséllyel, nagy valószínűség szerint helyt ad), illetve ha közigazgatási eljárás igénybevétele nélkül történt a keresetindítás, a bíróság a felperes keresetét találta megalapozottnak. A kötelmi jog területén ilyen típusú jogvita a szerződés érvénytelenségének megállapítása iránti, a szerződésszegés (hibás teljesítés) jogkövetkezményeinek levonása iránti, a szerződésen alapuló kártérítés megfizetése iránti és a szerződésen kívüli kártérítés, illetve sérelemdíj megfizetése iránt a bíróság előtt kezdeményezett polgári peres eljárások. A jognak ezen pertípusban valamilyen hátrányos helyzetet (jogsérelmet) kell orvosolni, a polgári perben e tárgyban előterjesztett felperesi kereset alaposága, megalapozottsága fennállásának vizsgálatakor. A jogsérelem orvoslása az ilyen típusú kötelmi jogi tárgyú jogvitákban a korábbi helyzet korrigálását, kijavítását, esetlegesen pénzbeli és természetbeni kártérítés bíróság általi megállapításának igényét vetítheti előre. Az öröklési jogban az öröklés alapjául szolgáló okirat érvénytelenségének megállapítása iránt kezdeményezett polgári (peres) eljárás szintén valamilyen feltételezetten meglévő sérelmes helyzet orvoslását jelenti. Az érvénytelenség bíróság általi megállapítása következtében az érvénytelen okirat a bíróság, a hatóság, illetve harmadik személy előtt a jövőben már nem használható fel. A jogsérelem orvoslására irányuló perek típusába tartoznak megítélésünk szerint a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata iránti perek, a munkaügyi perek,^[31] valamint a végrehajtási perek.^[32] A hatályos Pp. a végrehajtási perek közé a végrehajtás megszüntetése és korlátozása iránt indított pert, a végrehajtási igénypert, a foglalás túrése iránt indított pert, a követelés behajtása iránt indított pert és – az rPp.- hez képest újdonságként – a végrehajtási eljárásba történő bekapcsolódás engedélyezése iránt indított pert sorolja.^[33]

[29] Pp. XXXVIII. fejezet.

[30] Pp. 493. §.

[31] Pp. XXXIX. fejezet.

[32] Pp. XL. fejezet.

[33] Pp. 526. §.

IV. AZ AKTUÁLIS JOGOSULTSÁG-TUDAT KUTATÁS HAZÁNKBAN

A jogosultságtudat szorosan kapcsolódik ahhoz, miszerint a természetes személyek (jogalanyok) milyen választ adnak a hétköznapi életben előforduló, őket érintő konfliktushelyzet(ek)re.^[34] A jogosultság-tudat kutatása érint olyan lehetséges, feltételezett (a kutatáshoz alkalmazott) élethelyzetet, amely magánjogi konfliktushelyzetet eredményez vagy eredményezhet. A jogosultság-tudat szintje azt mutatja meg, hogy az adott társadalom tagjai milyen mértékben képesek mindennapi konfliktushelyzeteiket különféle jogaik szempontjából értelmezni, illetve a konfliktusaik rendezéséhez mennyire hajlamosak igénybe venni a jogi intézményrendszert. A jogi irodalomban a jogosultság-tudat (*rights consciousness*) kifejezésnek nincs egységes definíciója. A kutatásban részt vevő tudósok a jogosultság-tudat kifejezésnek többretegű definícióját próbálták megfogalmazni annak érdekében, hogy a fogalom valamennyi mozzanata, eleme, összetevője megjelenhessen és kifejeződhessen. A szóban forgó kutatás során a kutatók három komponenst vizsgálnak: (1) jogi éberség komponense (*rights awereness component*); (2) a jogok azonosításának komponense (*rights identification component*); (3) a jogi mobilizáció komponense (*legal mobilization component*). A jogi éberség komponense azt mutatja meg, hogy az egyén tudatában van-e annak, hogy bizonyos konfliktushelyzetnek van-e jogi relevanciája. A jogok azonosításának komponense azt jelzi, hogy a jogi dimenzióval rendelkező konfliktushelyzetben a résztvevők képesek-e a „jogok nyelvén” megfogalmazni álláspontjaikat. A jogi mobilizáció komponense pedig azt juttatja kifejezésre, hogy a konfliktushelyzet résztvevője tudatosan jogi eljárást indít-e, igénybe veszi-e az állami jogérvényesítési mechanizmust. A kutatásban a kutatók a kutatás szervezői a résztvevők felé öt lehetséges szituációt és öt lehetséges választ kínálnak fel. A szituációk különböző jellegű és típusú jogi problémákat érintenek (szerződészegés, kapcsolattartás, kártérítés, tisztességes eljáráshoz való jog, az ügyvédi képviselőhez való jog). A lehetséges válaszok pedig az egyéni megoldástól az ügyvédi képviselőig terjedő fokozatos skálán többféleképpen szóródnak. A lehetséges élethelyzetekben társadalmi szervezet (biztosítótársaság) és állami hatóságok (rendőrség, adóhatóság) is érintettek, nemcsak természetes személyek. A kutatás a jelen dolgozat készítésekor még folyamatban volt. A kutatás eredményeit a kutatók a megfelelő fórumon, illetve formátumban közléseket, mi csak utalni szerettünk volna a kutatás tényére, és az ott vizsgált feltételezett szituációk a bemutatott magánjogi konfliktushelyzetekhez való kapcsolódására. A kutatás szerződészegést, kapcsolattartást, kártérítést érintő része a magánjogi konfliktushelyzetek rendezésével, megoldásával kapcsolatban is érdekes és tanulságos kutatási eredményeket szolgáltathat.^[35]

[34] A Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetben 2019 júniusában kezdődött a Gajdusчек György, Fekete Balázs és Bartha Attila nevével fémjelzett, Magyarországon, Szerbiában és Hollandiában felvett és rögzített kérdőíves adatok feldolgozásán alapuló jogosultság-tudat kutatás.

[35] Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: elméleti és módszertani előfeltevések, 2019; Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: jogi éberség, 2019; Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogok azonosításának komponense, 2019.

V. ÖSSZEZÉS – KÖVETKEZTETÉSEK

1. Magyarországon az emberek jelentős része nem a konfliktusok tárgyalásos rendezésében szocializálódott.^[36] Ha kialakul az adott konfliktushelyzet, nálunk általában mindenki még inkább a hatása alá kerül, „beleáll” a szituációba (ami a helyzet fokozódásához vezet), ahelyett, hogy a helyzetet inkább mérsékelni, enyhíteni próbálná (a konfliktus fokozódásából keletkező „adrenalin-hatás”). A konfliktusok párbeszéd keretében történő rendezése a gyakorlatban sem terjedt el (elég, ha a szomszédok közötti apró dolgokon alapuló összeszólalkozásokra gondolunk, amelyek rendre nem közös beszélgetéssel fejeződnek be). A bíróságon kívüli konfliktuskezelési, jogvita-rendezési megoldások, technikák, eljárások hazánkban jellemzően csak a XXI. században kezdtek a mindennapi élet részévé válni.

2. Ha egy társadalomban nem, vagy rosszul működik a konfliktuskezelés kultúrája, a konfliktusokat még nehezebb kezelni.^[37] A konfliktuskezelés kultúrájának fejlesztése Magyarországon különböző nehézségekbe ütközik. Ezen okok széleskörű feltárására, feltérképezésére a jelen tanulmányban most nincs lehetőség, csak azok jelzésszerű felsorolására. A konfliktuskezelést akadályozó körülmények közé tartozhatnak hazánkban többek között: a) a természetes személyek körében az önismereti kérdések vizsgálatának elmaradása; b) a konfliktushelyzet rendezésére vonatkozó közoktatás hiánya; c) a természetes személyek közötti kapcsolatfelvételi csatornák kiaknázatlansága; d) a kapcsolatfelvétel elmaradása okán a természetes és jogi személyek között a párbeszéd hiánya; e) a konfliktushelyzet felek közötti eszkalálódása miatti párbeszéd (kommunikáció) elmaradása és harmadik, közreműködő személy felkérésének, igénybevételének a hiánya miatt állnak fenn.

3. A hivatkozott jogosultság-tudat kutatás abból a korábbi, még a rendszerváltás előtti tudományos alapfeltevésekből indult ki, mely szerint a magyarországi jogi kultúrából hiányzik a jogosultság-tudat (Sajó, 1986).^[38] Sajó András úgy fogalmazott, hogy „Magyarország ma a jogi kultúra szempontjából sajátos képletet mutat. Itt a jog erős történelmi hagyománya, a viszonylag még mindig sok jogvégzett, a nagymérvű állami tevékenység, a számottevően kiépült jogrendszer ellenére sem tekinthető a társadalmi kultúra megbecsült elemének a jog.”^[39] A kutatás ehhez képest – bár teljesen más társadalmi körülmények között és az azóta eltelt időtartam alapján – a magyarországi jogi kultúra aktuális állapotára, a jogosultság-tudat helyzetével kapcsolatban is következtetéseket vonhat le. Az előzményi kutatási hipotézis alapjául szolgáló társadalmi viszonyok és a jelenlegi, a kutatás időpontjában meglévő társadalmi körülmények között azonban

[36] Kerecsi, 2012.

[37] Kerecsi, 2012.

[38] Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: elméleti és módszertani előfeltevések, 2019. Lásd még: Fekete, 2020, 88-93.; Fleck, 2017, 11-108.

[39] Sajó, 1986, 81.

lényeges és szembetűnő eltérések állhatnak fenn (pl. rendszerváltás és az azzal járó társadalmi, gazdasági és politikai változások).

4. Kulcsár Kálmán megfogalmazása szerint „a magyar társadalomnak – egyébként a kelet-közép-európai régió más társadalmaihoz hasonló – történelmi sajátosságai folytán a jognak, mint a politika eszközének (sőt helyettesítő eszközének) szerepe történetileg is hangsúlyozódott. Ezzel együtt növekedett a jogba, mint társadalmat alakítható, a társadalmi problémák megoldásában jelentős szerepet játszó eszközbe vetett bizalom is”.^[40] A jogosultsági szintre vonatkozó adatok, az intézményi bizalom, a joghoz való hozzáférés adatainak kielemezése, a kutatás eredményeinek összefoglalása alapján – mintegy szélesebb összefüggésbe helyezve a kutatás eredményeit – mind-mind árulkodó indikátorai lehetnek a hazai demokrácia, a jogállam aktuális helyzetének, állapotának.^[41]

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Badó Attila – Loss Sándor – H. Szilágyi István – Zombor Ferenc (2000): *Bevezetés a jogszociológiába. Prudentia Iuris - A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanulmányok Kiadványsorozata* (sorozatszerkesztő: Szabadfalvi József). Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Csepeli György (2003): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dahrendorf, Ralf (1994): *Modern társadalmi konfliktus*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Docplayer.hu: Konfliktuskezelés. (Elérhető: <https://docplayer.hu/2050791-Konfliktuskezes-oroszagos-betegjogi-ellattottjogi-gyermekjogi-es-dokumentacios-kozpont-2015-aprilis-02-tamop-5-5.html>. Letöltés ideje: 2019. december 2.).
- Fekete Balázs (2020): Jogi kultúra és jogosultságkultúra. Egy lehetséges fogalmi háló vázlata. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 15. évfolyam, 2020/1. különszám
- Fleck Zoltán (2017): Elméleti és módszertani alapok. In: Fleck Zoltán – Kiss Valéria – Tóth Fruzsina – Neumann László – Kenéz Anikó – Bajnok Dávid: *A jogtudat narratív elemzése*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Gessner, Volkmar (1978): *Recht und Konflikt - eine soziologische Untersuchung privatrechtlicher Konflikte in Mexiko*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Grosschmid Béni (1932): *Fejezetek kötelmi jogunk köréből I-III. rész*. Második kötet, második rész. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest (Reprint kiadás: 2000, Ponte Press Kiadó Kft., Pécs).
- Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogi éberség komponense, 2019. (Elérhető: <https://jog.tk.mta.hu/blog/2019/07/jogi-ebenseg>. Letöltés ideje: 2019. december 4.).
- Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogok azonosításának komponense, 2019. (Elérhető: <https://jog.tk.mta.hu/blog/2019/07/a-jogok-azonositasa>. Letöltés ideje: 2019. december 4.).

[40] Kulcsár, 1984, 15.

[41] Szontagh, 2019.

- Jogtudományi Intézet: A jogosultságkultúra empirikus elemzése: elméleti és módszertani előfeltevések, 2019. (Elérhető: <https://jog.tk.mta.hu/blog/2019/07/a-jogosultsagkultura-empirikus-elemzese-elofeltevesek>. Letöltés ideje: 2019. december 4.).
- Kengyel Miklós (2011): *Magyar polgári eljárásjog*. (Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyar_polgari_eljarasjog. Letöltés ideje: 2019. november 5.).
- Kerecsi Klára (2012): Konfliktus és helyreállítás. In: *Kriminológiai tanulmányok*. 2012/49. kötet. (Elérhető: http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT_49_2012/002_kerecsi.pdf. Letöltés ideje: 2019. december 1.).
- Kulcsár Kálmán (1984): *A jogfejlődés sajátosságai: a jog mint eszköz*. Akadémiai székfoglaló 1983. június 11.-én. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1987): *Politikai és jogszociológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Nagy Adrienn: A jogi konfliktusok rendezésének lehetséges útjai az eljárásjogi reformok tükrében – polgári per vagy mediáció. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 13. évfolyam, 2018/2. szám.
- Rottleuthner, Hubert (1978): Probleme der Beobachtung von Arbeitsgerichtsverfahren. In: Hassemer – Hoffman-Riem – Weiss (Hrsg.): *Interaktion von Gericht*. Baden-Baden.
- Sajó András (1986): *Látzat és valóság a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szladits Károly (1933): *A magyar magánjog vázlatja I-II*. I. kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest (Reprint kiadás (1999), Ponte Press Kiadó Kft., Pécs).
- Szladits Károly (1941): *A magyar magánjog. Általános rész – személyi jog*. I. rész. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest (Reprint kiadás: 1999, Ponte Press Kiadó Kft., Pécs).
- Szontagh Veronika: Gondolatok „A magyar jogosultságkultúra empirikus kutatása” című workshopról, 2019. (Elérhető: <https://jog.tk.mta.hu/blog/2019/11/a-jogosultsagkultura-empirikus-kutatasa-workshoprol>. Letöltés ideje: 2019. december 4.).
- Vékás Lajos (szerk.) (2013) *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.
- Vékás Lajos: Új irányok a magánjogtudományban. In: *Magyar Tudomány*. 2007/12. szám. (Elérhető: www.matud.iif.hu/07dec/08.html. Letöltés ideje: 2019. december 20.).

JOGFORRÁSOK

- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.).
- A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.).
- 2015. (III.19.) AB határozat.
- 2/2015. (II.2.) AB határozat.
- 12/2014. számú Polgári Elvi Döntés.
- BH.2018.282.-Kúria Pfv. VI. 21459/2017.
- BH.2018.256.-Kúria Gfv. VII. 30570/2017.
- BH.2019.54.-Kúria Gfv. VII. 30030/2018.

Szerényi Gábor, Álmában tanul

Radikalizálás, dezinformálás és tömegpszichózis modern köntösben: a hibrid konfliktus kibertérben

A radikalizálás, a dezinformálás, a tömegpszichózis alakítása egyik sem újkeletű fogalom, a hadviselés törtében mindegyik számtalanszor alkalmazott, használt eszköznek tekinthető. Ha mellé emeljük a hibrid hadviselést, és elhelyezzük benne a fenti fogalmakat, akkor még mindig azt kell mondani, hogy régi ismerős tekint vissza ránk. Ha csak a fogalommal szinte összehasonlítható orosz állam 20. századi történelmét nézzük, akkor azt látjuk, hogy a Szovjetunióban óriási hagyományai voltak ennek a harcmodornak és a fenti eszközöknek. A két világháború közötti időszakban a balti államok, a hidegháborús időszakban pedig mi, magyarok, de a csehszlovákok, az afgánok és a grúzok is saját tesztükön érezhették azt a szovjet narratívát, hogy miként lehet elfoglalni más államok területét, vagy ott katonai műveleteket végrehajtani úgy, hogy annak megalapozását politikai, gazdasági nyomásgyakorlás tette lehetővé.^[2]

A hibrid fenyegetések módszere és a mögöttes fogalomrendszer a 2000-es évek második felétől váltak ismét széleskörben vizsgálat tárgyává, annak hatására, hogy a Hezbollah 2006-ban kézzelfogható katonai sikereket ért el Libanonban az Izraeli Védelmi Erők ellen.^[3] Tovább fokozta ezt az Iszlám Állam tevékenysége, valamint Oroszország Ukrajnával szembeni műveletei és a Krím félsziget annexiója.

Feltehető a kérdés, hogy mi eredményezte a régi ismerős forradalmi átalakulását? A válasz szinte kézzelfogható: újszerűsége, reneszánsza „a korábban is alkalmazott nem katonai tényezők tárházának robbanásszerű gyarapodásának és ezáltal kialakulni látszó stratégiai dominanciájából, illetve ezek hatóerejének a társadalom- és technológiafejlődés miatti megerősödéséből következik”.^[4] A mögöttes technológia- és társadalomfejlődés origóját pedig a kibertér és annak térnyerése jelenti. A kibertér alapjaiban szabta újra az állam működését és a társadalmi, gazdasági folyamatokat. A kibertér nem hozott létre önmagában új

[1] Jelen tanulmány megjelenése az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett NTP-NFTÖ-20-B-0063 kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.

[2] A hibrid hadviselés szovjet gyökereit lásd: Kilinskas, 2016, 139-158.

[3] Hoffman, 2007, 37.

[4] Farkas - Resperger, 2020, 132.

konfliktus-kategóriákat, hanem a meglévőket fejlesztette tovább, tette azokat hatékonyabbá és sokszorozta meg a korábbi erőhatásokat, fokozta végletekig a műveleti képességeket. Lehetővé tette ugyanis a hagyományos és nem hagyományos, katonai és nem katonai eszközök integrált alkalmazását, mégpedig valós idejű nyomon követéssel, visszacsatolással, koordinációval. Jelen tanulmány azt kívánja körbejárni, hogy a hibrid konfliktusok eszközparkjához tartozó radikalizálás, dezinformálás, tömegpszichózis formálásának területén a kibertér megjelenése miben jelentett forradalmian új perspektívát a támadó fél számára, mitől váltak oly hatékonná ezek a pszichológiai műveletek, és velük szemben milyen jogi jellegű fellépési lehetőségek vannak.

I. A KIBERTÉR SZINDIKALIZÁLÓ ÉS RADIKALIZÁLÓ HATÁSAI

A kibertér kiépülésének köszönhetően váltak ténylegesen globálissá az emberi interakciók, a gazdaság,^[5] a kultúra. Eme változások jelentős hatást gyakoroltak az egyénre is, ugyanis a kibertér és annak használata egyértelműen képes befolyásolni az éntudatot, képes azt módosítani, „átprogramozni”. Mindezt úgy, hogy új esélyt kínál az egyénnek: egy más közösséghez tartozást, a lehetőségek tárházát, akár úgy is, hogy látszatra a hagyományos létezése nem változik, valójában azonban teljesen felülírja azt. A „cyberkörnyezetben csökken az ítélőképesség és nő az impulzivitás, némileg hasonlóan ahhoz, ahogyan az alkohol hat ránk. A cyberközeg sajátos jellemzői – a külső kontroll vagy felügyelet hiánya, a névtelenség, a távolság, a fizikai elkülönültség érzete – elősegítik a gátlások levetkőzését.”^[6] Ez a kontrollvesztés önmagában növeli az ismeretlenek közötti szindikalizáció lehetőségét. Az új hálózatok méretüket tekintve minden korábbi társadalmi kapcsolati hálót meghaladnak, és számuk folyamatosan gyarapodik. Ehhez hozzájárul, hogy míg korábban a közösség egy földrajzilag jól lehatárolható területre összpontosult, és ezen belül tudtak kialakulni az azonos elvek mentén cselekvő személyek kapcsolatrendszerei is, mára ez teljesen átalakult. Így bár hagyományos térben az egyéni kapcsolatok visszaszorulása, elsorvadása figyelhető meg, addig a kibertérben az emberi létezés fokmérője a hálózathoz tartozás lett.^[7] Az egyén mindent megtesz, hogy egy-egy közösség részese lehessen, míg mások céljaik eléréséhez használják az általuk vagy mások által kialakított hálózatokat.

A kibertér növeli a kialakított hálózatok testreszabottságát is, mivel a kialakult közösségek tagjai közötti interakciók a kibertérnek köszönhetően már országhatárokat, sőt kontinenseket is átlépnek. A hasonlóan gondolkodó egyé-

[5] Ennek hálózati és biztonsági hatásait lásd bővebben: Pongrácz, 2018, 41-61.; Németh, 2020, 23-41.; Németh, 2019, 307-325.

[6] Aiken, 2020, 35.

[7] Pintér, 2007, 25.

nek határok nélkül tudnak kommunikálni, egymással információkat megosztani, csoportokat létrehozni, hálózatokat szervezni.

Ezzel párhuzamosan pedig fokozódik ezeknek a hálózatoknak a közösfőformáló szerepe. Hozzájárul ehhez a hálózatok hiperdiadikus jellege is. A hagyományos térben a viselkedési minták átvétele családtagok, barátok, osztálytársak, kollégiumi szobatársak stb. szokásainak másolásával történik meg, vagyis egy-egy viselkedési minta terjedése a legtöbbször lineárisan valósul meg. Ha ez a lineáris lánc megszakad, akkor ennek az új magatartási formának az átadása is megghiúsul. Ez a hiperdiadikus terjedés egy szervezetben, így például egy munkahelyen, kollégiumi közösségben, egyetemen már horizontálissá válik, bonyolultabb, és nehezebben visszakövethetőbbek a hatások, viszonyhatások. Akkor ezt most helyezzük át a kibertérbe, ahol a hálózat tagjainak száma több ezerre, tízezerre, sőt akár millióra is emelkedhet. Itt egy-egy viselkedési minta átadásához, víruszerű terjedéséhez nem kell az, hogy minden szereplő azt magáévá tegye, támogassa, elsajátítsa.^[8] Az így kialakított hálózatoknak létrejönnek olyan tulajdonságai és funkciói, amelyek az egyéntől elszakadnak, azokra nincsen valós befolyásuk.^[9] Hozzájárul ehhez a kibertérnek a gátlásokat háttérbe szorító jellege, valamint az is, hogy egyes csoportokon belül eltérő aktivitású, eltérő célú és eltérő végletekben gondolkodó szereplők vesznek részt. Ezekből adódóan a kibertérben létrejövő kapcsolati hálózatokban az egyén radikalizálódása rendkívül felgyorsul.

Az egyén radikalizálódása a csoporton belüli aktivitás fokozódása mellett a csoporton túlra ható (kiber)tevékenységekben figyelhető meg, így például közösségi oldalakon történő toborzás, az elveiknek, nézeteiknek megfelelő hírek terjesztése, saját nézeteik igazolása, akár – még nem hagyományos értelemben vett – agresszív módon is. A kontrollt veszített egyén a legtöbb esetben ezzel az agresszióval még jogi normát nem sért. A kiberagresszió fogalma viszont rendkívül szemléletes – *„A cyberagresszió úgy értelmezhető, mint minden olyan, az egyén negatív érzelmeiből fakadó, cybertérben megnyilvánuló manifesztáció, ami magára a cselekvőre vagy másra nézve negatív hatású, vagy valamely normát sért, de még nem tartalmazza a fenyegetést és a kényszerítést, hanem azok megelőző, bevezető szakasza”*^[10] –, hiszen kifejezésre juttatja, hogy az egyén itt lépi át a Rubicont, vagyis teszi meg az első olyan lépéseket, amelyek a későbbi, már akár bűncselekményi tényállást megvalósító cselekményhez vezethetnek. Sajnálatos módon a kibertér gátlásmódosító hatása okán az elkövetők legtöbbször – bár hagyományos térben legtöbbször ilyent nem tenne – nem is

[8] Gondoljunk bele, a közösségi hálón mennyi olyan „kihívással” (ilyenek voltak többek között a dezodor-, a koronavírus-, a koponyatörő-, a kiki-, vagy a tüzes-kihívás) találkoztunk az elmúlt években, amely a digitális közösséghez tartozó egyének legtöbbszörét sokkolta, azonban mégis óriási számú követőre talált. Lásd bővebben: Blog.generalielelorelatok.hu: Coronavirus challenge..., 2020.

[9] Christakis – Fowler, 2010, 38-41.

[10] Kiss, 2020, 28.

érzékeli, hogy rendkívüli mértékben átlépte az emberek között kialakult kommunikáció hétköznapi normáit.^[11] A radikalizálódása a hálózathoz kapcsolódó szereplőknek eltérő fokozatot ölt, pontosan abból adódóan, hogy eltérő magatartási mintákat vesznek át a szereplők a csoport többi tagjától. Így minél nagyobb méretű egy hálózat, annál kevésbé homogén a magatartási minták átvétele. A csoport attitűdje, a radikalizmusának szintje tehát nem az egyén felől határozható meg, mivel „a kapcsolati hálóknak makrószintű tulajdonságai vannak. A makroszintű tulajdonságok olyan, az egészre jellemző új vonások, amelyek a részek közötti kölcsönhatásokra és köztük fennálló kapcsolatokra vezethetők vissza.”^[12]

Nemcsak a kibetér gyakorol hatást a hagyományos térre, hanem az is viszonzhatást gyakorol rá. A technológia ugyanis alapvetően társadalmi konstrukció, amely révén a hagyományos tér folyamatai nem szeparálhatók a kibetér folyamataitól; azok szorosan összefonódnak egymással.^[13] Mivel az egyik hatást gyakorol a másakra, így alaptézisként fogható meg, hogy a hagyományos tér társadalmi feszültségei – legyenek azok politikai, vallási, ideológiai, kriminológiai jellegűek – ebben a globális belső kibetérben szintén megjelennek. Eme feszültségek ezekben a személyre szabott globális közösségekben azonban – ahol az egyén sérelme, érdeke, világlátása hatványozott számban és mértékben tudja formálni a hálózat többi tagjának értékrendjét, éntudatát – fokozott intenzitással jelennek meg. „Az online térben keletkező új normák átvándorolhatnak a való életbe. Ami tehát a virtuális világban történik, az hatással van a valóságos világra, és viszont... A technológia és az eszközök változásával a cyberkörnyezet is változik, és ez visszahat az emberi viselkedésre... Minél több a változás, annál több új helyzet áll elő, és csak még nagyobb lesz a zűrzavar.”^[14] Felismerték e tézist az állami és nemállami szereplők is, így céljaik eléréséhez, amennyiben szükségesnek vélik, a növekvő társadalmi feszültséget is kifejezésre juttatják, és a saját eszközeit, a globalizálódó technológiát és kultúrát fordítják szembe a hálózati világhoz csatlakozó ellenséges állammal vagy államokkal.^[15]

Az egyének és csoportjaik cselekménye, vagyis „szinte minden, amit online teszünk, digitális kiparólgást, digitális port és digitális lenyomatot hoz létre”.^[16] Ezek pedig egy hibrid támadást megelőző feltérképezés során a támadó fél jegyzetbe kerülnek, amely törésvonalakat, ha érdeemesnek látják, aktiválják és végletekig fokozzák. Ennek eszközei többek között a kiválasztott csoportba való beépülés, a propaganda és a dezinformálás.

[11] Tettük hivatkozási alapja az internet szabadsága és a véleménynyilvánítás szabadsága, annak valós tartalmát és korlátait természetesen nem ismerve. Lásd bővebben: Koltay, 2019, 107-128.

[12] Christakis - Fowler, 2010, 42.

[13] Escobar, 1994, 211-231.

[14] Aiken, 2020, 18., 25.

[15] Lásd bővebben: Bartkó, 2019; Dornfeld, 2019, 46-63.; Mezei, 2019, 125-147.; Tóth, 2016, 26-42.

[16] Aiken, 2020, 20.

II. DEZINFORMÁLÁS ÉS TÖMEGPSZICHÓZIS ALAKÍTÁSA A HIBRID KONFLIKTUS SORÁN

A kibertéri dezinformálás első megnyilvánulásai voltak, hogy terrorista csoportok kiberképességeket használtak támadási képességeik bővítése, hatékonyságuk növelése érdekében. A Hamasz a 2010-es évek elején dezinformációs és a tömeghangulatot befolyásoló eszközöket alkalmazott izraeli és nem izraeli e-mail címekre és telefonokra küldött álhíreket tartalmazó e-mailekkel és szöveges üzenetekkel, valamint propagandatartalmakkal. Az Iszlám állam már tovább fokozta ezt a tevékenységet; kifinomult és meglehetősen agresszív marketingkampányt folytattak, és magas szintre fejlesztették a kibertérben megjelenő pszichológiai hadviselést. Pakisztáni terroristák 2008-ban pedig arra is rávilágítottak, hogy valós idejű információgyűjtésre és koordinálásra is alkalmas a social media figyelése és az okostelefonon történő kommunikáció.^[17]

Az állami szereplők felismerték az ilyen akciókban rejlő potenciált. „Ott, ahol az információs tér a hír- és véleménycsere piaca gyanánt minden felhasználó előtt nyitva áll, az állam pedig alig cenzúrázza, bárki terjeszthet szándékosan és stratégiai céllal kifinomult üzeneteket és folytathat felforgató tevékenységet, hogy az ellenfelet lélektanilag befolyásolja és egy bizonyos magatartásra készítse.”^[18] Eltérően a korábbi koroktól, ehhez nem kell már repülőgép, az ellenség vonalai mögé bejuttatott ember, amely (aki) a röpiratokat, újsághíreket közlésezi, hiszen az átpolitizált közösségi felületeken a támadó által kiválasztott, célhoz illeszkedő csoport tagjaihoz eljuttatott információk, hírmorzsák, fake news kiváltják a kívánt hatást. Ezt segíti az azonnali visszacsatolás lehetősége, vagyis, aki ismeri a támadás narratíváját, az látja, hogy az aktivált információk a szükséges hatást elérték-e, mégpedig valós időben. Így lehetősége nyílik arra, hogy nyomban tudja módosítani a stratégiát, illetve a következő, már jól előkészített tartalmat is elérhetővé tegye. A kiválasztott csoport vagy csoportok tagjai pedig az online platformok sajátosságai okán individualizált hírcsokrokhoz jutnak, vagyis az érdeklődési körhöz kötődő információk jelennek meg javarészt a felületeiken, így jószerevével folyamatosan az előre jól lehatárolt támadási célokat szolgáló híryanaghoz jutnak az adott felhasználók. Ezen hírek egyre szélsősége-sebb állításokat fogalmaznak meg. „A lényeg, hogy ellehetetlenítsék a tényeket, a nyilvános diskurzusba vetett bizalmat, a politikai helyzet szabad és ésszerű értékelését, valamint a konszenzusteremtést. Ezek helyére lépnek az alternatív tények, az érzelmi befolyásolás és a provokáció, hogy kételyt, bizalmatlanságot szítsanak és megosszák a társadalmat.”^[19]

Napjainkban ennek legkiválóbb terepei a social media platformok. Mivel a szólásszabadság és a médiaszabadság a demokrácia alapjai, így a social media felületén kialakult hálózatokat, csoportokat külső szereplők felhasználják

[17] Bachmann – Gunneriusson, 2015, 82-83.

[18] Hofstetter, 2020, 93.

[19] Hofstetter, 2020, 85.

támadásaik során. E felületek jelentős nyilvánossága lehetőséget teremt a rágal-mazó, zaklató, doxing^[20] vagy dezinformációs műveletek végrehajtására. Ennek során a jogi szabályozás kikapuit, vagy még inkább a szabadságjogokat használják ki és forgatják vissza a megtámadott állammal szemben, aláásva ezzel az állami intézményekbe vetett bizalmat, polarizálva a társadalmat, felerősítve a meglévő törésvonalakat, vagy újakat generálva. Jól illusztrálja a folyamatot a franciaországi sárgamellényes tüntetésekkel kapcsolatos orosz fellépés. Már a mozgalom megszületésében és növekedésében is jelentős szerepe volt a Facebook-csoportnak, amit a magas üzemanyagárak és a rendkívül megemelkedett megélhetési költségek indikáltak. Problémát okozott az is, hogy a hagyományos média kezdetekben alig vette észre a szerveződést, mivel az egyes tagok a Facebook-csoporton belüli hírekre, üzenetekre, videókra támaszkodtak, az újságírók viszont inkább a Twitterre, ezért meglepte őket a helyzet súlyossága. Az Avaaz az eseményekkel kapcsolatban 2019 áprilisáig 105 millió álhírt számolt össze, ezek a politikai döntéshozókkal, a rendőrségi brutalitással, az ellenőrizhetetlen bevándorlással, a rasszizmussal és az idegengyűlölettel foglalkoztak. Oroszország hamis híreket terjesztett német, spanyol, holland, lengyel, svéd és olasz nyelven. Az RT orosz állami hírcsatorna néhány riportere részt vett a tüntetéseken, és úgy ábrázolta a helyzetet, mintha Párizs háborús övezet volna. A dezinformációs kampányból nem maradhatott ki a hagyományos média munkatársainak lejáratása sem, őket korruptnak, megbízhatatlannak, a kormánnyal mindenben összejárásúnak mutatták be.^[21] A 2016-os amerikai elnökválasztás is hasonló tapasztalatokat szült. Ekkor az orosz beavatkozás lényeges eleme volt, hogy a választások előtt a social media platformokon keresztül megfelelő hírcso-magokhoz juttassák a kiválasztott társadalmi csoportokat, ezzel megpróbálva befolyásolni a választások lehetséges kimenetelét.^[22] Az események egyértelmű tanulsága volt, hogy a szembenálló nagyhatalmak kihasználják a social media által kínált lehetőségeket, és kis létszámú internetes közösségeket is képesek a mainstream média fölé emelni, ezáltal e platformok termékeny talajt biztosítanak az összehangolt és ellenséges propagandának és dezinformálásnak.

A Google, az Amazon, a Facebook és az Apple ellenőrzik a közösségi felületeket, így a politikai információkat is, a napi hírek kapuőrei, ami által a közbeszédet ők irányítják, ők döntenek a tartalmakról, vagyis arról, mi kerülhet ki nyilvánosan. „A szűrőbuborék-elmélet szerint az internetes kapuőrök a társadalmi kohézió gyengülését idézik elő azzal, hogy felhasználóiknak tetsző, az ő egyetértésükkel találkozó tartalmakat teszik leginkább láthatóvá.”^[23] Tehát a már amúgy is sajátos gondolkodás, elméletek, érdeklődés mentén polarizálódott közösségeket tovább erősíti a social media platform által összeállított hírfolyam, amellyel lényegében ezek a platformok már külső állam dezinformációs

[20] Személyről vagy szervezetről információk megszerzése és közzététele.

[21] Makela, 2019, 10-13.

[22] Rosenstedt, 2021, 5.

[23] Koltay, 2019b, 4.

tevékenysége nélkül is manipulálják az embereket. A felhozott ellenérv az, hogy lehetőség van az Interneten más típusú hírforrások felkutatására is, az átlag felhasználóra viszont ez nem jellemző, emellett pedig a keresőszolgáltatások szintén manipulálják a lehetséges találatok körét.^[24]

A „... platformszolgáltatók működése sok tekintetben túllép a klasszikus állami jogi szabályozás joghatósági kérdésén. A szolgáltatások határok nélkülsége csak hozzájárul ahhoz, hogy a közösségi platformok a nemzetállami szuverenitás tanára épülő állami jogalkotási dokumentumokkal szemben bizonyos esetekben rezisztensek maradjanak. Egyúttal a közösségi platform szolgáltatói rendszerint maguk alkotnak szabályokat, amelyekkel lényegében meghatározzák a véleménynyilvánítás kereteit, a kimondhatóság határait, és ezen mechanizmusokhoz illeszkedő, normasértés esetén alkalmazható eljárásokat is bevezetnek.”^[25] Ezen eljárások során a szolgáltatók a jogellenes vagy csak valótlan tartalmakért viselt felelősséget áthárítják a felhasználóra, amely egy hibrid szcenárió esetében nagy valószínűség szerint nem is létező személy, így a felelősség valójában – a támadó állam nehezen bizonyítható nemzetközi közjogi felelősségén túl – erodálódik. A tartalmat algoritmusok segítségével kuratálják és személyre szabják, ez pedig segíti a szenzációhajhász közlések, a pletykák, a valótlanságok és a gyűlölet terjedését. Az algoritmusok azon túl, hogy üzleti érdekeket szolgálnak, valójában terveződiknek a politikai elfogultságát és a kulturális értékeit tükrözik vissza, nem megfelelően az arról, hogy maguk az algoritmusok is manipulálhatók. Jelentős probléma tehát, hogy a közzétett tartalmakat, véleményeket a szolgáltató saját érdeke, világnézete mentén szelektálja, így a magáncenzúrán^[26] túl ezzel képes „... a társadalmi közvitát torzítani, tematizálni, akár politikai, akár gazdasági vagy más érdekből”.^[27] A social media platformok gyakorlata, üzleti modellje kedvez a fake news terjedésének, és adott esetben a trollok, provokátorok, gyalázkodók ellehetlenítik a lokális párbeszédet, hiszen lényegében csak az üzemeltető által eltávolíthatók, kezelhetők.^[28] Ezzel pedig közvetve, de kiszolgálja a támadó államot, a védekező állam eszköz nélkül marad.

III. AZ EURÓPAI UNIÓ FELLÉPÉSE A DEZINFORMÁCIÓS TEVÉKENYSÉGGEL SZEMBEN

Oroszország Ukrajna elleni tevékenységének hatására felismerte ezt az Európai Unió is, ezért 2015-ben felállították az East StratCom Task Force elnevezésű munkacsoportot, amelynek célja, hogy javítsa az Unió képességeit a külső

[24] Koltay, 2019b, 6.

[25] Klein, 2018, 233.

[26] Lásd ennek problémáját bővebben: Koltay, 2017, 129-140.; Koltay, 2018, 267-292.

[27] Klein, 2018, 235.

[28] Koltay, 2019, 10.

szereplők által előállított dezinformáció előrejelzése, felderítése és a reakálás területén. 2018-ban cselekvési tervet fogadtak el a félretájékoztatással szemben. Ez osztott tagállami és uniós intézményi fellépésről rendelkezett. A koordinált válasz négy pilléren nyugszik: (1) az uniós intézmények képességeinek javítása a félretájékoztatás eseteinek észlelése, elemzése és leleplezése területén; (2) a félretájékoztatással kapcsolatos koordinált és együttes válaszlépések megerősítése; (3) a magánszektor mozgósítása a félretájékoztatás elleni küzdelem érdekében; (4) tudatosság növelése és a társadalom rezilienciájának javítása. Azt az elvárást állította fel, hogy meg kell erősíteni azokat az uniós szerveket, amelyek a területen feladattal bírhatnak, emellett létre kell hozni egy riasztási rendszert, amely valós időben képes jelezni a dezinformációs tevékenységet, és a tagállamoknak ki kell jelölnie kapcsolattartó pontot. A magánszektor mozgósítása alatt a dokumentum a platformok szerepének hangsúlyozását és felelősségük kiemelését értette, mivel ezek nem kezelték megfelelően az érintett problémakört. A társadalmi ellenállóképesség növelése érdekében előirányozták a független tényellenőrzőkből álló csoportok létrehozását, akiknek feladata a dezinformálás feltárása és a közvélemény tájékoztatása.^[29] Ennek érdekében elfogadtak egy önszabályozó gyakorlati kódexet, amelynek aláírói többek között vállalták, hogy elősegítik a megbízható tartalmak láthatóságát, mégpedig a félrevezető tartalom csökkentése révén, valamint fokozzák a hamis fiókokkal szembeni fellépést, továbbá növelik a hirdetések és szponzorált tartalmak átláthatóságát.^[30] Magyarországon 2021 tavaszán indult el a tényellenőrzők programja, a Facebook erre a feladatra az APF hírügynökséget vonta be.^[31] Az ilyen csoportok hatékonysága mindamelllett megkérdőjelezhető. Abból kiindulva, hogy a hibrid konfliktusok rendkívül összetettek, nemcsak a dezinformálásból álló cselekményeket ölelik fel, hanem számos soft, medium és hard eszköz és módszer is a tárházukban van, így példának okáért a gazdasági és pénzügyi műveletek, a kiberműveletek, valamint a bűnszervezetek, terrorista csoportok tevékenységének ösztönzése, finanszírozása, támogatása.^[32] Ezeket a komplex - mondhatni totális - kihívásokat a fegyveres védelem ágazatai (honvédelem, rendészet, nemzetbiztonsági tevékenység) külön-külön sem tudják megfelelően kezelni. Szükségszerű az ilyen totális biztonsági kihívásokra^[33] az ágazatok összehangolt, koordinált, információmegosztáson alapuló fellépése.^[34] Ez értelem-

[29] Az Európai Bizottság és az Unió Külügyi és Biztonságpolitikai Főképviselelőjének közös közleménye – Cselekvési terv a félretájékoztatással szemben, Brüsszel, 2018.12.15., Join(2018)36. Final.

[30] Klein, 2018, 246.

[31] A külső és főként független tényellenőr szavatolhatja, hogy egyetlen tagállam, állam se tudja a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozására felhasználni a dezinformáció elleni fellépés eszközparkját. Utóbbi veszélyeit lásd bővebben: Gosztonyi, 2021, 91-101.

[32] Lásd: Rácz, 2014.

[33] Farkas, 2018.

[34] Farkas Ádám Magyarországon ezt 2015 óta szorgalmazza, és ennek kibontakozása tapasztalható a Védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról szóló 2021. évi XCIII. törvény elfogadásával, de ahogy arra Farkas is felhívta a figyelmet, ez a folyamat jóval szélesebb körű újraszabályozást, újraszervezést és mindezek előtt szemléletváltást igényel. Lásd: Farkas, 2015, 2-29.; Farkas, 2018b; Farkas, 2019.

szerűen becsatornázza a nemzetbiztonsági ágensek által megszerzett adatokat, amelyek mentén átfogóbb döntést tud hozni a megtámadott állam, míg a civil, polgári tényellenőrök ezen információk hiányában hozzák meg döntéseiket, javaslataikat, egy magánvállalat számára, amely továbbra sem ismeri az adott társadalmi valóságot és/vagy politikailag, ideológiailag elfogult. Az is kérdéses, hogy a magánszektor által kiválasztott, felkért tényellenőrök mennyiben függetlenek, vagy tudják magukat függetleníteni a magánvállalati célok, attitűd alól.

A cselekvési tervnek megfelelően 2019-ben létrehozták a Rapid Alert System-et. Ennek célja megkönnyíteni az információcserét és összehangolni a tagállami és uniós intézmények fellépését a dezinformációval szemben. Ennek érdekében 27 tagállami kapcsolattartó pontból álló hálózatot hoztak létre; feladatuk a koordinálás és a legjobb gyakorlatok megosztása. A megosztott hálókörök miatt nehézkesebb a problémamegoldás, továbbra is fennmaradt a tagállami eszközpark.^[35] A Covid-19^[36] által okozott pandémiás helyzet ismét előtérbe helyezte a kérdéskört, mivel generált egy ún. infodémiát.^[37] Az infodémia kapcsán az Unió számára is világossá vált, hogy különbséget kell tenni hamis vagy félrevezető tartalmak különböző formái között, így a jogellenes és a káros, de nem jogellenes tartalmak között. Utóbbiak esetében a dezinformálás akkor áll fent, ha megtevesztés, közérdeknek való károkozás vagy gazdasági károkozás szándékával tették közzé. Az ebből adódó dezinformációs tevékenység leküzdésének alapjául a korábbi cselekvési terv, a gyakorlati kódex és a gyors reagálású csoport gyakorlata szolgál. Ez nem több azonban, mint célirányos cáfolatok, mítoszrombolás és médiatudatossági kezdeményezések.^[38] A fellépés tényleges eszközparkja tehát továbbra is a platformszolgáltatónál maradt. Annak ellenére, hogy a tartalmak fentebbi osztályozása, vagyis annak eldöntése, hogy a káros tartalom dezinformálás céljából került-e megosztásra, kizárólag tagállami hálókörben valósulhat meg.

2020 decemberében az Európai Bizottság előterjesztette az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési tervet. Ennek negyedik pontja szól a dezinformáció elleni küzdelemről. Szorosabb együttműködés kialakítása mellett érvel a magánszektorral, a civil társadalommal, a tudományos élettel és az Unió nemzetközi partnereivel, azonban még mindig csak a hibrid konfliktus jobb megértése érdekében. Vagyis továbbra is csak ígéretként fogalmazták meg az eljárásrend

[35] Makela, 2019, 15.

[36] A Covid-19 által okozott helyzet sajtóra gyakorolt hatását lásd: Cendic – Gosztonyi, 2020, 14-29.

[37] A fogalmat a WHO vezette be és a következőképpen határozta meg: „az infodémia egy problémával kapcsolatos túlzott információáradat, amely megnehezíti a megoldás azonosítását. Magában foglalja az egészségügyi szükséghelyzet során terjedő félretájékoztatót, dezinformációt és pletykákat. Az infodémia hátráltathatja a hatékony népegészségügyi válaszigényeket, továbbá zavart és bizonytalanságot kelthet az emberek körében.” Lásd: WHO: Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report - 45.

[38] Az Európai Bizottságnak és az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének közös közleménye: A Covid19-cel kapcsolatos dezinformáció kezelése – lássuk a valós tényeket, Brüsszel, 2020.6.10. Join(2020)8. Final.

hatálybaléptetését, a közös módszertani keret kidolgozását. A platformok esetében az általuk használt algoritmusok átláthatatlanságát, a hírekkel kapcsolatos – fentebb ismertetett – gyakorlatát kritizálta, amely problémákat a dokumentum szerint furcsamód csak a gyakorlati kódex értékelése során azonosították. A Bizottság véleménye szerint a dezinformálás elleni hatékony fellépés záloga a platformszolgáltatók erőteljesebb és világosabb kötelezettségvállalása, valamint a megfelelő felügyeleti mechanizmuson alapuló megközelítés kialakítása. A Bizottság álláspontja abban nem változott, hogy a dezinformálás elleni küzdelem egyik legfontosabb terepe a polgárok médiatudatos nevelése.^[39]

A cselekvési tervnek megfelelően a Bizottság előterjesztette a digitális szolgáltatások egységes piacáról szóló rendeletjavaslatát. A rendelet célja az Alapjogi Chartában biztosított jogokat tiszteletben tartó, de biztonságos, kiszámítható és megbízható online környezet kialakítása. A javaslat meghatározza a jogellenes tartalom fogalmát: „bármely olyan információ, amely önmagában vagy egy tevékenységre való hivatkozással, beleértve a termékek értékesítését vagy a szolgáltatások nyújtását, nem felel meg az uniós jognak vagy valamely tagállam jogának, függetlenül az adott jog pontos tárgyától vagy jellegétől”.^[40] E jogellenes tartalmakra tekintettel engedi meg a rendeletjavaslat a tagállami igazságügyi vagy közigazgatási szerv határozatán nyugvó tartalom elleni fellépést, továbbá bármely személy vagy szervezet jogellenes tartalom bejelentésére irányuló tartalomfelülvizsgálati mechanizmus megindítását. Emellett a rendelet továbbra is lehetővé teszi a tartalommoderálást a platformok részéről. Egyértelműen előrelépés, hogy a platformok felelősségének megállapítását is lehetővé teszi a javaslat a jogellenes tartalmakért. A tartalommoderálással kapcsolatban pedig előírja, hogy évenként egyszer erről köteles jelentést tenni, amelynek része az önálló tartalommoderálás okai és alapja, s az ezekkel kapcsolatos belső panaszkezeléssel kapcsolatos információk megosztása és értékelése. Utóbbiból következik, hogy a platformoknak a korábbiól eltérően átlátható belső panaszkezelési rendszert kell működtetni, aminek része az eltávolítás, hozzáférhetlenné tétel, a szolgáltatás felfüggesztésével vagy megszüntetésével kapcsolatos döntések felülvizsgálata és indokolása. Ezek már önmagukban olyan előrelépések, melyek a hibrid fenyegetések dezinformációs műveleteinek hatékonyságát csökkenthetik. Ilyennek tekinthető a rendelet 20. cikke is, aminek értelmében az online platformok felfüggeszthetik a szolgáltatás nyújtását olyan személynek, aki gyakran oszt meg nyilvánvalóan jogellenes tartalmat. Ezt szolgálja még az online hirdetések átláthatósága is, hiszen visszakövethetőbbé teszi az egyes félrevezető tartalmakat. Az online óriásplatformokkal szembeni plusz elvárás a kockázatértékelés, amely kiterjed olyan tartalmak megjelenhetőségére, amik

[39] Az Európai Bizottságnak közleménye az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési tervről. Brüsszel, 2020.12.3. COM(2020) 790 Final.

[40] Az Európai Bizottság javaslat Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról, Brüsszel, 2020.12.15., 2020/0361(COD), 49. o., 2. cikk, g).

a társadalmi párbeszédre negatív hatással vannak. Ezen esetekben a kockázatcsökkentési intézkedésekkel megtörténhet többek között tartalommoderálás vagy szolgáltatás korlátozása.^[41]

A javaslat rendelkezik arról, hogy ki kell dolgozni egy uniós válságkezelési protokollt, amely lehetővé teszi a hatékony, átlátható fellépés lehetőségét közbiztonságot vagy közegészségügyet veszélyeztető helyzetekben. A protokoll kidolgozóinak feladata lesz annak meghatározása, hogy mi minősül rendkívüli körülménynek, valamint mely szervezeteknek biztosít hatáskört és milyen hatáskört, továbbá a válságkezelési protokoll bevezetésének eljárását. Itt azonban érdekes összeütközés lehet az uniós és tagállami hatáskörök között, hiszen a közbiztonság, belbiztonság alapvetően tagállami hatáskör. Kérdéses az is, hogy a válsághelyzet azonosítható-e a belső jogrendi különleges jogrenddel, annak egy digitális verziója, mondhatni egy kibertéri különleges jogrendje. Ezen esetekben nehezen elfogadható, hogy egy tagállam hibrid támadás esetében, ahelyett, hogy önállóan intézkedjen és kérje a platformszolgáltatótól, hogy korlátozzon bizonyos tartalmakat, helyette az uniós válsághelyzeti protokoll hatályba léptetését kívárva, az óriásplatform-szolgáltatók kapcsolattartási pontján keresztül próbálja érdekeit érvényesíteni. E megoldással tehát lényegében az óriás-szolgáltatók egyetlen kapcsolattartási ponton keresztül kommunikálnak a tagállamokkal.^[42] Kérdéses, hogy egy tagállamot érintő politikai jellegű különleges jogrend^[43] esetében, amelyet alapvetően egy hibrid scenárió elő kíván idézni, az uniós mechanizmus beindítható-e késleltető politikai csatározások nélkül, illetve a kapcsolattartási ponton keresztül elérhető óriásplatform szolgáltató ilyen esetekben kötelezhető-e a fellépésre? További problémát jelent, hogy a rendelet a jogellenes tartalmakkal foglalkozik. Azonban egy hamis információ, ahogy fentebb a demokrácia cselekvési terv esetében az Unió is megjegyezte, nem feltétlen jogsértő. Vagyis a nem jogsértő hamis információk elleni fellépés lehetőségét az óriásplatform-szolgáltató kockázatelemző tevékenységi körében szabályozza csak a rendelettervezet, így tagállami közbenjárásra ilyen tartalom moderálása maximum az eskaláció magasabb fokát – bár jelenleg nem tudjuk mennyire magas e fok – jelentő válságkezelési protokoll aktiválása után lesz lehetséges. Mivel ez egy uniós intézmény lesz, ebből adódóan nem, vagy csak részlegesen tud illeszkedni az egyes tagállamok társadalmi valóságához, nem feltétlen tudja kezelni azokat a töréspontokat, amelyeket egy hibrid konfliktus esetében kezelnie kell a megtámadott államnak.

[41] DSA 6-28. cikk.

[42] DSA 37-38. cikk.

[43] Lásd: Kelemen, 2018, 59-86.

IV. ÖSSZEGZÉS

A kibertér sajátosságai, így például a ténylegesen globális interakciók, az anonimitás látszata, a tematizált hálózatok létrehozásának a lehetősége felgyorsította az egyének szindikalizálódási képességét és a radikalizálódás lehetőségét. A hibrid konfliktus reneszánszát jelentő 2000-es években a terrorista csoportok aktívan használták ennek lehetőségét, majd ezt felismerve az állami szereplők, valamint az Iszlám Állam már rendkívül jól összehangolt marketing- és pszichológiai műveleteket hajtottak végre.

Oroszország hibrid akciói óraműpontossággal megtervezett dezinformációs műveleteket foglaltak magukba, amelyek révén mesterien használták ki a támadott állam társadalmi törésvonalait. E scenáriók közül a legismertebb és legszélsőségesebb eredményt hozó az Ukrajnát ért támadás volt. Azonban hamar világossá vált, hogy a hibrid eszközpark egyes módszerei – így a dezinformálás – alacsonyabb intenzitású és más célú támadásokban is alkalmazhatók. Ez volt megfigyelhető a 2016-os amerikai elnökválasztás során, vagy a francia sárgamellényes tüntetések esetében is. A dezinformációs kampányok sikerességét fokozták a social media platformokon kiépült, sokszor átláthatatlan kapcsolati rendszerek, hálózatok, valamint maguknak a platformoknak a tartalommoderálási tevékenysége, a hírfolyamok összeállításának a gyakorlata, vagyis a szűrőbuborékok közösségre kártékony hatása. E platformok a legtöbb esetben az állam feletti magáncenzorként, szabályozóként léptek fel felületeiken, amely elősegítette a támadó állam céljainak érvényesülését.

Az Európai Unió 2015 után lépett fel a dezinformálás ellen, azonban tényleges intézkedések alig történtek.^[44] A cselekvési tervek nem jelentettek módosulást a platformszolgáltatók mindennapos gyakorlatában. A Covid-19 pandémia viszont ismét világossá tette, hogy égető szükség van a fellépésre. A 2020-as demokrácia cselekvési terv és a közzétett rendeletjavaslat már előrelépést jelent, mivel a platformszolgáltatókat is részlegesen felelőssé teszi a jogellenes tartalmakért, a bejelentési mechanizmust és a tartalommoderálást, valamint az azzal szembeni panaszt átláthatóvá kívánja tenni. Mindemellett azonban a hamis, de nem jogellenes tartalmakkal szembeni fellépés lehetősége továbbra is korlátozott, pedig egy hibrid konfliktus alapját inkább ezek jelentik. Az óriásplatformok kockázatelemző tevékenysége során ezeket moderálhatják, de csak ha úgy értékelik, hogy a társadalmi párbeszédet torzítják. Lényegében továbbra is a szolgáltató diszkrecionális döntése ez. A kidolgozandó válságkezelési protokoll a közbiztonságot vagy közegészségügyet veszélyeztető válságok esetében

[44] Többek között fontos, hogy célként jelölték meg a társadalmi ellenállóképesség fokozását, amely irányába azonban konkrét lépések nem történtek. Kiemelendő, hogy ennek egyik módja lehetne a kutatási programok összehangolása a köz- és a magánszféra, valamint az egyetemek között, valamint a biztonság tudatos felhasználók képzése, amely nem merülhet ki a hagyományos informatikai mérnöki képzésekben, hanem már a középiskolákban és az egyetemek más szakjain is meg kell, hogy jelenjen. Lásd: Szépvölgyi, 2021, 135-142.

teszi lehetővé a korlátozásokat. Ez már az eskaláció magasabb fokát jelenti, és erősen kérdéses, miként egyeztethető össze ez a tagállamok védelmi hatáskörével, mennyire lesznek kiszolgáltatva az egyes tagállamok az uniós döntéshozatali mechanizmusnak egy külső, hibrid kihívás során.

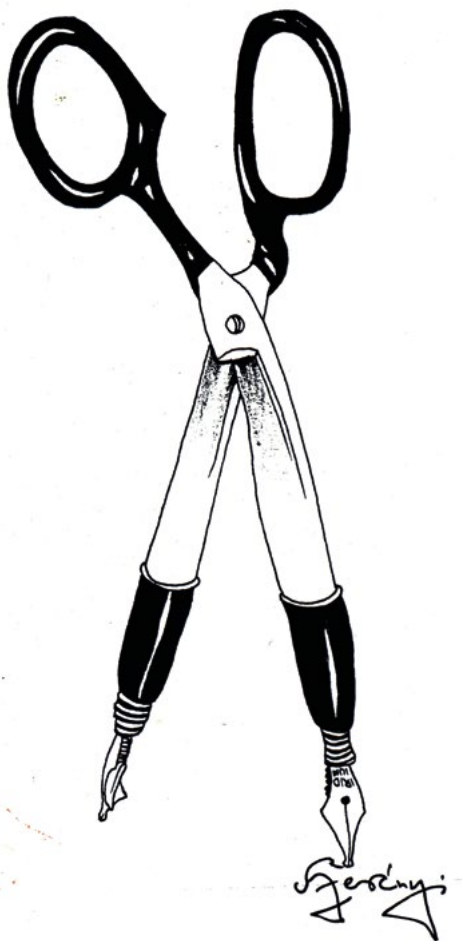
FORRÁSJEGYZÉK

- Aiken, Mary (2020): *Cybercsapda - Hogyan változtatja meg az online tér az emberi viselkedést?* Harmat Kiadó, Budapest.
- Bachmann, Sascha-Dominik – Gunneriusson, Hakan (2015): Hybrid wars: The 21st Century's new threats to Global Peace and Security. In: *South African Journal of Military Studies*. 2015/1. sz.
- Bartkó Róbert (2019): *Az irreguláris migráció elleni küzdelem eszközei a hazai büntetőjogban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Blog.generalielelorelatok.hu: Coronavirus challenge és a legveszélyesebb netes kihívások, 2020. (Elérhető: <https://blog.generalielelorelatok.hu/biztonsag/coronavirus-challenge-es-veszelyes-internetes-kihivasok/>. Letöltés ideje: 2021.05.31.).
- Cendic, Kristina – Gosztonyi, Gergely (2020): Freedom of Expression in times of Covid-19: chilling effect in Hungary and Serbia. In: *Journal of Liberty and International Affairs, Institute for Research and European Studies - Bitola*. 2020/6. sz.
- Christakis, Nicholas A. – Fowler, James H. (2010): *Kapcsolatok hálójában. Mire képesek a közösségi hálózatok, és hogyan alakítják sorsunkat?* Typotex, Budapest.
- Dornfeld László (2019): Kiberterrorizmus – a jövő terrorizmusa? In: Mezei Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest-Pécs.
- Escobar, Arturo (1994): Welcome to Cyberia – Notes on the Anthropology of Cyberculture. In: *Current Anthropology*. 1994/3. sz.
- Farkas Ádám (2015): Szemléletváltást védelmi aspektusban!: Gondolatok a fegyveres erő hazai polgári kontroll-rendszeréről és annak korábbi modelljéről, különös tekintettel a fegyveres erő rendeltetésére és a felette kialakított alkotmányos szabályozási és hatalom-megosztási sémára, valamint a különleges jogrendi szabályozásra. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2015/18. sz.
- Farkas Ádám – Resperger István (2020): Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai. In: Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Farkas Ádám (2018): *A totalitás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolatkísérlete*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Farkas Ádám (2018b): *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai és Kiegészítést követő polgári evolúciója*. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Farkas Ádám (2019): *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest.
- Gosztonyi Gergely (2021): Az internet-hozzáférés korlátozásának gyakorlata az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. In: *In Medias Res*. 2021/1. sz.
- Hoffman, Frank G. (2007): *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Potomac Institute for Policy Studies, Arlington.

- Hofstetter, Yvonne (2020): *Láthatatlan háború, avagy miképpen fenyegeti a digitalizáció a világ biztonságát és stabilitását*. Corvina, Budapest.
- Kelemen Roland (2018): A kivételes hatalom szabályozásának elméleti rendszere, honvédelmi kapcsolódásai és megvalósulása a dualizmus kori Magyarország. In: Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*. Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft, Budapest.
- Kilinskas, Kestutis (2016): Hybrid Warfare: an Orienting or Misleading Concept in Analysing Russia's Military Actions in Ukraine? In: *Lithuanian Annual Strategic Review*. 2016/1. sz.
- Kiss Tibor (2020): *Agresszió a cybertérben*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Klein Tamás (2018): Harmadik rész: Cyberjog I. fejezet: Az online nyilvánosság alkotmányjogi vonatkozásai. In: Klein Tamás – Tóth András (szerk.): *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Koltay András (2017): Az internetes kapuőrök és az emberi jogok európai egyezményének 10. cikke – A sajtószabadság új alanyai. In: *Állam- és Jogtudomány*. 2017/Különszám.
- Koltay András (2018): Az újmédia kapuőreinek hatása a médiaszabályozásra. In: Koltay András (szerk.): *Tíz tanulmány a szólásszabadságról*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Koltay András (2019a): Az internet szabályozása és a szólásszabadság alapkérdései. In: *A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk megalkotásának 150. évfordulójára*. Kúria – HVG-Orac, Budapest.
- Koltay András (2019b): A social media platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából. In: *In Media Res*. 2019/1. sz.
- Makela, Jarmo (2019): Countering Disinformation: News Media and Legal Resilience. In: *Hybrid CoE Paper*. 2019/1. sz.
- Mezei Kitti (2019): A szervezett bűnözés az interneten. In: Mezei Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest-Pécs.
- Németh Richárd (2019): Kibertámadások gazdasági vonatkozásai a vállalati szférában. In: Dernóczy-Polyák Adrienn (szerk.): *Kutatási jelentés 1*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Németh Richárd (2020): Kiberfenyegetettség nagyvállalati környezetben. In: *Magyar Bűn-üldöző*. 2020/2. sz.
- Pintér Róbert (2007): Úton az információs társadalom megismerése felé. In: Pintér Róbert: *Az információs társadalom – Az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Gondolat – Új Mandátum, Budapest.
- Pongrácz Alex (2018): A hálózat csapdájában? Globalizáció és totalitás. In: Farkas Ádám (szerk.): *Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Rácz András (2014): Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában. In: *Külgazdasági Intézet Tanulmányok*. 2014/1. sz.
- Rosenstedt, Lina (2021): Improving Cooperation with Social Media Companies to Counter Electoral Interference. In: *Hybrid Coe Paper*. 2021/5. sz.
- Szépvölgyi Enikő (2021): Kiberbiztonság – mindannyiunk felelőssége. In: *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*. 2021/1. sz.
- Tóth Zoltán Balázs (2016): Az Iszlám Állam online térhódítása. In: *Nemzetbiztonsági Szemle*. 2016/4. sz.
- WHO: Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report - 45. (Elérhető: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200305-sitrep-45-covid-19.pdf?sfvrsn=ed2ba78b_4. Letöltés ideje: 2021.05.31.)

EGYÉB FORRÁSOK

- Az Európai Bizottság és az Unió Külügyi és Biztonságpolitikai Főképviseletének közös közleménye – Cselekvési terv a félretájékoztatással szemben, Brüsszel, 2018.12.15., Join(2018)36. Final.
- Az Európai Bizottságnak és az Unió Külügyi és biztonságpolitikai főképviseletének közös közleménye. A Covid19-cel kapcsolatos dezinformáció kezelése – lássuk a valós tényeket, Brüsszel, 2020.6.10. Join (2020)8. Final.
- Az Európai Bizottságnak közleménye az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési tervről. Brüsszel, 2020.12.3. COM(2020) 790 Final.
- Az Európai Bizottság javaslat Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról, Brüsszel, 2020.12.15., 2020/0361(COD), 49. o., 2. cikk, g).

Szerényi Gábor, Twin pens

Szerényi Gábor, *Enterieur*

Az autonóm járművek és a termékfelelősség, avagy mennyiben indokolt a termékfelelősségi szabályok reformja

I. BEVEZETÉS

E tanulmány célja a hatályos termékfelelősségi szabályok alkalmazhatóságának vizsgálata, összefüggésben az autonóm járművek által okozott károkkal.

A termékfelelősségi szabályok – kisebb eltérésekkel – az Európai Unió valamennyi tagállamában azonosak, köszönhető a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló 85/374/EGK irányelven (a továbbiakban: termékfelelősségi irányelv) keresztül megvalósuló teljes jogharmonizációnak. Ebből következik, hogy amennyiben az okozott kár termékhibára vezethető vissza, akkor az egységes szabályok miatt kézenfekvőbb lehet termékfelelősségi igényt érvényesíteni a gyártóval szemben,^[1] mint az üzemtartóval pereskedni – egyelőre – bizonytalan jogalapon.

Bár az automatizáltság jelenlegi szintjein a termékfelelősségi irányelv alkalmazása nem okoz különösebb problémát, azonban mégis érdemes alaposabb vizsgálatnak alávetni Lévaýné Fazekas Judit azon álláspontját, amely szerint az irányelv hatályos szabályai módosításra szorulnak, mivel számos elemükben nem kompatibilisek az összetett intelligens rendszerekkel,^[2] így például az autonóm járművekkel sem. Igaz lehet ez többek között a termék fogalmára, akárcsak a termékhibára. Klein Tamás véleménye szerint a termék jellemzően akkor hibás, ha valamilyen kellékhibában szenved – vagyis fizikai tulajdonságaiban hibás, hiányos –, így jelenleg értékelési körön kívül rekednek azok a károk, amelyek a forgalomba hozatalkor biztonságosnak vélt eszköz autonóm – és egyébként nem feltétlenül hibás – döntésére vezethetők vissza.^[3]

A továbbiakban tényállási elemenként vizsgálom a termékfelelősségi szabályrendszerének alkalmazhatóságát, élve azzal a hipotézissel, hogy a tényállás általában véve kellően rugalmas ahhoz, hogy apróbb kiegészítésekkel az intelligens technológiák működtetéséből származó károk elbírálása során is hivatkozható legyen.

[1] Lévaýné Fazekas, 2020, 238.

[2] Lévaýné Fazekas, 2020, 239.

[3] Klein, 2018, 389.

II. A TERMÉK FOGALMA

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:551. §-a kimondja, hogy „termék minden ingó dolog, akkor is, ha utóbb más dolog alkotórészévé vált”.

Előjáróban meg kell jegyezni, hogy a tesztelés céljából használt járművek a tesztelés ideje alatt általában nem kaphatóak kereskedelmi forgalomban, emiatt pedig nem is minősülnek terméknek. Ebből következik, hogy a termékfelelősségi szabályok ilyenkor nem alkalmazhatóak, szemben például a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség szabályaival.^[4]

Az érdemi probléma akképpen fogalmazható meg, hogy a termékfelelősségi irányelv alkalmazhatósága kétségesnek mutatkozik a szoftveres alapon működő eszközökre, valamint az összekapcsolt és egymástól függő rendszerekre, akárcsak az adatátvitelre és a különböző felhőalapú szolgáltatásokra.^[5] Ehhez kapcsolódóan a következő kérdéseket kívánom érinteni:

- mennyiben minősül terméknek a szoftver;
- alkalmazható-e a termékfelelősségi irányelv a szoftverfrissítésből származó károokra;
- az autonóm jármű mint egész megfelel-e a termék fogalmi kritériumainak.

A fentebb megfogalmazott kérdések egyfajta előkérdése, hogy egyáltalán mit tekintünk terméknek. A termékfelelősségi irányelv 2. cikke szerint termék „minden ingó dolog, kivéve az elsődleges mezőgazdasági termékeket és a vadászati termékeket, akkor is, ha azok más ingó vagy ingatlan dolog részét alkotják”. A Ptk. a termék fogalmát szintén az ingó dologéval azonosítja, így termék a Ptk. 5:14. § (1)–(2) bekezdésének megfelelően – ide nem értve az ingatlanokat – bármely birtokba vehető testi tárgy lehet, akárcsak a pénz, az értékpapír és a dolog módjára hasznosítható természeti erő. Fuglinszky Ádám ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a termék fogalma nem terjed ki a szolgáltatások körére, így nem lehet kártérítési igényt termékfelelősségi alapon érvényesíteni, ha a kár például a fodrász vagy a kozmetikus tevékenységének ellátása során, vagy éppen a kórházi kezeléssel összefüggésben következik be.^[6] Ugyanerre az álláspontra helyezkedik Léwayné Fazekas Judit is.^[7]

Az első kérdés tehát olyanképpen is megfogalmazható, hogy a szoftver terméknek vagy szolgáltatásnak minősül-e. Az irányelv nem tesz említést a szoftverekről,^[8] emiatt kénytelenek vagyunk pusztán a törvényi definícióra, valamint a jogirodalmi álláspontokra hagyatkozni. Bár úgy gondolom, hogy a szoftver – mivel nem bír a testi tárgyakra jellemző tulajdonságokkal – nem

[4] Juhász – Pusztahelyi, 2016, 18.

[5] Zara, 2018, 21-22.

[6] Fuglinszky, 2015, 612-613.

[7] Vö. Léwayné Fazekas, 2020, 239.

[8] Léwayné Fazekas, 2020, 239.

minősül ingó dolognak, tehát a Ptk. fogalmi meghatározása alapján nem tekinthető terméknek, azonban mégsem ez minősül irányadó álláspontnak. Az Európai Unió Hivatalos Lapjában közzétett kérdésre Lord Cockfield által megfogalmazott válasz szerint a termékfelelősségi irányelv szerinti termékfogalom kiterjed a szoftverekre is,^[9] a hazai szakirodalom pedig általában véve tartja magát ehhez a megközelítéshez.^[10]

Természetesen lehet találkozni ettől eltérő állásponttal is. Udvary Sándor az autonóm járművek kapcsán arra utal, hogy a termék fogalma inkább tartalmi, mint formai megközelítést igényel: az önvezető technológia lényege az algoritmus, nem pedig a hardver, a számítógépes program pusztán a Ptk. alapján viszont nem tekinthető terméknek.^[11] Ez a gondolat már átvezet az összetett – terméket és szolgáltatást is felölelő – rendszerek termékként való megítélésének problematikájához, amelyről a későbbiekben lesz szó.

A leírtakra tekintettel úgy gondolom, hogy a szoftver értékelhető termék-ként, azonban a jogbiztonság jegyében célszerű lenne valamilyen formában módosítani a Ptk. szerinti meghatározást annak érdekében, hogy a megfogalmazás ne legyen félrevezető, egyben illeszkedjen az uniós megközelítéshez. A pontosítás amiatt különösen indokolt, mert a jövőben valószínűleg meg fog szaporodni a szoftveres eredetű balesetek száma, vagyis a korábbiaknál gyakrabban merülhet fel a termékfelelősség alkalmazhatóságának kérdése.

További kérdésként jelöltem meg, hogy termékként értékelhető-e a szoftverfrissítési tevékenység, hiszen az autonóm jármű működtetéséért felelős rendszer egészen biztosan frissítésigényes lesz. Somkutas Péter és Kőhidi Ákos arra utal, hogy ilyenkor a szolgáltatási elem dominál, emiatt a termékfelelősség alkalmazhatósága nem látszik tarthatónak.^[12] Véleményem szerint mégis felvethető a kérdés, hogy a program utólagos felülírása jellegét tekintve mennyiben különbözik az algoritmus első verziójának megalkotásától, vagyis a frissített program rendelkezésre bocsátása miért ne minősülhetne terméknek, ha magát a programot annak tekintjük. Könnyen belátható, hogy amennyiben a baleset forrása valamilyen szoftveres eredetű termékhiba, akkor nem megengedhető, hogy azonos helyzeteket eltérően kezeljünk, vagyis csak az eredeti program nem kívánatos működésére reagáljon a jogszabály, a frissítések-ből származó károokra azonban nem. Lehetséges megoldásnak mutatkozik a frissített szoftver önálló termékként való értékelése.^[13]

[9] Written Question No 706/88 by Mr Gijs de Vries (LDR-NL) to the Commission of the European Communities (5 July 1988) (89/C 114/76), 1988, 42.

[10] Fuglinszky, 2015, 614.

[11] Udvary, 2017, 84.

[12] Somkutas – Kőhidi, 2017, 27.

[13] Ez a fajta jogértelmezés talán amiatt is szerencsés, mert amennyiben a frissítést az eredeti termék részének tekintenénk, akkor a gyártó a hatályos szabályok szerint hivatkozhatna arra, hogy a hiba a forgalomba hozatalt követően következett be.

Végül problémát jelenthet azoknak az eseteknek a kezelése, amikor a káresemény forrása a termékek és a szolgáltatások jellemzőivel egyszerre bír.^[14] Úgy gondolom, hogy amennyiben a termék fogalmát tágan értelmezzük, akkor az autonóm járműnek mind a hardveres, mind a szoftveres eleme terméknek minősül, így nincs szükség arra, hogy vegyes struktúrában gondolkozzunk. Az autonóm jármű mint végtermék hibája miatt felelősséggel tartozik annak gyártója, ugyanakkor a szoftver résztermékként értékelendő, emiatt a szoftverfejlesztő egyetemleges felelőssége is megállapítható.

Összetettebb a megítélése azoknak a rendszereknek, amelyek sajátossága, hogy több eszköz vezérlését egyetlen központi egység látja el (*linked unit*).^[15] Elég, ha csak a konvojban közlekedő autonóm járművekre gondolunk, amelyek irányítását akár egy harmadik eszköz is végezheti. Véleményem szerint ilyenkor a rendszer elemei önálló – egyszerre hardveres és szoftveres, illetve csak szoftveres alapú – terméknek tekintendők, a gyártók felelőssége pedig elsősorban oksági kérdés. Ha a harmadik eszköz nélkül a többi nem képes funkcionálni, akkor valószínűleg egyetlen termékről beszélünk, ami különböző résztermékekből áll elő.

III. TERMÉKHIBA

Az intelligens technológiák és a kapcsolt rendszerek térhódításával párhuzamosan indokolttá válhat a termékhiba fogalmának felülvizsgálata is.^[16] Az Európai Parlament Kutatószolgálatára készített egy jelentést, amely az Európai Uniónak az összekapcsolt és az autonóm járműveket érintő perspektíváját ismerteti. Ez a jelentés kitér arra, hogy a termékhiba nehezen definiálható kategória olyan összetett termékek esetében, mint például az autonóm járművek; nem alkalmazható a termékfelelősségi irányelv, ha a kár forrása a jármű amortizációja, nem megfelelő szervizelése, használatának módja, az útviszonyok vagy az időjárási körülmények.^[17]

Úgy gondolom, hogy ezeket az okokat nem lehet *ab ovo* bevonni a termékhiba fogalma alá arra hivatkozva, hogy a termék akkor hibátlan, ha a hibának még a lehetőségét is kiküszöböli. Ehelyett inkább arra célszerű koncentrálni, hogy mi az, amit elvárunk a gyártótól a lehetséges hibák megelőzése kapcsán, és ezek között akad-e olyan kötelezettség, amelynek elmulasztása jelenleg nem értékelhető a termék hibájaként.

[14] Vö. Lévainé Fazekas, 2020, 240.

[15] Udvary, 2018, 18.

[16] Lévainé Fazekas, 2020, 240.

[17] Europarl.Europa.eu: A common EU approach to liability rules and insurance for connected and autonomous vehicles, 2018.

Először azt érdemes meghatározni, hogy mit értünk termékhiba alatt. A Ptk. 6:554. § (1) bekezdése úgy fogalmaz, hogy „a termék akkor hibás, ha nem nyújtja azt a biztonságot, amely általában elvárható, figyelemmel különösen a termék rendeltetésére, ésszerűen várható használatára, a termékkel kapcsolatos tájékoztatásra, a termék forgalomba hozatalának időpontjára, a tudomány és a technika állására”; a (2) bekezdés kiegészíti ezt azzal, hogy „a terméket nem teszi hibássá önmagában az a tény, hogy később nagyobb biztonságot nyújtó termék kerül a forgalomba”.

A termékhiba fogalmának helyes értelmezését hivatott előmozdítani a termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvény (a továbbiakban: Teftv.) indokolása, amely termékhiba kapcsán kiemeli, hogy „e hibaforgalom újdonsága és lényege az általában elvárható biztonság kategóriája, az általában elvárható biztonsági színvonal el nem érése. Ez a kategória objektív természetű, az általános használói, fogyasztói kör magas szintű elvárásait jelenti az adott terméktől. Így nem maga a gyártó által megfogalmazott elvárhatóságot, biztonsági követelményeket tükrözi. Azt, hogy egy termék hibásnak minősül-e vagy sem, az összes körülmény figyelembevételével kell megállapítani.” Mindezek alapján kijelenthető, hogy a termékhiba nem egzakt kategória, termékenként egyedi megítélés alá esik.

A termékhiba fogalmát jellemzően más jogszabályok pontosítják, illetve töltik meg tartalommal. Ezen a ponton utalni kell a termékek piacfelügyeletéről szóló 2012. évi LXXXVIII. törvényre (a továbbiakban: Pftv.), amely általános termékbiztonsági előírásokat tartalmaz, valamint a piacfelügyeleti tevékenység részletes szabályairól szóló 6/2013. (I. 18.) Korm. rendeletre. Ezek a közjogi szabályok ugyanakkor csak a termékbiztonság minimumát jelentik: az azoknak való megfelelés önmagában még nem elégséges ahhoz, hogy a termék hibátlanul minősüljön.^[18] Hasonló igaz a kötelező szabványokra is, míg a nem kötelező szabványoktól való eltérés esetén a gyártó bizonyíthatja, hogy az alkalmazott megoldás is legalább olyan biztonságos, mint a mellőzött szabvány.^[19]

Végül meg kell jegyezni, hogy az általában elvárható biztonság nem jelenti azt, hogy a terméknek 100%-os biztonságot kell nyújtania, mivel ilyesfajta elvárás egyetlen termékkel szemben sem fogalmazható meg.^[20] A termékbiztonság megítélése során kézenfekvőnek mutatkozik egy referenciatermékkel összemérni a vizsgált terméket, figyelembe véve azt is, hogy az érintett fogyasztói kör mint célcsoport milyen sajátosságokkal bír.^[21] Egyébként az autonóm járművek kapcsán megfelelő viszonyítási pontként szolgálhatnak a hagyományos járművek, illetve azok fogyasztói.

Mind a Teftv. indokolása, mind a szakirodalom a lehetséges termékhibákat három kategóriába sorolja: gyártási, tervezési és tájékoztatási (instrukciós) hi-

[18] Fuglinszky, 2015, 620-621.

[19] Fuglinszky, 2015, 624.

[20] Fuglinszky, 2015, 623-624.

[21] Fuglinszky, 2015, 624-625.

bákat különböztet meg egymástól.^[22] Hasonló fogalmakkal operál az amerikai termékfelelősségi szabályozás,^[23] illetve hasonlóak szerepelnek a jogirodalomban is (*manufacturing defects, design defects, failure to warn*),^[24] így az egyes kategóriák jelentésének kibontása során akár a tengerentúli szerzők munkái is hivatkozhatóak.

Gyártási hibáról abban az esetben beszélhetünk, ha a termék nem felel meg a tervezett kialakításának, függetlenül attól, hogy a termék elkészítése és forgalmazása során annak gyártója milyen fokú gondossággal járt el. Jelenleg csekély esély mutatkozik arra, hogy az autonóm járművek által okozott káreseményekkel összefüggésben a károsultak gyártási hibára hivatkozzanak, mivel a járművek működésének alapját képező komponensek – például a szoftverek vagy a különböző navigációs rendszerek – ma már rendkívül alacsony hibaarányal kerülnek előállításra.^[25]

A termék akkor szenved tervezési hibában, ha a termék által előidézett kockázat valamely alternatív terv alkalmazásával mérsékelhető vagy elkerülhető lett volna, azonban ilyen terv felhasználására nem került sor, így a termék nem nyújtja az észszerűen elvárható biztonságot. Úgy tűnhet, hogy a tervezési hiba intézménye erőteljes jogvédelmet biztosít a károsult számára: ha az autonóm jármű kárt okoz, akkor látszólag elég azzal érvelnie, hogy más megoldás alkalmazásával a káresemény elkerülhető lett volna. A tervezési hiba ugyanakkor szakkérdés, amelynek bizonyítása nem egyszerű feladat; egyszerűbb a károsultnak a tájékoztatás elégtelenségében rejlő hibára hivatkoznia.^[26]

A tájékoztatás elégtelenségében rejlő hiba esetén a termék által előidézett kockázat mérsékelhető vagy elkerülhető lett volna, ha az eladó vagy a forgalmazó észszerű utasításokkal vagy figyelmeztetésekkel látja el a felhasználót; a termék az utasítások vagy a figyelmeztetések elmaradása miatt nem minősül biztonságosnak.^[27]

Az autonóm járművekre koncentrálva elsőként az a kérdés fogalmazható meg, hogy az azokra jellemző újszerű kárforrások mennyiben értékelhetőek a termék hibájaként. Lévyayné Fazekas Judit ugyanis arra hivatkozik, hogy a termékhiba fogalma jelenleg csak a hardveres eredetű hibákra terjed ki, emiatt azt szükséges lenne kiterjeszteni a szoftveres hibákra, a hálózati hibákra, valamint az intelligens rendszer hibás döntéséből származó kockázatokra is.^[28]

A leírtakkal csak részben tudok egyetérteni. Ha elfogadjuk, hogy a szoftver terméknek minősül, akkor nem látom akadályát annak, hogy a szoftveres és a hálózati hibákra alkalmazást nyerhessenek a termékfelelősségi normák. A va-

[22] Vö. Fazekas, 2019, 154-155.; Lévyayné Fazekas, 2020, 240.

[23] A Restatement (Third) of Torts: Products Liability (2012) 2. §-a szintén három hibakategóriát nevesít (manufacturing defect, design defect, failure to provide adequate instructions or warnings).

[24] Vö. Villasenor, 2014, 9-10.

[25] Marchant - Lindor, 2012, 1323-1324.

[26] Graham, 2012, 1270.

[27] Marchant - Lindor, 2012, 1323-1324.

[28] Lévyayné Fazekas, 2020, 240.

lói nóvum véleményem szerint az öntanuló algoritmusban keresendő, hiszen olyan termékről van szó, amely a használatbavételt követően nyeri el – már ha egyáltalán elnyeri – végleges állapotát.

A dilemma akképpen fogalmazható meg, hogy az öntanuló algoritmus éppen azáltal tölti be rendeltetését, ha képes olyan önálló döntéseket hozni, amelyeket a szoftverfejlesztő a megalkotása pillanatában nem láthatott előre,^[29] ugyanakkor a termékfelelősség alanya a Ptk. 6:555. § (1) bekezdés c) pontja alapján csak azokért a hibákért tartozik felelősséggel, amelyek a forgalomba hozatal időpontjában már jellemezték a terméket. Úgy tűnhet tehát, hogy a gyártó termékfelelősségi alapon nem vonható felelősségre, ha az autonóm jármű úgy okoz balesetet, hogy az algoritmusból eredeztethető döntés a termék forgalomba hozatalát követően, a tanulási folyamat során – arra visszavezethetően – született meg.

Az ilyen és ehhez hasonló esetek értékelése álláspontom szerint kétféleképpen lehetséges. Egyrészt egyet lehet érteni Udvary Sándor azon álláspontjával, amely szerint a működés lényeges paramétereit a programozó határozza meg, függetlenül a tapasztalati úton való tanulás alkalmasságtól, így a paramétereken belüli tévedésért gyártóként felelősséggel tartozik. Összetettebb a megítélése azoknak az eseteknek, amikor az eszköz a környezetére reagálva képes meghatározni saját működésének szabályait.^[30] Véleményem szerint ilyenkor is lehet azzal érvelni, hogy a termék központi eleme nem az algoritmus mindenkori tartalma, hanem maga az öntanulásra való alkalmasság, illetve az annak keretétől szolgáló program, így a programozó az algoritmus döntéséért mindig felelősséggel tartozik, hiszen a különböző alternatívák közötti „szabad” választás lehetőségét a forgalomba hozatal megelőzően ő teremtette meg.

A másik lehetséges jogértelmezés, hogy elébe megyünk a fentebb megfogalmazott – a kimentés kérdését érintő – dilemmának, azt mondva, hogy mivel az algoritmus döntése objektív természetű, egyszersmind lényegesen több információnak a feldolgozásán alapul, mint amire az emberi tudat képes, ezért helytelennek legfeljebb emberi mércével tekinthető,^[31] vagyis termékhibáról nem beszélhetünk. Ezen a ponton azonban nem lehet megelégedezni arról, hogy a termékhiba nem azonos a szerződésszegésnek minősülő hibás teljesítéssel,^[32] a fogalom a kellékhiba helyett az általában elvárható biztonságra koncentrálnak.

A szintézist a kétfajta megközelítés között a következő gondolat teremtheti meg: a gyártó felelősséggel tartozhat az öntanuló algoritmus által okozott károkért, mivel a szoftver olyan terméknek minősül, amelynek lényegi tartalma – beleértve a lehetséges hibákat is – a forgalomba hozatal megelőzően került megalkotásra, azonban termékhibáról csak akkor beszélhetünk, ha a program a forgalomba bocsátás időpontjában nem minősült biztonságosnak.

[29] Klein, 2018, 389.

[30] Udvary, 2018, 19.

[31] Zara, 2016, 2.

[32] Fuglinszky, 2015, 619-620.

Természetesen nem könnyű választ adni arra a kérdésre, hogy az autonóm jármű mikor tekinthető biztonságosnak. Valószínűnek mutatkozik, hogy az irányadó biztonsági standardok rögzítésre kerülnek majd globális vagy regionális szinten,^[33] illetve továbbra is meghatározó jelentőséggel bírnak majd a különféle szabványok. Arra is mutatkozik esély, hogy a lehetséges kockázatok minimalizálása céljából olyan védelmi szabályok kerülnek majd lefektetésre, amelyek behatárolják a szoftver mérlegelési körét.^[34] Annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy az autonóm járműveknek biztonságosabbnak kell lenniük a hagyományos járműveknél, valamint a már napjainkban is hozzáférhető automatizált járműveknél; ez a gondolat a jogirodalomban több helyen is megjelenik.^[35]

Végül említést érdemel, hogy a technika összetett jellegénél fogva fel fog értékelődni a gyártót terhelő tájékoztatási kötelezettség szerepe. A termékbiztonság ugyanis csak akképp garantálható, ha a felhasználónak reális lehetősége van arra, hogy a termékleírás és a használati utasítás tanulmányozását követően pontos képet kapjon a jármű tulajdonságairól és képességeiről. Persze nem irreális elvárás a gyártóval szemben az sem, hogy az olyan „hanyag” felhasználókkal is számoljon, akik a teljes leírást nem olvassák el.^[36] A gyártási és a tervezési hibák mellett így a tájékoztatás elégtelensége is könnyen válhat a kár forrásává.

IV. LEHETSÉGES KÁROSULTAK, TERMÉKKÁR

Az autonóm jármű termékhibája kárt okozhat nemcsak a jármű üzemben tartójának, hanem rajta kívülálló harmadik személyeknek is. Utóbbiak szintén nincsenek elzárva attól, hogy termékefelelősségi igényt érvényesítsenek a gyártóval szemben, de kézenfekvőbbnek mutatkozik a veszélyes üzemi felelősség szabályaira hivatkozva az üzemben tartót perelni.^[37]

Ilyenkor a károsult gyártóval szembeni fellépése amiatt sem életszerű, mert hazánkban a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás egyébként is garantálja a harmadik személyek oldalán bekövetkezett károk megtérülését.^[38] Ha tehát az autonóm járművekre is irányadó lesz a kötelező biztosítási rezsim, akkor a harmadik személyek lényegében ki fognak esni a termékefelelősség potenciális károsultjainak köréből. Természetesen a biztosító nincs elzárva attól, hogy visszereseti igénnyel éljen a gyártóval szemben, viszont a biztosító szolgáltatása nem minősül termékkárnak, emiatt nem a termékefelelősség, hanem az általános deliktuális felelősség szabályai lesznek alkalmazandóak.^[39]

[33] Lévyayné Fazekas, 2020, 241.

[34] Lőrincz, 2019, 5.

[35] Vö. Lévyayné Fazekas, 2020, 241.; Schellekens, 2015, 510.; Somkutas – Kőhidi, 2017, 27-28.

[36] Pétervári, 2017, 32.

[37] Juhász – Pusztahelyi, 2016, 25.

[38] Somkutas – Kőhidi, 2017, 23-24.

[39] Somkutas – Kőhidi, 2017, 23-24.

Mindebből az a következtetés fogalmazható meg, hogy a termékfelelősség a gyakorlatban elsősorban akkor nyer majd alkalmazást, amikor az üzembentartó kívánja az általa elszenvedett kárt áthárítani a gyártóra, mivel ilyenkor a kötelező felelősségbiztosítás nem szolgáltat fedezetet.^[40]

A Ptk. 6:552. §-a szerint termékkár „valakinek a hibás termék által okozott halála, testi sérülése vagy egészségkárosodása miatt bekövetkezett kár”, valamint „a hibás termék által más dolgokban okozott, a kár bekövetkeztekor ötszáz eurónak a Magyar Nemzeti Bank hivatalos devizaárfolyama szerinti forintösszegénél nagyobb összegű kár, ha a károsodott dolog szokásos rendeltetése szerint magánhasználat vagy magánfogyasztás tárgya, és azt a károsult is rendszerint ilyen célra használta”.

A termékkár fogalma tehát szűkebb az általánosnál: kiterjed a személyi és a vagyoni károkra egyaránt, azonban sem a tapadó károkat, sem pedig az ún. dologi következménykárokat (például elmaradt haszon) nem öleli fel. A kár csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges költségek sem tekinthetők termékkárnak, a javítási költségek azonban igen. Egyébként a más dologban okozott kár nem feltétlenül jár állagsérelemmel; elég, ha a dolog használhatósága csökken.^[41]

A termékkár fogalmát általában véve is meghatározó – de az autonóm járművek kapcsán is különösen aktuális – kérdés, hogy mi minősül más dologban okozott kárnak. A dilemma akképpen fogalmazható meg, hogy amennyiben beépítésre kerül egy alkotórész a végtermékbe, akkor az előbbi hibájából az utóbbiban keletkezett kár tekinthető-e termékkárnak. A probléma eredőjét az adja, hogy az alkotórészi kapcsolat összetett dolgot hoz létre,^[42] ami a dologi jogot meghatározó egyediség elve mentén egyetlen dolognak minősül.

Rendszertani jogértelmezést alkalmazva arra a következtetésre juthatunk, hogy más dologban okozott kárként értékelendő, ha az alkotórész a fődologban kárt okoz. A Ptk. 6:551. §-a alapján az ingó dolog akkor is termék marad, ha utóbb más dolog alkotórészévé válik, míg a 6:555. § (2) bekezdése többlet-kimentési lehetőséget biztosít a résztermékek gyártóinak.^[43] A differenciált jogértelmezés minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy az uniós jog nincs tekintettel a magyar dologi jogi dogmatikát meghatározó fogalmakra és jogintézményekre, a Teftv. átemelése során pedig nem gondolt a jogalkotó a normakollízió lehetőségére. Az egységes jogalkalmazás előmozdítására céljából indokolt lenne pontosítani a termékkár Ptk. szerinti meghatározását, akárcsak a szoftverek kapcsán a termék fogalmát.

A Szegedi Ítéltábla eseti döntésében arra a megállapításra jutott, hogy „a gépkocsiba beépített elektromos panel és maga a gépjármű nem minősül »más«, elkülönült dolognak, ha a hibás panel már az értékesítés előtt a gépkocsi

[40] Somkutas – Kőhidi, 2017, 26.

[41] Fuglinszky, 2015, 639.

[42] Somkutas – Kőhidi, 2017, 28.

[43] Fuglinszky, 2015, 641-642.

alkotórésze volt”.^[44] Ezzel szemben a Fővárosi Törvényszék a gépjármű relédobozába vezetett kábel zárlati túlmelegedése miatt bekövetkezett tűzeset kapcsán arra hivatkozással vetette el a termékfelelősségi szabályok alkalmazását, hogy a járművet nagyrészt üzleti céllal használták, azzal ugyanakkor nem értelt, hogy a kár nem más dologban következett be.^[45] A jogirodalomból is az az álláspont olvasható ki, hogy az alkotórész által a fődologban okozott kárt más dologban okozottnak kell tekinteni, ha a beépítésre utóbb került sor.^[46]

Nem lehetetlen az sem, hogy a végtermék hibája (például a különböző alkotórészek nem megfelelő összeillesztése) okozzon kárt a korábban beépített résztermékben.^[47] Úgy gondolom, hogy ilyenkor nem beszélhetünk termékkárról, mivel a végtermék irányából szemlélve a résztermék bizonyosan nem minősül más dolognak.

Bár a hatályos fogalom képes felölelni az autonóm járművek által okozott károkat is, azonban a károsult védelme érdekében indokolt lehet további szabályok megfogalmazása. Juhász Ágnes és Pusztahelyi Réka felveti, hogy amennyiben autonóm jármű okoz balesetet, akkor alkalmazni kellene egy vélelmet arra nézve, hogy a kár termék hibájából következett be. Nem lehetne a vélelemre hivatkozni akkor, ha a kár a közlekedésben résztvevő harmadik személy magatartásának következtében állt elő.^[48] A javaslat háttérében valószínűleg az a megfontolás áll, hogy a technológia jellegéből adódóan a károsult bizonyítási kötelezettsége a korábbinál terhesebbé válik. Erről a későbbiekben lesz még szó.

Lévayné Fazekas Judit tanulmányában utal arra, hogy a kár fogalmát ki kellene terjeszteni a kapcsolódó szolgáltatások – például a hálózat – hibájából származó károokra, valamint dologi károk körét nem szabadna limitálni, egyúttal meg kell szüntetni az 500 eurós igényérvényesítési küszöböt.^[49] Ezeket az intézkedéseket a magam részéről nem tartom indokoltnak. Úgy gondolom, hogy a kapcsolódó szolgáltatásokat nem a termékkár, hanem a termék fogalmának irányából célszerű megközelíteni. Ha a szoftveres alapú szolgáltatás értékelhető termékként, akkor az annak hibájából származó kár minősülhet termékkárnak. Amennyiben önálló termékről beszélünk, akkor a termékhibáért az autonóm jármű gyártóját felelősség nem terhelheti, míg ha résztermékről, akkor a fentebb már részletesen kifejtett jogértelmezés tűnik irányadónak.

A dologi kár körének kibővítését, valamint az 500 eurós küszöb eltörlését amiatt nem érzem szükségyszerűnek, mivel az autonóm járművek a többi termékhez képest véleményem szerint nem bírnak olyan sajátossággal, amelyek indokálul szolgálhatnának egy ilyesfajta módosításnak.

[44] BDT2013. 2927.

[45] Fővárosi Ítéletábla Gf.40.402/2012/4.

[46] Vö. Fuglinszky, 2015, 641-642.; Juhász - Pusztahelyi, 2016, 25.

[47] Somkutas - Kóhidi, 2017, 28.

[48] Juhász - Pusztahelyi, 2016, 25.

[49] Lévayné Fazekas, 2020, 242-243.

V. KIMENTÉS

A termékhiba körében már esett szó arról, hogy az öntanuló algoritmus által a forgalomba hozatalt követően meghozott autonóm döntés általában véve miért nem tekinthető olyannak, amely a felelősség alóli mentesüléshez vezethet. A Ptk. ugyanakkor több olyan kimentési okot is tartalmaz, amelyre az autonóm jármű gyártója eredményesen hivatkozhat.

A Ptk. 6:555. § (1) bekezdés c) pontja kimondja, hogy „a gyártó akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a termék az általa történő forgalomba hozatal időpontjában hibátlan volt, és a hiba oka később keletkezett”. Somkutas Péter és Kőhidi Ákos hosszan részletezik azokat az eseteket, amikor a kimentési klauzulának az autonóm járművekre való alkalmazása jogértelmezési nehézségeket vethet fel:

- engedély nélkül végrehajtott szoftverfrissítés;
- előírt szoftverfrissítési kötelezettség teljesítésének elmulasztása;
- jogellenes beavatkozás a jármű működésébe harmadik személy által (hackelés).^[50]

A magam részéről úgy gondolom, hogy a kimentési ok értelmezése nem vezethet az általában elvárható biztonság követelményének kiüresedéséhez, vagyis ahhoz, hogy a nem kellően biztonságos szoftver támadhatóságát a forgalomba hozatalt követően jelentkező hibaként értékeljük. Állandó jelleggel szem előtt kell tartanunk, hogy megfelelő szintű termékbiztonság garantálására a gyártó kötelezettsége, annak elmulasztása pedig termékhibának minősül még akkor is, ha a káros következmények utólag jelentkeznek. Így amennyiben a jogosulatlanul végrehajtott vagy éppen elmulasztott szoftverfrissítés ellenére az autonóm jármű továbbra is használható,^[51] akkor véleményem szerint a gyártó felelőssége megállapítható. Ugyanez lehet igaz a harmadik személy általi jogosulatlan hozzáférésre is azzal, hogy kirívó esetekben akár megalapozott is lehet a gyártó védekezése.

A Ptk. 6:555. § (1) bekezdés d) pontja rögzíti, hogy „a gyártó akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a termék általa történő forgalomba hozatala időpontjában a hiba a tudomány és a technika állása szerint nem volt felismerhető”. Ez az ún. fejlesztési kockázat,^[52] amelyet a törvény alapján – egy kivételtől eltekintve – a károsult kénytelen viselni. A kimentési ok értékelése során a tudomány és technika legfejlettebb szintjét kell figyelembe venni, vagyis nincs mód szektorális megszorítások alkalmazására. Emellett hangsúlyozandó, hogy a norma objektív megközelítést igényel, vagyis nem számít, hogy a konkrét gyártó miről bírt vagy bírhatott volna tudomással; az ismereteknek ugyanakkor hozzáférhetőnek kell lenniük.^[53]

[50] Somkutas – Kőhidi, 2017, 29.

[51] Somkutas – Kőhidi, 2017, 29.

[52] Fuglinszky, 2015, 645-646.

[53] Fuglinszky, 2015, 655-656.

Több szerző is felveti, hogy a fejlesztési kockázatot nem méltányos teljes mértékben a károsultra telepíteni, ezért érdemes lenne – hasonlóan a gyógyszerhez – kivételt tenni a főszabály alól.^[54] Úgy gondolom, hogy a kritika ezen a ponton megalapozott, tekintettel arra, hogy a kimentési ok szabályozása háttérben többek között az a szándék áll, hogy a jogalkotó érdekeltté tegye a gyártókat az innovációban,^[55] egy ilyesfajta kártelepítés pedig nemcsak, hogy méltánytalan, hanem vissza is tarthatja a potenciális vásárlói kört, lassítva a technológiai fejlődést.

VI. BIZONYÍTÁS

Termékfelelősségi igény érvényesítése esetén a károsult köteles a termékhiba, a termékár és a kettő közötti okozati összefüggés bizonyítására, míg a gyártó valamely kimentési okra hivatkozva mentesülhet a felelősség alól. A korábban leírtak alapján könnyen belátható, hogy a károsult nincs egyszerű pozícióban, hiszen mind a termékhiba, mind az okozati összefüggés olyan szakkérdés, amelyre laikusként nincsen rálátása. Az intelligens technológiák megjelenése csak tovább ront ezen a helyzeten, hiszen a bizonyítás lényegében ellehetetlenülhet, illetve olyan költségtelherrel járhat, ami kizárja a károsult gyártóval szembeni fellépését.^[56]

Mivel a bizonyítási előny egyértelműen a gyártó oldalán van – köszönhetően annak, hogy a felek közül ő ismeri jobban a terméket –,^[57] ezért egyetértek Lévainé Fazekas Judit azon álláspontjával, amely szerint a teljes automatizáció szükségessé teheti a bizonyítási kötelezettség megfordítását még akkor is, ha ez együtt jár a kockázatviselési arányok felborításával.^[58] Emellett szól az is, hogy a gyártó a termékfelelősségből eredő kockázatokat könnyebben és olcsóbban kalkulálhatja biztosítási szerződés (ún. termékfelelősség-biztosítás) megkötésével, mint a károsult.^[59]

Ezt a problémát egyébként már az Európai Unió is felismerte, ami kitűnik több uniós dokumentumból is. Az Európai Parlament 2015/2103(INL) állásfoglalás AH. pontja utal arra, hogy a termékfelelősségi irányelv nem feltétlenül biztosít kellő jogvédelmet a károsultak számára, mivel csak akkor alkalmazható, ha a károsult bizonyítani tudja a tényleges kárt, a termék hibáját és a kettő közötti okozati összefüggést. Emellett az Európai Parlament Kutatószolgálatának az autonóm járművekről szóló jelentése is kiemeli, hogy a termékhiba károsult

[54] Vö. Lévainé Fazekas, 2020, 241-242.; Somkutas – Kőhidi, 2017, 30.

[55] Fuglinszky, 2015, 655.

[56] Lévainé Fazekas, 2020, 242.

[57] Somkutas – Kőhidi, 2017, 29.

[58] Lévainé Fazekas, 2020, 242.

[59] Somkutas – Kőhidi, 2017, 29-30.

általi bizonyítása technikai és normatív nehézségekbe ütközhet, míg a gyártó a fejlesztési kockázatot a hatályos szabályok alapján könnyen átháríthatja a másik félre.^[60]

VII. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Tanulmányomban önállóan vizsgáltam a termékfelelősség főbb fogalmi elemeit, miközben arra koncentráltam, hogy a jogintézmény mennyiben és miként adaptálható az autonóm járművek által okozott károkra. A téma feldolgozása során arra törekedtem, hogy megtaláljam azokat a jogértelmezési gócpontokat, amelyek valóban novumként jelentkeznek, vagy legalábbis szoros kapcsolatot mutatnak az autonóm járművekkel.

1. Hiába fogadjuk el, hogy az autonóm jármű termék, további kérdésként fogalmazható meg, hogy termékként vagy szolgáltatásként értékeljük-e a szoftverfrissítéseket. Álláspontom szerint nem elfogadható, hogy különböző megítélés alá essenek a szoftveres eredetű károk attól függően, hogy az eredeti vagy a frissített szoftver áll-e a baleset hátterében. Kézenfekvő megoldásnak mutatkozik, hogy a frissített szoftvert önálló terméknek tekintsük (és ezt tételes jogi norma formájában is rögzítsük), különös tekintettel arra, hogy a frissítés felül is írja a szoftver korábbi verzióját. Ellenkező esetben a termékfelelősségi szabályokra nem lehetne hivatkozni, ha a frissítést a gyártótól különböző személy (egyébként jogszerűen) hajtaná végre, hiszen az érintett nem minősülne gyártónak, míg a gyártó mentesülhetne arra hivatkozva, hogy a hiba oka a forgalomba hozatalt követően keletkezett.

2. A termék fogalmát érintő további kérdés, hogy az autonóm jármű működésének hátteréül szolgáló hálózat, illetve infrastruktúra részét képezi-e az autonóm járműnek mint terméknek. Úgy gondolom, hogy egyetlen termékről legfeljebb akkor beszélhetünk, ha az autonóm jármű és a hálózat funkcionális egységet képez, vagyis külön-külön nem alkalmasak az önálló működésre (lehet érvelni amellett, hogy ilyenkor is alkotórészi kapcsolat áll fenn); ellenkező esetben több önálló termékről van szó, a felelősség pedig azt fogja terhelni, akinek a hibás terméke a termékkárt okozta.

3. Talán a legizgalmasabb kérdés, hogy hol húzható meg a termékhiba határa, vagyis mikor jelenthető ki, hogy az autonóm jármű nem nyújtja azt a biztonságot, amely általában elvárható. Először is világossá kell tenni, hogy a termékhiba nem egzakt kategória, annak tartalma termékenként egyedi elbírálás alá esik. Döntő jelentőséggel fog bírni, hogy a közjogi szabályokban – mint például a Pftv.-ben –, valamint a különböző szabványokban milyen követelményeket fektet majd le a jogalkotó, azonban ezek csak a termékbiztonság minimumát

[60] Europarl.Europa.eu: A common EU approach to liability rules and insurance for connected and autonomous vehicles, 2018.

fogják jelenteni. Annyi kijelenthető, hogy az autonóm járművektől sem várható el a 100%-ban biztonságos működés, azonban az elvárhatósági mércét minden bizonnyal magasabban húzza majd meg a joggyakorlat, mint a hagyományos járművek esetében. Emellett prognosztizálható, hogy a korábbiakhoz képest meg fog szaporodni a tervezési hibára, valamint a tájékoztatás elégtelenségére való hivatkozás aránya.

4. Mivel a szoftver terméknek minősül, ezért az annak fogalmára épülő termékhiba is lehet szoftveres eredetű. Ezen a ponton tehát szintén nem indokolt, hogy a jogalkotó átírja a hatályos normaszöveget.

5. Több szerzőt is foglalkoztat a kérdés, hogy az öntanuló algoritmus által hozott döntés mennyiben értékelhető a termék hibájaként. Bár úgy tűnhet, hogy ilyenkor a gyártó mentesül a felelősség alól, mivel a döntés az öntanulás ideje alatt, a forgalomba hozatalt követően születik meg, azonban a termékhiba fogalma nem erre koncentrál, hanem arra, hogy a termék megfelel-e az általában elvárható biztonság követelményének. Ez már a forgalomba hozatalt megelőzően eldől, hiszen az öntanulás paramétereit a gyártó ekkor fekteti le; nem maga a döntés a termékhiba, az csupán a termék hibájának következménye. A magam részéről nem tudok egyetérteni azzal a megközelítéssel sem, amely szerint termékhibáról amiatt nem beszélhetünk, mert az algoritmus döntése mindig helyes. Véleményem szerint abszurd gondolat, hogy a szoftver nem tévedhet, nem is beszélve arról, hogy ez a koncepció *ab ovo* kizárja a termékhibára való hivatkozás – így a termékfelelősség alkalmazásának – lehetőségét. Ez persze nem jelenti azt, hogy a felelősség megállapítása automatikus kell, hogy legyen a balesetet követően.

6. A termékkárra koncentrálva szintén foglalkoztam két – egyébként nem témaspecifikus – kérdéssel. Az első az volt, hogy az utóbb beépített alkotórész (például a szoftver) által a végtermékben okozott kár más dologban okozott kárnak minősül-e. Az irányadó álláspont az, hogy igen, ugyanakkor a Ptk.-ból ez nem olvasható ki. A dologi jogi dogmatika az alkotórészt az összetett dolog részének tekinti, így pusztán a normaszöveg elemzése véleményem szerint eltérő jogértelmezésre vezet. Itt is – akárcsak a termék fogalma kapcsán – célszerű lenne pontosítani a jogszabályt, mivel úgy tűnik, hogy a jogalkalmazás egységessége másképpen nem biztosítható.

7. A második kérdés az előző megfordításából áll elő: a végtermék által a résztermékben okozott kár értékelhető-e termékkárként. Mivel a résztermék komponense a végterméknek, ezért az utóbbi hibájából az előbbiben beálló kár semmiképpen sem tekinthető más dologban okozottnak. Ilyenkor a károsult tapadó kárt szenved el, amelynek megtérítésére a gyártó nem (vagy legalábbis nem a termékfelelősségi szabályok szerint) köteles.

8. A gyártó mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a termékhiba a forgalomba hozatalt követően keletkezett. Amennyiben a termékhiba a szoftver engedély nélkül végrehajtott frissítésében, a frissítés elmaradásában vagy harmadik személy általi jogosulatlan hozzáférés (hackelés) formájában nyilvánul meg, akkor ügydöntő jelentőséggel véleményem szerint az bír, hogy

a szoftveres eredetű hiba a megfelelő szintű kiberbiztonság és egyéb védelmi intézkedések foganatosítása mellett megelőzhető lett-e volna, mielőtt sor került a forgalomba hozatalra. Ha igen, akkor a gyártó nem mentheti ki magát a felelősség alól, mivel a mulasztás kapcsán nem teljesülnek a törvény által a mentesülés alapjául támasztott feltételek.

9. Szintén kizárja a gyártó felelősségét, ha a termékhiba a forgalomba hozatal időpontjában a tudomány és a technika állása szerint nem volt felismerhető. Több érv is amellet szól, hogy a fejlesztési kockázatot – a gyógyszerekhez hasonlóan – a gyártóra kell telepíteni: az autonóm járműveknél a fejlesztési kockázaton alapuló hibák az átlagosnál nagyobb számban fordulhatnak elő; a felhasználók mint potenciális károsultak köre rendkívül széles; a lehetséges kár olyan mértékű, hogy azt méltánytalan lenne a károsultra telepíteni, különös tekintettel a gyártó és a károsult eltérő teherbíró képességére.

10. A bizonyítási kötelezettség elsősorban a károsultat terheli, azonban a termékhiba (különösen a tervezési hiba) és az okozati összefüggés bizonyítása a szükséges szakismeret hiányában lehetetlen, illetve olyan mértékű költségekkel járhat, amelyeknek megelőzése a károsult nem képes. Lehetséges megoldásnak mutatkozik a termékhiba vélelmezése – így lényegében a bizonyítási kötelezettség megfordítása – mindazokban az esetekben, amikor nem egyértelmű, hogy a kár eredője valamely harmadik személy magatartása. Ennek hiányában fennáll a veszélye annak, hogy a termékfelelősség papírjog marad, legalább is az autonóm járművek által okozott károk viszonylatában. Ha a jogalkotó nem kíván ilyen radikális változást eszközölni, akkor legalább el kellene fogadnia további szabályokat a bizonyítás sikerének előmozdítására (például adatszolgáltatási kötelezettséget kellene telepítenie a gyártókra).

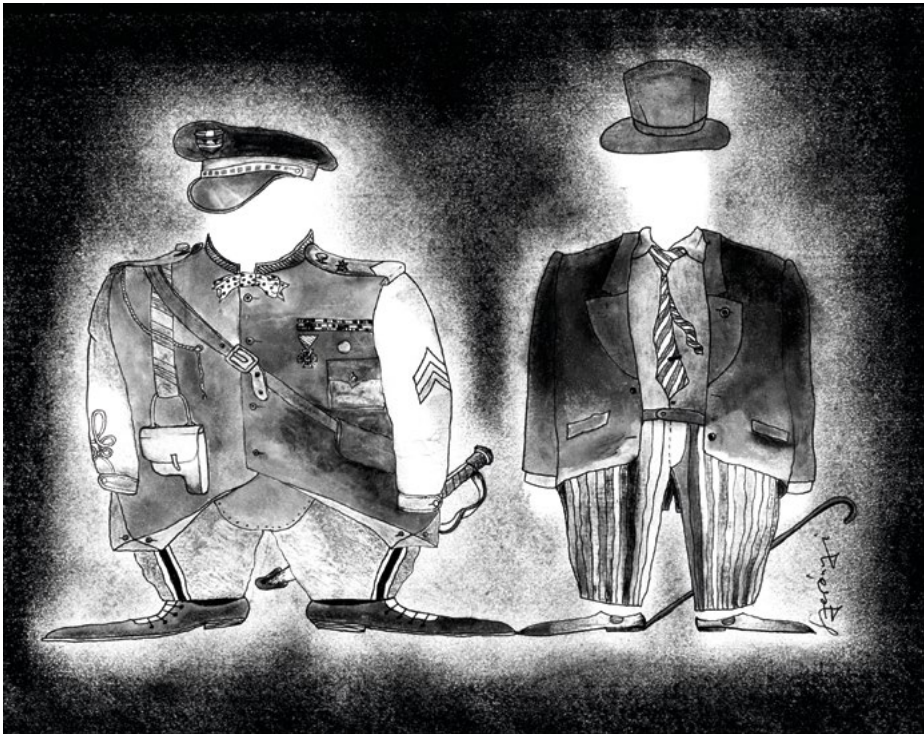
A termékfelelősség tényállási elemeinek vizsgálata során amellet érveltem, hogy a hatályos szabályok kiegészítése, illetve módosítása nem szükségszerű, ha azok továbbra is alkalmazhatóak. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy még ilyenkor is indokolt lehet a korrekció, méghozzá két esetben. Az egyik, amikor az adott szabály tartalma nem egyértelmű, emiatt szükség van a jogalkotói beavatkozásra az értelmezési gyakorlat egységesítése, a jobbiztonság előmozdítása céljából. A másik, amikor a beavatkozás a méltánytalan kártelepítés, kármegosztás korrigálását szolgálja. Az ugyanis semmiképpen sem engedhető meg, hogy az üzembentartó veszélyes üzemi felelősségének elnehezedése mellett a gyártó termékfelelőssége gyakorlatilag kiüresedjen, másképpen megfogalmazva: a kártelepítés (végső) alanya szinte valamennyi esetben vagy az üzembentartó, vagy a károsult legyen. Ezen az sem változtat, hogy az innováció ösztönzése közérdek.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS EGYÉB DOKUMENTUMOK

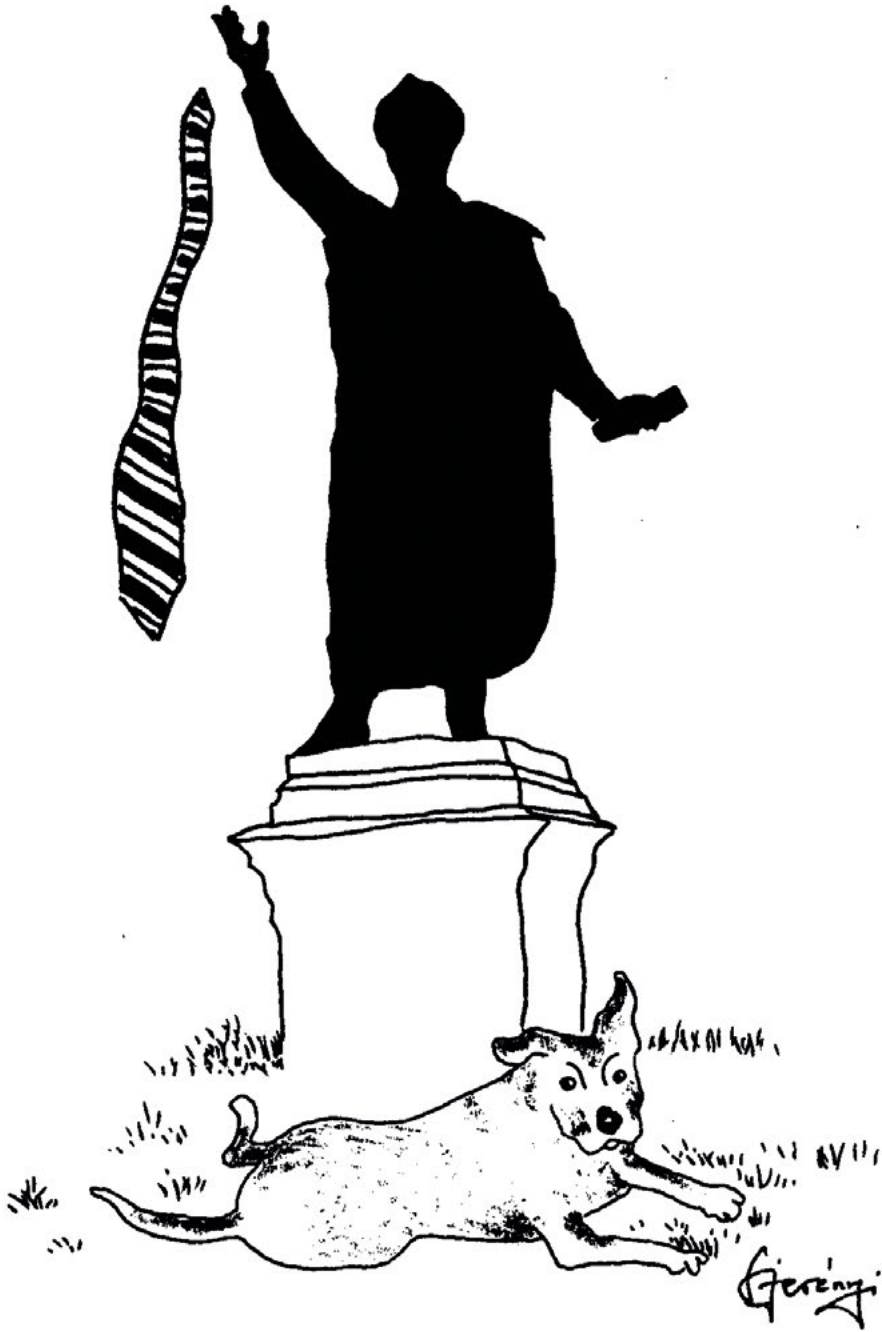
- EuroParl.Europa.eu: A common EU approach to liability rules and insurance for connected and autonomous vehicles. (Elérhető: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/615635/EPRS_STU\(2018\)615635_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/615635/EPRS_STU(2018)615635_EN.pdf). Letöltés ideje: 2020. december 29.).
- Fazekas Judit (2019): Hannibal ante portas! Autonóm járművek – Termékfelelősség – Biztosítás. In: Barta Judit (szerk.): *Biztosítás több szem-szövegéből. Ünnepi kötet Újváriné dr. Antal Edit c. egyetemi docens 65. születésnapja tiszteletére*. Patrocinium Kiadó, Budapest.
- Fuglinszky Ádám (2015): *Kártérítési jog*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Graham, Kyle (2012): Of Frightened Horses and Autonomous Vehicles: Tort Law and its Assimilation of Innovations. In: *Santa Clara Law Review*. Vol. 52, Nu. 4.
- Juhász, Ágnes – Pusztahelyi, Réka (2016): Legal Questions on the Appearance of Self-Driving Cars in the Road Traffic with Special Regard on the Civil Law Liability. In: *European Integration Studies*. Vol. 12, No. 1.
- Klein Tamás (2018): Homonculum regulare necesse est. Adalékok egy jövődó robotjog elé, különös tekintettel a jogalanyiség és a felelősség kérdésére. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2018/9. sz.
- Lévaýné Fazekas Judit (2020): Az autonóm mobilitás stratégiai és szabályozási keretei az Európai Unióban. In: Lévaýné Fazekas Judit – Kecskés Gábor (szerk.): *Az autonóm járművek és intelligens rendszerek jogi vonatkozásai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Lőrincz György (2019): A mesterséges intelligencia alkalmazásával hozott döntés jogi megítélésének egyes kérdései. In: *Gazdaság és Jog*. 2019/4. sz.
- Marchant, Gary E. – Lindor, Rachel A. (2012): The Coming Collision Between Autonomous Vehicles and the Liability System. In: *Santa Clara Law Review*. Vol. 52, Nu. 4.
- Pétervári Kinga (2017): Autonóm járművek és jogi felelősség – a „Tesla” baleset; avagy ki vezet(het)i az autót. In: *Gazdaság és Jog*. 2017/9. sz.
- Schellekens, Maurice (2015): Self-driving cars and the chilling effect of liability law. In: *Computer Law & Security Review*. Vol. 31, No. 4.
- Somkutas Péter – Kőhidi Ákos (2017): Az önvezető autókkal kapcsolatos szerzői jogi és felelősségi kérdések. In: *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság. Kiadványok, tanulmányok*. 2017.
- Udvarý Sándor (2017): Az önvezető gépjárművek egyes technikafüggő szabályozási kérdései. In: Gellén Klára (szerk.): *Jog, innováció, versenyképesség*. Wolters Kluwer Kft., Budapest.
- Udvarý Sándor (2018): Fémrabszolga vagy rivális életforma? A robotok jogi szabályozásának első lépései. In: *Gazdaság és Jog*. 2018/12. sz.
- Villasenor, John (2014): Products Liability and Driverless Cars: Issues and Guiding Principles for Legislation. In: *Brookings. The Robots Are Coming: The Project On Civilian Robotics*. 2014.
- Written Question No 706/88 by Mr Gijs de Vries (LDR-NL) to the Commission of the European Communities (5 July 1988) (89/C 114/76). In: *Official Journal of the European Communities*. 1988, No. C 114.
- Zara Orsolya (2016): Robo sapiens, avagy személy lesz-e a robot? Aktuális jogi és szabályozási kérdések az Európai Parlamentben. In: *Európai Jog*. 2016/2. sz.
- Zara Orsolya (2018): Robo Sapiens, második felvonás. Aktuális jogi és szabályozási kérdések az Európai Parlamentben. In: *Európai Jog*. 2018/2. sz.

JOGFORRÁSOK

- A piacfelügyeleti tevékenység részletes szabályairól szóló 6/2013. (I. 18.) Korm. rendelet.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- A Tanács 85/374/EGK irányelve (1985. július 25.) a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről.
- A termékek piacfelügyeletéről szóló 2012. évi LXXXVIII. törvény.
- A termékfelelősségről szóló 1993. évi X. törvény.
- Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)).
- BDT2013. 2927.
- Fővárosi Ítéltábla Gf.40.402/2012/4.
- Restatement (Third) of Torts: Products Liability (2012).

Szerényi Gábor, *Bors őrmester nyugdíjba megy*

Szerényi Gábor, *Tessék*

DANIEL HAITAS

British Royal Succession and Marriages: Certain Past Laws and Changes in Modern Times

I. INTRODUCTION

This study shall look at the legal instruments and their historical background regarding the succession to the thrones of England, Scotland and Ireland of William III of Orange and his wife Mary, and the eventual accession of the House of Hanover to the throne of Great Britain and Ireland up until the time of Queen Victoria. This shall include an overview of the 1689 Bill of Rights, the 1701 Act of Settlement, and the 1772 Royal Marriages Act, with a particular focus regarding the religious identity of the sovereign, as well as the marriages permitted for members of the royal family. The study shall also look at legislative reforms in modern times amending or repealing these laws (and also those relating to the issue of succession and gender) as a result of changing norms and values within the United Kingdom, specifically the passing of the 2013 Succession to the Throne Act. Additionally, part of this article will deal with the legal causes for the personal union between the United Kingdom and Hanover coming to an end at the time of Queen Victoria. As shall be seen, the Act of Settlement ultimately caused the Hanoverian dynasty to come to the British throne, while the Salic Law as it operated in Hanover led to the personal union between these territories coming to an end. Here it is worth noting that since the vote in favour of Brexit in 2016, there has been much debate as to what the future nature of relations between United Kingdom and the European Union should be. It is an episode which has drawn much from history and a sense of historical identity, and so it is not wholly inappropriate to look back to certain periods of the United Kingdom's relations with the nations of continental Europe (as shall be done here) to see how these have ebbed and flowed over the course of time.

II. WILLIAM OF ORANGE, THE BILL OF RIGHTS AND THE ACT OF SETTLEMENT

James II of the Stuart dynasty ascended to the thrones of England, Scotland and Ireland after his brother Charles II's death on 6 February 1685.^[1] He had converted to Catholicism in the 1660s, and during the course of his reign pursued a pro-Catholic policy and eventually a Catholic heir to the throne was born, that is, James Edward Stuart.^[2] Such developments caused great concern among the Protestant establishment of the country and in response William of Orange was invited to invade England by certain leading members of the political class.^[3] William was the Stadtholder of the Netherlands, and the son of the daughter of Charles I of England and was also married to James II's daughter, Mary.^[4] The invasion was a success, with James II fleeing, and the Parliament offering William and Mary the throne,^[5] an event that came to be known as the Glorious Revolution.^[6] William and Mary accepted the offer of the crown,^[7] and when the offer was formally made by the Parliament, the Declaration of Rights was read out to William and Mary, a document which contained the rights of subjects and the Parliament, which were later contained in the 1689 Bill of Rights.^[8] For the purposes of this study, the most important provisions of the Bill of Rights related to religion. The Bill states that "And whereas it hath been found by experience that it is inconsistent with the safety and welfare of this Protestant kingdom to be governed by a popish prince, or by any king or queen marrying a papist, the said Lords Spiritual and Temporal and Commons do further pray that it may be enacted, that all and every person and persons that is, are or shall be reconciled to or shall hold communion with the see or Church of Rome, or shall profess the popish religion, or shall marry a papist, shall be excluded and be for ever incapable to inherit, possess or enjoy the crown and government of this realm and Ireland and the dominions thereunto belonging or any part of the same, or to have, use or exercise any regal power, authority or jurisdiction within the same."^[9] Thus, the Bill of Rights prohibited both the monarch being a Roman Catholic or being married to one.

Later, in December 1694, Queen Mary died without having any children, and then in July 1700 Princess Anne's (Mary's sister) only child, the Duke of Gloucester, also passed away, which then made the Catholic James Edward Stu-

[1] House of Commons Information Office: *The Glorious Revolution...*, 2010, 2.

[2] Kenyon, 1994, 198.

[3] Kenyon, 1994, 198.

[4] Kenyon, 1994, 362.

[5] Kenyon, 1994, 362.

[6] House of Commons Information Office: *The Glorious Revolution...*, 2010, 1.

[7] Clark, 1956, 146.

[8] UK Parliament: *The Convention and Bill of Rights*.

[9] *Bill of Rights 1689*.

art heir to the throne.^[10] In response to these developments, Parliament passed the Act of Settlement in June 1701.^[11] The Act of Settlement confirmed the principle contained in the Bill of Rights that no Roman Catholic or individual married to a Roman Catholic could inherit the throne.^[12] It also stated “That whosoever shall hereafter come to the Possession of this Crown, shall joyn in Communion with the Church of England as by Law established.”^[13] Additionally, the Act stipulated that after King William III himself and the then Princess Anne, the succession would fall upon Princess Sophia, Electress of Hanover and granddaughter of King James I, “and the Heirs of her Body, being Protestants”.^[14]

III. ACCESSION OF THE HOUSE OF HANOVER TO THE THRONE OF GREAT BRITAIN AND IRELAND

William III died in March 1702^[15] and then Anne, the last Stuart monarch, ascended to the thrones of England, Scotland and Ireland (and became Queen of Great Britain in 1707).^[16] She died on August 1714^[17] and was succeeded by George of Hanover, the son of the abovementioned Sophia of Hanover, who, like Anne, had died in 1714.^[18] King George I did not speak English and had more concern for his Hanoverian domain than his British possessions.^[19] Furthermore, as one commentator put it, “He came from a country with institutions and a form of government as different as could be conceived from those of his new realm.”^[20] Perhaps most notably from among these differences was the fact that Hanover was an absolute monarchy.^[21] However, as shall be seen, the most relevant difference for the subject of this study and which would have important consequences for the future relates to the issue of Salic Law as it operated in Hanover at that time.

One important legal development that occurred during the Hanoverian period was the Royal Marriages Act of 1772. The immediate historical context of the passing of this law was that King George III’s younger brothers had taken

[10] UK Parliament: The Act of Settlement. After the last of her children died, Anne consented to the Act of Settlement and the succession of the House of Hanover to the throne. See Kenyon, 1994, 16.

[11] UK Parliament: The Act of Settlement.

[12] Act of Settlement (1700), Chapter 2, Section II.

[13] Act of Settlement (1700), Chapter 2, Section III.

[14] Act of Settlement (1700), Chapter 2, Section I.

[15] Holmes, 1993, 247.

[16] Kenyon, 1994, 16.

[17] Macleod, 1999, 357.

[18] St. John Parker, 2014, 26.

[19] Burke, 1976, 172.

[20] Williams, 1962, 11.

[21] Lloyd, 1996, 65.

wives which he thought unsuitable, and so the Act was passed due to the fear that his sons might eventually do the same.^[22] This legislation gave the monarch authority with regards to the marriages of his family members, with the Preamble of the Marriages Act stating that “Whereas your Majesty, from your paternal affection to your own family, and from your royal concern for the future welfare of your people, and the honour and dignity of your crown was graciously pleased to recommend to your Parliament to take into their serious consideration, whether it might not be wise and expedient to supply the defect of the laws now in being, and by some new provision more effectually to guard the descendants of his late Majesty King George the Second (other than the issue of princesses who have married, or may hereafter marry, into foreign families) from marrying without the approbation of your Majesty, your heirs or successors, first had and obtained,...” Thus, the Act goes on to stipulate that no descendant of George II (the grandfather of George III)^[23] (apart from princesses that married or shall marry foreign husbands) “...shall be capable of contracting matrimony without the previous consent of his Majesty, his heirs, &c. signified under the great seal, declared in council, and entered in the Privy Council books. Every Marriage of any such descendant, without such consent, shall be null and void.”^[24] However, the Act contains what has been described by one commentator as “a loophole of escape”,^[25] stating that any descendant of George II over the age of 25, who “shall persist to contract a marriage disapproved of by his Majesty, such descendant, after giving 12 months’ notice to the Privy Council, may contract such marriage; and the same may be duly solemnized, without the previous consent of his Majesty; and shall be good; except both Houses of Parliament shall declare their disapproval thereof”.^[26]

In 1830 William IV ascended to the thrones of the United Kingdom and Hanover, and would be the last monarch to rule both those kingdoms simultaneously, which he did until his passing in 1837.^[27] He died with no legitimate children and so was succeeded by his niece Victoria, the daughter of his brother Edward, Duke of Kent, who ascended to the throne at the age of 18.^[28] This event would lead to the end of the personal union of the United Kingdom and Hanover due to the operation of the Salic Law in the latter.^[29] The legal code known as the Salic Law, or Lex Salica, was written down during the reign of Clovis, King of the Salian Franks, who ruled between 476 and 496 AD.^[30] Though not the oldest example of Germanic customary law in our possession (this would appear to be King Euric

[22] Farran, 1951, 54.

[23] Kenyon, 1994, 149.

[24] Royal Marriages Act 1772, Chapter 11, Section 1.

[25] Farran, 1951, 55.

[26] Royal Marriages Act 1772, Chapter 11, Section 2.

[27] St. John Parker, 2014, 28.

[28] St. John Parker, 2014, 28.

[29] Heinzen, 2007, 262.

[30] Taylor, 2006, 543.

the West Goth's codex), it is certainly one of the oldest.^[31] Having undergone revision and expansion during the periods of the Merovingian and Carolingian dynasties, with time it came to be forgotten, however in the 14th century it was rediscovered and officially adopted by the French monarchy in the fifteenth century in order to justify women being excluded from succeeding to the throne.^[32] The key passage of the Salic Law for our purposes here states that "But of Salic land no portion of the inheritance shall come to a woman: but the whole inheritance of the land shall come to the male sex."^[33] However, it should be noted that the original Salic Law did not explicitly prohibit females inheriting sovereignty with a kingdom,^[34] and as the wording of the above makes clear, it relates to the inheritance of land.

It was in the early part of the 15th century that the French diplomat and royal secretary Jean Montreuil cited this particular article of the Salic Law, including in it the expression "*in regno*", though the original text does not contain these words.^[35] Subsequently, other French scholars of the royal chancellery began to make the connection between the Salic Law and the royal succession.^[36] At the time of Queen Victoria's accession to the throne of the United Kingdom in 1837, the states constituting the German Confederation, which also included the Kingdom of Hanover, also followed such an understanding of the Salic Law, not allowing for female succession.^[37] The situation was different in the United Kingdom, which had a system in which the crown was inherited by the children of the reigning sovereign according to the order of birth, however male children took precedent over female children in order of succession.^[38] This was a system which followed common rule rules essentially based on feudal hereditary descent rules with regards to land.^[39] Sir William Blackstone described this system in the following way: "But our law does not extend to a total exclusion of females, as the Salic law, and others, where feuds were most strictly retained: it only postpones them to males; for, though daughters are excluded by sons, yet they succeed before any collateral relations ... thus steering a middle course between the absolute rejection of females, and the putting them on a footing with males."^[40] Thus, while Victoria ascended to the throne of the United Kingdom, her uncle Ernest Augustus, Duke of Cumberland, became King of Hanover, and so ended a connection which had lasted 123 years.^[41] However, it should be not-

[31] Pollock, 1898, 26.

[32] Taylor, 2006, 543.

[33] The Salic Law, Title LIX. Concerning Private Property, Article 6.

[34] Hanley, 2006, 289.

[35] Cayley, 2006, 58-59.; Taylor, 2001, 359.

[36] Taylor, 2001, 359.

[37] Doppler, 1997, 51.

[38] Succession to the Crown Bill: Explanatory Notes, Clause 1:26.

[39] Succession to the Crown Bill: Explanatory Notes, Clause 1:26.

[40] Blackstone, 1830, 213.

[41] Brophy, 2010, 9.

ed that the two countries always maintained carefully distinguished interests.^[42] As to the eventual fate of the Kingdom of Hanover, Ernst August I's son, King George V of Hanover lost his territories to the Kingdom of Prussia in 1866.^[43]

IV. MODERN CHANGES REGARDING ROYAL SUCCESSION AND MARRIAGE

In 2011 during the Commonwealth Heads of Government Meeting being held in Perth, the capital of Western Australia, the then Prime Minister of the United Kingdom, David Cameron, called a meeting of the Prime Ministers of the Commonwealth Realms, which led to the Perth Agreement.^[44] This then led to the passing in the UK of the Succession to the Crown Act 2013, passed on 25 April 2013 and which came into force on 26 March 2015.^[45] The Act abolished the system of male primogeniture that had governed royal succession, stating that “In determining the succession to the Crown, the gender of a person born after 28 October 2011 does not give that person, or that person’s descendants, precedence over any other person (whenever born).”^[46] Furthermore, the Act amends both the Bill of Rights and the Act of Settlement.^[47] Specifically, it states that “A person is not disqualified from succeeding to the Crown or from possessing it as a result of marrying a person of the Roman Catholic faith.”^[48] Additionally, the Act repealed the Royal Marriages Act 1772, with the new rule being that “A person who (when the person marries) is one of the 6 persons next in the line of succession to the Crown must obtain the consent of Her Majesty before marrying.”^[49] If this consent is not obtained, and according to the proper procedure,^[50] then that “person and the person’s descendants from the marriage are disqualified from succeeding to the Crown”.^[51] In addition to the United Kingdom, the same changes came into being on 26 March 2015 across the other 15 Commonwealth Realms where Queen Elizabeth II is Head of State.^[52] However, very importantly, it must be noted that a prohibition still exists on a Roman Catholic ascending to the throne, which is a result of legislation such

[42] Heinzen, 2007, 262.

[43] Pavlac - Lott, 2019, 40.

[44] Cornell, 2015, 193-194.

[45] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20.

[46] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20, Section 1.

[47] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20, Section 4(2) and Schedule (2) and (3).

[48] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20, Section 2(2).

[49] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20, Section 3(1) and (4).

[50] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20, Section 3(2).

[51] Succession to the Crown Act 2013, Chapter 20, Section 3(3).

[52] These countries include: Antigua and Barbuda, Australia, Bahamas, Barbados, Belize, Canada, Grenada, Jamaica, New Zealand, Papua New Guinea, St Kitts and Nevis and St Vincent and the Grenadines, St Lucia, Solomon Islands and Tuvalu. See Commencement of Succession to the Crown Act 2013: Statement made on 26 March 2015 - Statement made by Mr Nick Clegg, Statement.

as the above discussed Bill of the Rights and the Act of Settlement, as well as the 1707 Act of Union and the 1910 Accession Declaration Act.^[53] The latter involves the monarch declaring “that I am a faithful Protestant, and that I will, according to the true intent of the enactments which secure the Protestant succession to the Throne of my Realm, uphold and maintain the said enactments to the best of my powers according to law”.^[54]

As to the ultimate motivation for the passing of the 2013 Succession to the Throne Act, it can be said that the previous laws in this area as described above came into focus due to altered norms and standards within the broader community. At the Perth summit, David Cameron stated that “The idea that a younger son should become monarch instead of an elder daughter simply because he is a man, or that a future monarch can marry someone of any faith except a Catholic – this way of thinking is at odds with the modern countries that we have become.”^[55] Later, after the coming into force of the Act, the then Deputy Prime Minister of the UK, Nick Clegg, said that “The Act removes the male bias in the line of succession, ending the system of male heirs automatically inheriting the throne over female heirs and removing this historic discrimination against women. The Act also ends another long-standing piece of discrimination, the bar on anyone who marries a Roman Catholic from becoming monarch...”^[56]

V. CONCLUSION

The Bill of Rights and Act of Settlement were legal instruments that came into being during a specific historical period which sought to exclude a certain religious group from ever attaining the crown or coming into close proximity to it via marriage. These instruments ultimately enabled the House of Hanover to obtain the very same crown and bring about a personal union between two different European states. However, this personal union was eventually dissolved due to another law which excluded a certain group from sovereign power, that is, women, as it operated in Hanover at that time. The changes in succession law in the United Kingdom as a result of the 2013 Succession to the Throne Act now allow the British monarch to marry a Roman Catholic and allow for an elder female child to succeed before a younger male child. Furthermore, with the repeal of the Royal Marriages Act 1772, the sovereign has lost much of their theoretical authority in the matter of approving marriages of those even distantly in

[53] Parpworth, 2013, 1091.

[54] Accession Declaration Act 1910, Chapter 29, Section 1.

[55] Watt, 2011.

[56] Commencement of Succession to the Crown Act 2013: Statement made on 26 March 2015 – Statement made by Mr Nick Clegg.

line to the throne, though as has been seen, they still retain a certain authority regarding the very close members of their family. Obviously, the various rules which had previously regulated aspects of the Royal Family's life such as succession and marriage are no longer considered acceptable according to present norms and standards, though the principle still persists that the British sovereign cannot be a Roman Catholic. It is interesting to note the effect of such legislative regimes and norms (or even the lack thereof) as surveyed in this study on the history of nations. One may consider how different the history of the British Isles and the British Empire itself may have been had the French interpretation of the Salic Law been in force in the lands that comprise the United Kingdom. It should be remembered that three of the country's greatest and most notable monarchs have been women, that is Elizabeth I, Victoria and the present sovereign, Elizabeth II, names history would never have known had the Salic Law been adopted in the British Isles.

REFERENCES

- Accession Declaration Act 1910, Chapter 29 10 Edw 7 and 1 Geo 5, 3 August 1910. (Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Edw7and1Geo5/10/29>. Downloaded on: 2021.08.27.).
- Act of Settlement (1700) 1700 Chapter 2 12 and 13 Will 3. (Available at: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2/2010-04-08?view=plain>. Downloaded on: 2021.08.29.).
- Bill of Rights 1689, An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown, Yale Law School Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. (Available at: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp. Downloaded on: 2021.08.28.).
- Blackstone, Sir William (1830): *Commentaries on the Laws of England in Four Books*. Volume II. Printed by Richard Taylor for Thomas Tegg, London.
- Brophy, James M. (2010): Hanover and Göttingen, 1837. In: *Victorian Review*. Vol. 36, No. 1, Spring 2010. 9-14. (Available at: https://www.jstor.org/stable/41039097?seq=1#metadata-info_tab_contents. Downloaded on: 2021.04.30.).
- Burke, John (1976): *An illustrated History of England*. David McKay Company, New York.
- Cayley, Emma (2006): *Debate and Dialogue: Alain Chartier in His Cultural Context*. Oxford University Press, Oxford.
- Clark, Sir George (1956): *The Later Stuarts 1660-1714*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford.
- Commencement of Succession to the Crown Act 2013: Statement made on 26 March 2015 – Statement made by Mr Nick Clegg, Statement UIN HCWS490. (Available at: <https://questions-statements.parliament.uk/written-statements/detail/2015-03-26/HCWS490>. Downloaded on: 2021.08.29.).
- Cornell, Christopher (2015): Succession to the Throne and the Canadian Charter of Rights and Freedoms. In: *Law and Business Review of the Americas*. Volume 21, Number 2, Article 6, 2015. 193-206. (Available at: <https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1059&context=lbra>. Downloaded on: 2021.08.07.).

- Delogu, Daisy (2013): *The King's Two Daughters: Isabelle of France and the University of Paris, Fille du Roy*. In: *Republic of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts*. 3, no. 2, November 15 2013. 1-21. (Available at: https://arcade.stanford.edu/sites/default/files/article_pdfs/ROFL_v3i2_Delogu_011514.pdf. Downloaded on: 2021.08.28.).
- Doppler, Julia (1997): *Queen Victoria and Germany*. Thesis submitted in partial fulfilment of the degree of Doctor of Philosophy, University College London. ProQuest, Ann Arbor, September 1997. (Available at: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10094367/1/Doppler_10094367_thesis.pdf. Downloaded on: 2021.08.28.).
- Farran, C. D'O (1951): *The Royal Marriages Act, 1772*. In: *The Modern Law Review*. January 1951, Vol. 14, No. 1. 53- 63. (Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1090004.pdf?refreqid=excelsior%3Af10844b1d96e54904001772b5c0de5fb>. Downloaded on: 2021.08.24.).
- Hanley, Sarah (2006): *The Family, the State, and the Law in Seventeenth- and Eighteenth-Century France: The Political Ideology of Male Right versus an Early Theory of Natural Rights*. In: *The Journal of Modern History*. Vol. 78, No. 2, June 2006. 289-332. (Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/10.1086/505799.pdf?refreqid=excelsior%3A1190d-7c0a09f730531bf16da61c95820>. Downloaded on: 2021.05.04.).
- Heinzen, Jasper (2007): *The Guelph 'Conspiracy': Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866-1870*. In: *The International History Review*. June 2007, Vol. 29, No. 2. 258-281. (Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/40110785.pdf?refreqid=excelsior%3A35bc83c4f09f9aa7e76bc510b4d8e202>. Downloaded on: 2021.08.29.).
- Holmes, Geoffrey (1993): *The Making of a Great Power: Late Stuart and early Georgian Britain 1660-1722*. Longman, London-New York.
- House of Commons Information Office (2010): *The Glorious Revolution, Factsheet G4 General Series, August 2010*. (Available at: <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-information-office/g04.pdf>. Downloaded on: 2021.08.28.).
- Kenyon, J.P (1994): *The Wordsworth Dictionary of British History*. Wordsworth Editions, Ware.
- Lloyd, T.O (1996): *The British Empire 1558-1995*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford.
- Macleod, John (1999): *The Stuarts 1560-1807*. Hodder and Stoughton, London.
- Parpworth, Neil (2013): *The Succession to the Crown Act 2013: Modernising the Monarchy*. In: *The Modern Law Review*. November 2013, Vol. 76, No. 6. 1070-1093. (Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/24029789.pdf?refreqid=excelsior%3Aecd-5d5cc45955c5835156066a0507622>. Downloaded on: 2021.08.27.).
- Pavlac, Brian A. – Lott, Elizabeth S. (2019): *The Holy Roman Empire: A Historical Encyclopedia*. Volume 1. ABC-CLIO, Santa Barbara-Denver.
- Pollock, Sir Frederick (1898): *The History of English Law before the Time of Edward I*. Reprint of 2nd edition, with a Select Bibliography and Notes by Professor S.F. Milsom. Volume 1. Liberty Fund, Indianapolis, 2010. (Available at: <http://karnatakajudiciary.kar.nic.in/hcklibrary/pdf/10%20The%20History%20of%20English%20Law.pdf>. Downloaded on: 2021.04.05.).
- Royal Marriages Act 1772 – 1772, Chapter 11 12 Geo 3. (Available at: <https://www.legislation.gov.uk/apgb/Geo3/12/11/1991-02-01?timeline=true>. Downloaded on: 2021.08.29.).
- St. John Parker, Michael (2014): *Britain's Kings and Queens*. Pitkin Publishing, London.
- Succession to the Crown Act 2013 – 2013 Chapter 20, 25 April 2013. (Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/20/2015-03-26>. Downloaded on: 2021.08.29.).
- Succession to the Crown Bill: Explanatory Notes, Session 2012–13 (Available at: <https://publications.parliament.uk/pa/bills/lbill/2012-2013/0081/en/2013081en.htm>. Downloaded on: 2021.08.23.).

- Taylor, Craig (2001): The Salic Law and the Valois Succession to the French Crown. In: *French History*. Vol. 15, No. 4, December 2001. 358-377. (Available at: https://www.academia.edu/1505623/The_Salic_Law_and_the_Valois_Succession_to_the_French_Crown. Downloaded on: 2021.08.31.).
- Taylor, Craig (2006): The Salic Law, French Queenship, and the Defense of Women in the Late Middle Ages. In: *French Historical Studies*. 2006, 29 (4). 543-564. (Available at: <https://read.dukeupress.edu/french-historical-studies/article-abstract/29/4/543/9534/The-Salic-Law-French-Queenship-and-the-Defense-of?redirectedFrom=PDF>. Downloaded on: 2021.05.04.).
- The Salic Law (Gengler, “Germanische Rechtsdenkmaeler,” p. 267.), Yale Law School Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. (Available at: <https://avalon.law.yale.edu/medieval/salic.asp>. Downloaded on: 2021.05.04.).
- UK Parliament: The Act of Settlement. (Available at: <https://www.parliament.uk/about/livingheritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/overview/actofsettlement/>. Downloaded on: 2021.08.08.).
- UK Parliament: The Convention and Bill of Rights. (Available at: <https://www.parliament.uk/about/livingheritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/overview/billofrights/>. Downloaded on: 2021.08.09.).
- Watt, Nicholas (2011): Royal succession gender equality approved by Commonwealth. In: *The Guardian*. 28 October 2011. (Available at: <https://www.theguardian.com/uk/2011/oct/28/royal-succession-gender-equality-approved>. Downloaded on: 2021.08.07.).
- Williams, Basil (1962): *The Whig Supremacy 1714-1760*. Second Edition revised by C.H Stuart. Oxford University Press, Oxford.

A Moszul Bizottság ambivalens megítélésének okairól, különös tekintettel Teleki Pál szerepére

I. BEVEZETÉS

Az 1923. július 24-i lausanne-i békeszerződés egy terület – a Moszul Vilayet – kivételével rendezte a török állam határait.^[1] Lord Curzon, a brit külügyminiszter és Ismet Inönü, a török küldöttség vezetője megállapodtak abban, hogy ha egy éven belül nem tudnak dönteni a vitatott területről, a Népszövetséghez fordulnak segítségért.^[2] Genfben, 1924. szeptember 30-án a Nemzetek Szövetsége úgy határozott, hogy felállítja az úgynevezett Moszuli Bizottságot, hogy eldöntse a volt oszmán Moszul Vilayet hovatartozását. Egyértelmű volt, hogy a vita elsősorban gazdasági érdekeken alapult. A Moszul Vilayet területe 87 890 km² volt, körülbelül 800 000 vegyes etnikumú és vallású, de többnyire szunnita kurd lakossággal.^[3] A legnagyobb város, közlekedési és gazdasági központ Moszul volt, 100 000 főnyi lakosával. A vilajet brit megszállás és közigazgatás alatt állt, ahol az arab hadsereg, a török területeken pedig keresztények, a brit hadsereg és légierő állomásozott.^[4] A terület értékét gazdag olajmezők növelték, de akkor még nem lehetett tudni, hogy néhány évvel később a világ olajtermelésének 13,5%-a onnan fog származni.^[5] A terület rendezése kapcsán azonban nagyon fontos különbség volt a Nemzetek Szövetsége és brit és török bizottságának elvárásai között. Míg a britek úgy gondolták, hogy a Nemzetek Szövetsége eldönti a vitatott terület sorsát, a törökök csak egyfajta közvetítőként látták a szervezetet. A Bizottság feladata az volt, hogy megvizsgálja a régió etnikai (kurd, arab, török) és vallási helyzetét, valamint földrajzi, geopolitikai jelentőségét. A Népszövetség – láthatóan – lehetőséget kapott arra, hogy a gazdasági szempontokat háttérbe szorítsa, és az eredeti céljának megfelelő döntést hozzon a nemzetiségek és kisebbségek érdekében.^[6] A területre igényt tartott mind Törökország, mind az Iraki Királyság (britek felügyelete alatt), elsősorban olajban gazdag mezői és gazdaságilag fontos vasútvonalai miatt. A bizottság tagjainak munkáját, kü-

[1] Flesch, 2004, 273-274.

[2] Shields, 2009, 217-230.

[3] Tímár, 2001, 65-80.

[4] A főcserkész mesél II., 1926, 2.

[5] Cseke, 2012, 40-47.

[6] A főcserkész mesél II., 1926, 1.

lönösen Teleki Pál gróf együttműködését és szerepét számos támadás érte. A törökökkel szembeni elfogultsággal vádolták, és megkérdőjelezték pártatlanságát. A korabeli török sajtóközlemények szerint Teleki a bizottságban végzett munkáját megelőző években is nagyon népszerű volt a törökök körében,^[7] így a döntéshozatali folyamatban nyilvánvalóan a nemzetközi, főleg a brit sajtó fókuszába került. Az ő és ezért a Bizottság egésze pártatlanságának megkérdőjelezése hatalmas médiafigyelmet kapott.

Összegyűjtöttem és elemeztem az ügyvel kapcsolatos korabeli magyar sajtó-visszhangot, összevetve azokkal az információkkal, amelyek a bizottság munkájáról és körülményeiről szóló beszámolókból kivonhatók voltak az egyértelműbb kép érdekében, mivel nincs olyan dokumentum, amelyből kiderülhetne a tagok konkrét véleménye a kérdésben. A korabeli sajtómegjelenések számos atrocitásról számoltak be, feltehetően brit és iraki provokációk eredményeként, ami direkt helyzetet teremtett a pártatlanság megkérdőjelezéséhez.

Véleményem szerint a kortárs török, magyar és brit sajtóközlemények és a bizottság munkájáról szóló jelentések egymás mellett olvasása (a bizottság döntésének ismeretében) teljesebb képet adhat a tagok munkájának értékeléséről. Csak feltételezéseket tehetünk a bizottság tagjainak pontos véleményéről, a belső munkával kapcsolatban nincsenek konkrét dokumentumok, de a többirányú vizsgálat közelebb hozhat minket az objektív álláspont kialakításához.

II. A BIZOTTSÁG

A bizottság tagjainak kiválasztásakor Teleki Pál volt magyar miniszterelnököt az elsők között ajánlotta az amerikai Royall Tyler,^[8] a Népszövetség egyik gazdasági képviselője.^[9] Telekit két fontos okból választották. A nemzetközileg elismert

[7] A Turan Egyesület 1910-ben kezdte meg működését, és Teleki Pál, a turanisták között az egyik legaktívabb politikus, 1913-ban kezdte kiadni a Turán folyóiratot. A Turáni Társaság 1910-ben alakult Teleki irányításával. Emellett Isztambulban Teleki Pál és néhány más magyar turanista erőfeszítéseivel megalakult Isztambulban a Török-Magyar Baráti Társaság 1916-ban, amikor Teleki Pál és a bizottság eljutott Isztambulba. Ez volt az az idő, amikor az Ittihad Terakki Cemiyeti (Az Egység és Haladás Bizottsága) és a magyar turanisták hivatalos kapcsolatokat létesítettek egymással. Teleki, a Budapesti Turáni Társaság elnöke rendszeresen ellátogatott Isztambulba, és heves vitákba keveredett a fiatal törökök vezető tagjaival. A budapesti és isztambuli Turán és Turk Yurdu folyóiratok szoros kapcsolata a fent említett jó kapcsolatokat szimbolizálta, mielőtt Teleki Magyarország miniszterelnöke lett volna (Oguz, 2005, 109-112.).

[8] Az USA Helyreállítási Bizottságának (1920-1924) küldöttjeként végzett szolgálata után Genfben a Népszövetség Gazdasági és Pénzügyi Szekciójának főbiztoshelyettese lett (1924-1928), ahol Magyarország gazdasági újjáépítését felügyelte. Következésképpen jelentős időt töltött Budapesten (ld.: Dumbarton Oaks: Royall Tyler).

[9] Ablonczy, 2005, 257.

földrajzkutatót^[10] világszerte elismerték híres „Vörös térképe”^[11] miatt. Telekinek, mint volt miniszterelnöknek, számos etnikai problémával kellett megküzdenie Magyarországon, hasonlóan, mint a Bizottságban. Személyével összefüggésben csak a korábbi török kapcsolatok jelentettek problémát, de a vádat megelőzve Teleki kijelentette, hogy ismerősei az előző politikai rendszer hívei voltak, semmilyen kapcsolatban nem voltak Musztafa Kemal Atatürk rendszerével.^[12]

A bizottság további tagjai Albert Paulis,^[13] a belga kormány által kinevezett nyugalmazott ezredes, valamint Einar af Wirsén^[14] elnök, Svédország korábbi bukaresti megbízottja volt. Wirsént a Bizottság elnökévé elsősorban azért választották, mert Svédország semleges volt az I. világháború alatt.^[15] A bizottság tagjai között volt a Népszövetség két másik titkára, egy pénztáros, két gyorsíró, Incze Péter Teleki személyi titkára és Johannes Hendrik Kramers professzor, a Leideni Egyetem professzora, tolmács.^[16]

Wirsén, Teleki és Paulis 1924. november 13-án, Genfben találkoztak, ahol hivatalosan megalakult a Moszuli Bizottság. Első feladatuk a Szövetség dokumentumai és a lausanne-i békeszerződés, valamint a francia konzuli jelentések tanulmányozása volt.^[17] Teleki az 1922–1923 közötti egyiptomi középiskolai földrajzi könyveket és atlaszokat – mint a régió fejlett, de független államának kiadványait – is felhasználta.^[18]

November 25-én a Bizottság tagjai Londonba utaztak, ahol megvásárolták a szükséges felszerelést, és tárgyalásokat kezdtek a brit külügyi és gyarmati tisztviselőkkel, akik ismertették a brit javaslatot. A Bizottság 1925. január 3-án, Isztambulon keresztül érkezett Ankarába, ahol memorandumot kaptak a török kormánytól, majd Konyában tárgyaltak Musztafa Kemal Atatürk elnökkel. Ugyanakkor a brit csapatok súlyos atrocitásokat követtek el Moszuli Vilayetben: falvakat bombáztak, fenyegették a lakosságot, az iraki oldalra próbálva állítani

[10] Kubassek, 2011, 987-996., 988-992.

[11] Magyarország néprajzi térképe az 1919-es népsűrűség alapján. Ez a térkép a nyilvánosság számára is hozzáférhető volt a különböző könyvesboltokban és az újságárusoknál. A „8 Órai Újság” nevű magyar újság 1919. február 21-én kinyomtatta ennek a térképnek az első kiadását.

[12] Ablonczy, 2005, 257-258.

[13] Albert Paulis (1875–1933), belga katonatiszt. 1908-ban a kongói kolóniába helyezték, majd megbízást kapott egy belga helyőrség felállítására Szudánban, ahol kemény eszközökkel tartotta fenn a rendet. Az első világháború után visszatért Kongóba, ahol jelentős szerepet játszott a vasúti hálózat kiépítésében.

[14] Carl Einar Thure af Wirsén (1875–1946), svéd diplomata, politikus, katonatiszt. 1895-től 1902-ig katonatisztként, majd diplomataként szolgált. Katonai attaséként szolgált Rómában és Szófiában, munkájának nagy része a Balkánhoz és Törökországhoz kapcsolódott. Tanúja volt az örmény népirtásnak. Az első világháború után adminisztrátorként tevékenykedett több balti államban, majd kinevezett követ lett Bukarestben, Athénban és Belgrádban. A moszuli bizottság vezetése után Berlin, majd Róma követe lett.

[15] Rogers, 2007, 349-369.

[16] A főcserkész mesél I., 1926, 2.

[17] Ablonczy, 2005, 258.

[18] Tímár, 2001, 77.

őket.^[19] Teleki, Wirsén és Paulis 1925. január 16-án érkeztek Bagdadba. Bagdadi tartózkodásuk alatt a Bizottság meglátogatott több minisztériumot, a Katonai Akadémiát, kórházakat, oktatási intézményeket, valamint piacokat, magtárakat, fatelepeket, bevásárlóközpontokat, feltérképezte a főváros gazdasági kapcsolatait a szomszédos régiókkal, különös tekintettel a moszuli részre. A bizottsági tagok ez alatt az iraki brit főbiztos, Sir Henry Dobbs^[20] vendégei voltak, aki megpróbálta őket a török szakértők elfogultságának vádjával befolyásolni. A Bizottság elutasította a vádat, és jelentette az esetet a török hatóságoknak.^[21] Faisal szaúd-arábiai király január 17-én üdvözölte a Bizottságot. Beszédében hangsúlyozta: «Moszul Irakhoz tartozik, úgy, mint a fej a test többi részéhez.»^[22] Végül kijelentette, hogy békében és barátságban akar élni szomszédaival, az irakiak pedig tiszteletben tartják a török nemzetet.

A Bizottság tagjai 1925. január 27-én érkeztek Moszulba, ahol székhelyük Faisal király volt rezidenciájában volt. Teleki azon a napon sétát tett a városban a Bizottság két titkárának kíséretében, és csatlakozott hozzájuk Jevad pasa,^[23] a török küldöttség vezetője is, aki egyenruhát viselt. A séta során mintegy 30 helyi lakos – Teleki szerint arabok – köréjük gyűltek a pasa kezét csókolva, és Törökországot éljenezték. A tömeg 200 főnyire nőtt, amikor megjelent néhány rendőr, köztük egy brit tiszt, és szétoszoltak. A bazárban már voltak atrocitások: az egyik rendőr elkezdte verni a tömeg egy tagját, Telekinek közbe kellett lépnie, hogy ne romoljon a helyzet. Amikor a tömeg megérkezett az iraki nacionalista klub elé, találkoztak olyan demonstráló diákokkal, akik iraki kokárdákat viseltek, és Faisal királyt éljenezték. Valószínűleg ez egy előre megtervezett török akció volt – és Irak válasza –, így próbálva manipulálni a Bizottságot.^[24] Az eset után a török küldöttség védelmére hivatkozva a brit kormány korlátozó intézkedéseket akart bevezetni, miszerint a török diplomaták és szakértők csak előre bejelentett időpontban és helyen hagyhatták volna el szállásukat, rendőri kísérettel.^[25] A Bizottság természetesen nem fogadta el a brit javaslatot, mivel a török küldötteknek teljes mozgásszabadságra volt szükségük a rendőrség kíséretében, hogy bizalmasan beszélhessenek a helyi lakossággal, és csak akkor kezdjék el munkájukat, ha ezek a feltételek teljesülnek.^[26]

A helyzet feszült volt. Február 8-án Dobbs megérkezett, hogy jelenlétével segítse a helyzet konszolidációját, de ahelyett, hogy segített volna, ismét konfliktusba keveredett a Bizottsággal. Dobbs kifejezte azon véleményét, hogy mivel a te-

[19] Budapesti Hírlap, 1925a.

[20] Henry Dobbs (1871–1934), brit politikus. 1923 és 1929 között iraki brit főbiztos.

[21] OGYK: Moszuli jelentés, 7.

[22] OGYK: Moszuli jelentés, 8.

[23] Cevat Çobanlı, Jevad pasa (1870–1938): török katonatiszt, politikus. Az első világháborúban tábornokként a törökök nemzeti hőseként védte a szorosokat. Az első világháború után a britek rövid időre elfogták, majd vezető katonai szerepet szerzett a Török Új Köztársaságban.

[24] OGYK: Moszuli jelentés, 1925.

[25] OGYK: Moszuli jelentés, 10–11.

[26] OGYK: Moszuli jelentés, 8–9.

rület eredetileg az Oszmán Birodalomé volt, a törökök helyzete alapvetően erősebb volt, ezért a Bizottságnak különös figyelmet kell fordítania minden részletre és az azok mögött álló jelentésekre, hogy ne lehessen elfogultság vádjával illetni őket. Wirsén kijelentette, hogy a Bizottság valamennyi fél véleményét megvizsgálja. Miután Teleki Dobbs ellen is fellépett, a főbiztos nyilvánvalóan meghátrált, és hozzátette, hogy véleménye szerint lehetséges, hogy a brit kormány nem fogadja el a Bizottság döntését, amely külön vizsgálatot indít a vilajet egyes részeire. Megjegyezte azt is, hogy bár a Nemzetek Ligája „tökéletes egyensúlyt” keresett a bizottság tagjainak kiválasztásában, attól tart, hogy a brit közvélemény és a kormány azt gondolja, hogy „néhány tag” „egy párt” hatása alá került. Az egyre ingerültebb Wirsén hangsúlyozta, hogy a Népszövetség titkos szavazás során választotta meg a Bizottság tagjait, akik teljes szabadságot kaptak a moszuli területi kérdés kivizsgálására, így bárki, aki kritizálja a munkájukat, a Népszövetség ellen lép fel. Beszéde végén az elnök kijelentette, hogy ha Dobbs újra támadásba kezd, akkor súlyos jogi következményekkel kell szembenéznie.^[27] Később Dobbs már nem kezdett nyílt vitát Wirsénnel és Telekivel, hanem londoni jelentéseiben^[28] bírálta élesen a Bizottság működését. A sajtóban keltett vita ellenére a Bizottság még néhány napig folytatta kemény munkáját Moszulban, majd a tagok szétváltak^[29] és külön vizsgálatokba kezdtek.^[30] A Bizottság 1925. március 18-án hagyta el Moszul vilajetet.^[31] A volt miniszterelnököt cserkészek fogadták minden településen. Közben Teleki fáradt volt a munkahelyén, megbetegedett és Bagdadba szállították, ahol egy pár napot töltött a kórházban.^[32]

III. A DÖNTÉS ÉS SAJTÓVISSZHANGJA

Rövid pihenő után a Bizottság tagjai 1925. április 20-án ismét Genfben találkoztak, hogy végleges jelentéseiken dolgozhassanak.^[33] Feladatuk főleg három részből állt: szakmai kritikát és véleményt formálni a vitában álló felek övezeti javaslatairól; a területen végzett vizsgálatok tudományos összefoglalása; végleges határjavaslat elkészítése az előző két pont alapján.^[34] Habár a sajtóban időnként megjelentek hírek arról, hogy a jegyzőkönyv elkészítésekor forró vita volt, mivel Wirsén a briteket, Teleki a török álláspontot támogatta,^[35] a jelentésekből és a levelezésből arra lehet következtetni, hogy a bizottság tagjai között egyetértés volt.

[27] OGYK: Moszuli jelentés, 11.

[28] Ablonczy, 2005, 259-261.

[29] A főcserkész mesél II., 1926, 2.

[30] OGYK: Moszuli jelentés, 12.

[31] OGYK: Moszuli jelentés, 12.

[32] Sluglett, 2007, 85.

[33] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1925.

[34] A Kairói Magyar Királyi Konzulátus levele Teleki Pálnak, 1925.

[35] Jövő héten teszik közzé a Moszul-bizottság jegyzőkönyvét (ld: Pesti Napló, 1925a).

A török javaslatról a Bizottság kijelentette, hogy a népszavazás nem kivitelezhető, és nem tükrözi a valódi helyzetet. Moszul térségében az oktatás kezdetleges, a társadalom felépítése középkori vagy feudális stádiumban volt, a lakók döntő többsége a törzsi vezető vagy a földesúr utasításait követte és nem alakította ki a saját véleményét arról, melyik államhoz akarnak tartozni. A független vélemény kialakításához szükséges képzettséggel szinte kivétel nélkül a török lakosok rendelkeztek. Emellett újabb problémát jelentett, hogy nem volt megfelelő semleges rendfenntartás azon a területen, amelyet épp a polgárháború kitörése fenyegetett. A bizottság mindezek alapján nem javasolta népszavazás megtartását.^[36] Teleki megvizsgálta a törökök által javasolt déli határt. Jelentésében valóban enyhén bírálta azt is, hogy Jabal Hamrin hegyvonulata sem történelmi, sem éghajlati szempontból nem tekinthető határvonalnak.^[37]

A brit javaslatot a Bizottság reálisabbnak ítélte meg, és nem ellenezte a tervezett északi határt a ritkán lakott hegyvidékeivel, bár a vilajetnek csak egy kis része volt történelmileg köthető Irakhoz.^[38] A britektől eltérően a tagok fontosnak tartották, hogy a nomád törzsek migrációs útvonala ne lépje át a határt. A bizottság pártatlanságát mutatja, hogy bár többször tárgyaltak a helyi brit vezetőkkel, és komoly kritikákat kaptak a brit oldal részéről, mégis megőrizték objektivitásukat és nem álltak ki a sokkal segítőkészebb törökök mellett. A Bizottság összefoglalta saját kutatását, amelyet főként Teleki Pál földrajzkutató végzett. A munka azért volt kiemelkedő, mert korábban még soha nem volt hasonló földrajzi, történelmi és néprajzi kutatás a moszuli térségben.

Számos nővum mellett a Moszul-jelentés fő célja az volt, hogy úttörő módon kezeljék a nemzetiségi kérdést. A Bizottság elsősorban egy nem politikai döntés meghozatalát kívánta, ezért hangsúlyozta, hogy egy tudományos kutatás nem adhat alapot politikai döntéshozatalhoz. A jelentés meglehetősen átfogó tanulmány volt, amely konkrét javaslatként segíthette a döntéshozókat a terület hovatarozására vonatkozóan. A Bizottság elemezte és kommentálta a török és a brit javaslatokat, majd azt figyelembe véve felvázolta a lehetséges döntéseket és azok várható következményeit. Végig feltételesen fogalmaztak, elkerülve, hogy később részleges elfogultsággal vádolják őket. A „brüsszeli vonalról” azonban kijelentették, hogy bizonyos korrekciókkal együtt lesz megfelelő ez a stratégiai határ, ezért lényegében a Bizottság támogatja a brit határjavaslatot.^[39] Azonban következetesen hangsúlyozták, hogy a gazdasági és stratégiai érdekek nem elégségesek a döntéshozatalhoz, így az államnak (amelyhez Moszult csatolják) figyelembe kell vennie az országban élő nemzetiségeket, és biztosítani kell számukra az önrendelkezés törvényét, érteve ezalatt különösképpen a kurd nemzetiséghez tartozókat.^[40]

[36] OGYK: Moszuli jelentés, 19.

[37] Teleki, 1926, 54-57.

[38] OGYK: Moszuli jelentés, 20-21.

[39] OGYK: Moszuli jelentés, 75.

[40] Cseke, 2012, 42.

Teleki „törökbarát hozzáállását” a brit sajtó kezdte terjeszteni, és az állandó támadások miatt,^[41] szokásaival ellentétben, végül a volt miniszterelnök szólalt meg, cáfolva a vádakat. Bár a bizottság áprilisban visszatért, terjedelmes jelentését csak 1925 augusztusában nyújtották be a Népszövetség Főtitkárságához. Végül, bár a bizottság javaslata nem Törökországot részesítette előnyben, Teleki Pált – bár hivatalos információ nem állt rendelkezésre személyes véleményét illetően – egyes londoni újságok (Morning Post, Daily Telegraph) azzal vádolták, – amelyek cikkeit a magyar újságok is közzétették –, hogy elfogult a törökökkel szemben. A jelentések szerint a magyar miniszterelnök a Nemzetek Szövetsége által a Határbizottságban rábízott feladatokat nem olyan objektivitással hajtotta végre, amely egy ilyen fontos nemzetközi megbízatáshoz szükséges volt. Elfelejtette, hogy nem Magyarország, hanem a Nemzetek Szövetsége képviselőjeként vett részt. A volt magyar miniszterelnök túl sok együttérzést mutatott a törökök iránt. Teleki mindig török küldöttek és török méltóságok társaságában volt, törökbarát nyilatkozatokat tett, és ha nem is akarta, de legalább tolerálta és elfogadta azt a propagandát, amelyet a törökök sok esetben az ő nevével és személyével összefüggésben az irakiak előtt tettek. Ez elegendő okot adott volna a felháborodásra, de a problémát súlyosbította az a nyilatkozat, amelyet a török sajtó trombitált a világ felé, hogy a Népszövetség Bizottsága teljes mértékben elfogadta a török álláspontot a demarkáció kérdésében. Az akkori angol sajtó erőteljesen hivatkozott egy misztikus informátorra, aki sietett elmondani a jó hírt a törököknek. A sejtelmes utalásokból azonban soha nem derült ki, kitől értesültek a törökök a bizottság döntéséről. A brit sajtó szerint a törökök azért tiltakoztak a „váratlan fordulat” ellen, mert „már előre megbizonyosodtak arról, hogy a bizottság Törökország érdekében döntött”. A Daily Telegraph emellett folyamatosan felhívta az angol közvélemény figyelmét a törökök folyamatos erőfeszítéseire, amelyek a Bizottság belga, svéd és magyar tagjainak befolyásolására irányultak, különös tekintettel Teleki gróf magyar küldöttjének kompromittálására, akivel állandó török-magyar barátságos felvonulásokat szerveztek.^[42]

A kormánypárti Az Est újság természetesen kiállt a magyar politikus pártatlansága mellett.^[43] A politikus védelme érdekében a török külügyminiszter nyilatkozatai is elhangzottak a Népszövetség döntésével kapcsolatban.^[44] A bizottság kétségtelenül legjobb meggyőződése szerint járt el.^[45] Véleményem szerint a „sikertelen kimenetel,” a viszonylag kínos végső döntés egy ilyen kényes ügyben nagy valószínűséggel abból a helyzetből származott, hogy a delegált kormányok jobban örültek a misszió munkája „eredménytelenségének”, hiszen mindhárom állam jó kapcsolatban akart maradni Angliával, de nem akarta elveszteni Törökország kereskedelmileg kihasználható együttérzését sem.

[41] Az Est, 1925a.

[42] Pesti Napló, 1925b.

[43] Az Est, 1925b.

[44] Az Est, 1925c.

[45] Nemzeti Újság, 1925a.

A jelentés végleges változatát a Bizottság 1925. július 16-án tette közzé, és 2000 példányban nyomtatta ki.^[46] Bár politikai szintően a jelentés nem hozta meg a Teleki által elvárt eredményeket, az elvégzett tudományos munka és a kisebbségek védelméről szóló fejezetek miatt Teleki a korábnál nagyobb nemzetközi hírnévre és elismerésre tett szert.^[47] Ez a siker azonban nem volt osztatlan, ahogyan a Budapesti Hírlap újságírója a földrajzkutató munkájával kapcsolatban fogalmazott: „(...) az angolok haragudtak rá, a törökök pedig nem örültek neki.”^[48]

Bár a Bizottság a brit-iraki álláspontot fogadta el a határral kapcsolatban, a brit fél nem kívánta bevezetni a javasolt kisebbségi intézkedéseket. Másfél hónappal később megkezdődtek a feszült diplomáciai tárgyalások, amelyek során csak a török fél volt hajlandó engedményeket tenni.^[49] A Népszövetség 1925. szeptember 2-i ülésén végül elfogadta a két állam közötti határ kijelöléséről szóló jelentést, de döntést nem mert hozni, az ügyet inkább a hágai Nemzetközi Bíróság elé terjesztette, mivel időközben a törökök, akik felhagytak a tárgyalásokkal, fegyverekhez fordultak, és a „brüsszeli vonalon”^[50] keresztül deportálták a lakosság tömegét.^[51]

Az angol sajtó szinte visszhangozta ezt a hírt, és a Nemzetek Szövetsége, Laidoner tábornok vezetésével, bizottságot küldött a területre, hogy vizsgálja meg a tényeket és vessen véget a zavargásnak. Ebben az izgatott légkörben a Tanács nem akart dönteni Moszul hovatartozásáról, még kevésbé azért, mert Törökország sejtette, hogy a döntés ellentétes lesz az elvárásaikkal, melyet nem fogadnának el.^[52] A Bizottság három alternatívát ajánlott. Első lehetőségként azt javasolta, hogy Moszul tartósan csatlakozzon Irakhoz, de csak akkor, ha Anglia további 25 évre vállalja az iraki mandátumot. Ha Anglia nem vállalkozik erre, Moszult Törökországnak adják, és ha Anglia nem megy bele, megosztják a vitatott területet. A felosztás szerint az olajkészleteket Törökországnak adták volna. A török kormány tisztában volt azzal, hogy Anglia vállalja a mandátum meghosszabbítását, és tisztában volt azzal is, hogy a Nemzetek Szövetsége nem dönt Anglia ellen. Törökország azért merete az ügyet a Népszövetség elé vinni, mert abban reménykedett, hogy ebben az esetben népszavazást tart a győzelemért. A bizottság három javaslata közül azonban egyik sem volt népszavazás.

A Népszövetség, mint fentebb írtam, nem akart szeptemberben döntést hozni, és annak elhalasztása érdekében véleményt kért a hágai törvényszéktől arról, hogy a Népszövetség készülő döntése kötelező-e a felekre, és egyhangúan vagy többséggel. A Hágai Bíróság úgy döntött, hogy a Bizottság egyhangú határozata kötelező a felekre nézve, de a felek nem vehetnek részt a szavazásban.^[53]

[46] Khanzadan levele Telekinek, 1925.

[47] Gratuláló levél az Amerikai Földrajzi Társaságtól, 1925.

[48] Budapesti Hírlap, 1925b.

[49] Budapesti Hírlap, 1925c.

[50] Esti Kurir, 1925a.

[51] Népszava, 1925a.

[52] Az Est, 1925d.

[53] Esti Kurir, 1925b.

Decemberben a Bizottság már nem halogathatta tovább a már ismert döntést, miszerint a tanács Iraknak, azaz Angliának ítélte Moszul térségét.^[54] Három feltételt fogalmaztak meg: 1. az angol kormánynak további 25 évig fenn kell tartania az iraki mandátumot; 2. a közigazgatásban Nagy-Britanniának ugyanazokat a garanciákat kell biztosítania a kurd lakosság számára, mint amelyeket a bizottság megállapított; 3. Nagy-Britanniának el kell fogadnia a a bizottság egyéb, különös tekintettel a megbékélésre és a kereskedelem fejlesztésére vonatkozó javaslatait.^[55]

Végül a hágai Nemzetközi Bíróság december 16-án úgy döntött, hogy a korábban létrehozott „brüsszeli vonalat” fogadja el végső határként. A török fél nem ment el a tárgyalásra. A Moszul Vilayet Irakhoz került, egy olyan államba, amely felett a britek 25 évre kaptak mandátumot. Törökországnak be kellett érnie a térségben kitermelt olaj 10% -ával.^[56] A brit alsóház december 21-én elfogadta a hágai döntést,^[57] míg a török kormány nem ismerte el sem a bíróság, sem a Népszövetség döntéshez való jogát.^[58] Az új határ összhangban volt a moszuli bizottság javaslatával. Teleki azonban nem volt elégedett a döntéssel, mivel azt a pontot, amelyet a Bizottság alaposabban megvizsgált, „kifejejtették” a döntésből: a kisebbségek helyzetét. A geográfus tehát a Magyar Nemzetgyűlésben tartott egyetlen ülészakos beszédében élesen bírálta a Népszövetséget, és felvette annak lehetőségét, hogy Magyarország kilépjen onnan.^[59]

IV. KONKLÚZIÓ

„Az egész világnak érdeke, hogy alaposan megismerje a moszuli kérdést, mert nemcsak az egyes népek sorsát érinti, hanem az összes ázsiai, közel-keleti ország jövőjét is. Ha a brit kormány által kívánt megoldás megvalósul, Kis-Ázsia közepén Anglia katonai támaszpontot talál a mecsetvilágban, amelyen keresztülhaladnak a Törökországot, Perzsiát és a Kaukázust összekötő nagy utak, amelyek nagy veszélyt jelentenek a szomszédos országok, közvetlen veszélyt pedig Törökország és Perzsia, valamint a Kaukázus számára.”^[60]

A Nemzetek Szövetsége lehetőséget kapott Moszul vitatott területe hovatarozásának eldöntésére, hogy a wilsoni elvek mentén, figyelembe véve a térség etnikai helyzetét, olyan döntést hozzon, amely megfelel a saját céljainak. Ebben az esetben azonban az is bebizonyosodott, hogy a jól megfogalmazott ideák mögött valójában szuperhatalmi érdekek állnak, amelyeket előtérbe helyeztek. A

[54] Népszava, 1925b.

[55] Esti Kurir, 1925c.

[56] Longsrigg, 1953, 155.

[57] Keith, 1926, 38-48.

[58] Budapesti Hírlap, 1925d.

[59] Nemzetgyűlési Napló, 1922.

[60] Nemzeti Újság, 1925b.

döntés szempontjából elsősorban az számított, hogy a létfontosságú vasútvonal és az olaj Britannia érdekkörébe kerüljön. Bár nehéz meghatározni, hogy a térség sorsa hogyan alakult volna, ha a Nemzetek Szövetsége és Hága a döntései meghozatala során figyelembe veszi a kisebbségi jogokat, az a tény, hogy Moszulban és a régióban még mindig nagyon súlyos vallási és etnikai konfliktusok vannak, ami oda vezetett, hogy a város 2014-es megszállása után egy magát Iszlám Államnak nevező terrorszervezet egyik központja lett egészen 2017. júliusi elvesztéséig.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ablonczy Balázs (2005) : *Teleki Pál*. Osiris, Budapest.
- Cseke László (2012): Teleki Pál és a Moszul-Bizottság. In: *Földgömb*. 2012/4.
- Dumbarton Oaks: Royall Tyler. (Elérhető: <https://www.doaks.org/resources/bliss-tyler-correspondence/annotations/royall-tyler>. Letöltés ideje : 2020.11.25.).
- Flesch István (2004): *Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása*. Corvina, Budapest.
- Keith, Arthur Berriadale (1926): The League of Nations and Mosul. In: *Journal of Comparative Legislation and International Law*. 1926/ 1.
- Kubassek János (2011): Teleki Pál, a magyar politikai földrajz atyja. In: *Magyar Tudomány*. 2011/8.
- Longrigg, Stephen Hemsley (1953): *Iraq, 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History*. Oxford University Press, London–New York–Toronto.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: A Kairói Magyar Királyi Konzulátus levele Teleki Pálnak. Kairó, 1925. június 19. MNL OL, K 37. 1. csomó. a) dosszié. 35-37. dokumentum.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: Gratuláló levél az Amerikai Földrajzi Társaságnak, New York,.1925.09.17. MNL OL, K 37. 1. csomó. a) dosszié. 58. dokumentum.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: Teleki Pál levele J. H. Kramers Professornak. Genf, 1925. július 13. Telekinek, a Törökország és Irak közötti határ megállapítására kiküldött nép-szövetségi bizottságban való közreműködésével kapcsolatos iratok.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: Z. Khanzadan levele Teleki Pálnak, Genf, 06.22.1925., MNL, K 37. 1. csomó. a) dosszié. 45-46. dokumentum.
- Oguz, Alaattin (2005): *The Interplay between Turkish and Hungarian Nationalism: Ottoman Pan-Turkism and Hungarian Turanism (1890-1918)*. The Middle East University, Social Studies Dep., Beirut.
- Országgyűlési Könyvtár, SdN/1925.VII.2. Moszuli jelentés. (Elérhető : <https://www.ogyk.hu/hu/e-forrasok>. Letöltés ideje: 2021.04.01.).
- Rogers, John (2007): The Foreign Policy of Small States: Sweden and the Mosul Crisis, 1924–1925. In: *Contemporary European History*. 2007/3.
- Shields, Sarah (2009): Mosul, the Ottoman legacy and the League of Nations. In: *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*. No. 2009/2.
- Sluglett, Peter (2007): *Britain in Iraq. Contriving King and Country*. I. B. Tauris & Co., London.
- Teleki Pál (1926): A moszuli vitás terület természetes tájai és határai. In: Teleki Pál – Karl János – Kéz Andor (szerk.): *Magyar földrajzi évkönyv az 1926-os évre*. Magyar Földrajzi Intézet, Budapest.

- Teleki Pál felszólalása a Nemzetgyűlés 456. ülésén. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Nyomtatványai. In: *Országgyűlési Napló*. Vol. XXXV. 1925.10.14.–1925.11.06.
- Timár Edit (2001): Teleki Pál egy kevésbé ismert munkája, az ún. Moszul jelentés. In: *Földrajzi Közlemények*. No.2001/1–2.

ÚJSÁGCIKKEK

- A félhivatalos Anglia kifogásolja gróf Teleki Pál moszuli magatartását. In: *Az Est (1925b)*. 1925.08.25.
- A főcserkész mesél I. In: *Magyar Cserkész*. 1926.01.01.
- A főcserkész mesél II. In: *Magyar Cserkész*. 1926.01.15.
- A hágai törvényszék elé utalják a moszuli konfliktust. In: *Esti Kurir (1925b)*. 1925.09.19.
- A moszuli kérdés. In: *Budapesti Hírlap (1925a)*. 1925.08.01. (Elérhető: <https://adtplus.arcanum.hu/hu>. Letöltés ideje: 2021.02.01.).
- A moszuli kérdés. In: *Budapesti Hírlap (1925c)*. 1925. 09.15.
- A moszuli kérdésben a Népszövetség tanácsa nem tudott dönteni. In: *Budapesti Hírlap (1925d)*. 1925.12.10.
- A moszuli kérdőjel. In: *Népszava (1925a)*. 1925.12.09.
- A moszuli tartományt nem ítélik a törököknek. In: *Nemzeti újság (1925a)*. 1925.08.09.
- A Népszövetség a törökök ellen dönt a moszuli kérdésben. In: *Esti Kurir (1925c)*. 1925.12.11.
- Anglia háborúra készül Moszul ellen. In: *Esti Kurir (1925a)*. 1925.09.04.
- Gróf Teleki Pál itthon. In: *Pesti Napló (1925b)*. 1925.08.06.
- Harc a moszuli petróleumért. In: *Népszava (1925b)*. 1925.12.17.
- Interjú Tevfik Rusdi bejjel. In: *Nemzeti Újság (1925b)*. 1925.09.04.
- Látogatás Tevfik-Rusdi bég török külügyminiszternél a Hotel de la Paix-ben. In: *Az Est (1925c)*. 1925.09.01.
- Moszul és Moszkva. In: *Budapesti Hírlap (1925b)*. 1925.12.16.
- Mustafa Kemál pasa nem küldött delegációt a Népszövetség új ülésére. In: *Az Est (1925d)*. 1925.11.19.
- Teleki Pál a népszövetségi bizottsággal Moszulba utazott. In: *Az Est (1925a)*. 1925.01.06.
- Újabb angol támadások Teleki Pál ellen. In: *Pesti Napló (1925a)*. 1925.08.13.

Szerényi Gábor, *A Cup of Coffee*

Bors Szilvia: The Effect of COVID-19 Pandemic in Labour Law with Regards to the Regulation of Home Office^[1]

I. INTRODUCTION

States introduce the application of special legal order when they are not able to guarantee the full ensurance of human rights due to political, economic events or events of natural origin.^[2] The Fundamental Law of Hungary allows the introduction of special legal order in six cases such as: state of national crisis, state of danger, state of preventive defence, unexpected attack, terrorist threat and state of emergency. As per paragraph 1 of Article 53 of the Fundamental Law of Hungary, the government can declare a state of emergency in the event of armed actions aimed at subverting the lawful order or at the acquisition of exclusive control of power, or in the event of grave acts of violence committed with the use of arms or alternative means capable of endangering life and property on a massive scale.

The fundamental law definition of state of emergency is set by Section 44 of Act CXXVIII of 2011 on Disaster Management and the modification of certain related acts as such a situation which is caused by a given event, such as per point ca) a human pandemic, risk of epidemic or animal plague causing massive disease.^[3]

The Government can introduce special measures, so based on Para 2 Section 49 of this Act it can limit citizens' presence in the streets or any other public places. As per Para 2 Section 51/A, in order to prevent a human pandemic causing massive disease threatening the safety of life or property, as well as to avert its consequences, the application of certain acts can be suspended, derogations from acts are possible and other special measures can be taken by the Government.

In accordance with this, in point b) of Para 2 Section 6 of Government decree no. 47/2020. (III. 18.), as well as in point b) of Para 2 Section 56 of Act LVIII of 2020 on the transitional rules related to the termination of the state of danger and on the epidemiological preparedness, the Gov-

[1] The study was made in frames of the program entitled „Programs aiming at improving the standards of legal studies”, financed by the Ministry of Justice.

[2] Lamm, 2020, 95.

[3] Jakab - Till, 2020, 1051.

ernment expressed instant measures on the lessening of the coronavirus' effect on the national economics according to which employers can unilaterally decide on the application of home office or remote working for employees.

Para 3 Section 45 of Act 1 of 2012 on the Labour Code (furthermore referred to as LC) states that the workplace of the employee shall be defined in the employment contract. Failing this, the place where the work is normally carried out shall be considered the workplace. Based on Section 16 of the Labour Code, the employer can unilaterally undertake that the determination of where the work is carried out is set by the employee. Point (1) of Section 53 of the Labour Code makes it possible for the employer to temporarily reassign their employees to workplaces other than what is contained in the employment contracts – though this may not exceed a total of forty-four working days or three hundred and fifty-two scheduled hours during a calendar year. The Labour Code marks the typical case of home office when determining regulated remote working in Sections 196-197 and outworkers in Sections 188-200.

II. SPECIAL MEASURES

Certain European constitutions put emphasis on the rules of procedure when introducing special rule of law and lower regulations set what kind of measures can be introduced in such periods.^[4] The aim of the measures is the averting of the state of emergency for which fundamental rights can also be limited both with regards to citizen and political rights, as well as economic, social and cultural rights.^[5] The latter one also includes the right to work, the right to rest and the right to health.

The restriction is based on the principles of necessity and proportionality. States can order the necessary restrictive measures to the extent the given situation requires it.^[6] Pandemics are considered to be such situations that threaten the life of nations and can make it necessary to limit certain rights.

The Siracusa Principles^[7] state that restrictions on human rights must meet the standards of legality, evidence-based necessity, proportionality and gradualism. In the case of a pandemic restrictions have to be proportional with the aim, that is, the prevention of the spread of the illness. They also have to be necessary, that is, they have to meet the public needs. They have to be legal, that is, they must not be arbitrary or discriminative. Gradual, they have to start with the introduction of smaller-scale, justified restriction.

[4] Csink, 2017, 12.

[5] Farkas, 2017, 27.

[6] Lamm, 2020, 100.

[7] Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights American Association for the International Commission of Jurists, point 68.

Based on Government decree no. 47/2020. (III. 18.) and Act LVIII of 2020, the Government allowed employers to unilaterally determine the place of work. As a rule, the place of work is not a mandatory part of the labour contract, however, if it is missing, the law establishes a legal presumption. Therefore, based on the mutual agreement of the parties, the place of work is set in the labour contract. The modification of the content of the labour relation can happen in various ways. Regardless of the will of the parties, for instance the amount of the remuneration changes in case of employees employed on minimum wage due to the increase in the amount of minimum wage, or the degree of working hours changes in case of an employee dealing with imaging diagnostics with regards to the legal change in the daily working hours. Furthermore, the content of the labour relation can also be established based on the one-sided will of one of the parties, for instance if based on Section 53 of the Labour Code, the employer would like to employ the employee with derogation from the employment contract, or, based on Para 3 Section 61 of the Labour Code, employers shall amend the employment contract based on employees' proposition to work in part-time, covering half of the daily working time until their child reaches the age of three. Furthermore, the content of the labour relation can also be modified based on the mutual agreement of the parties based on Section 58 of the Labour Code.

With the above-mentioned two legal regulations, the Government put the temporary determination of the place of work into the discretion of the employer, however, it did not form any other detailed rules, system of conditions or legal consequences besides the authorization. The legal institution is not defined and regulated and the regulations in effect have not been modified either with regard to the place of work which can be modified unilaterally.

III. THE HOME OFFICE REGULATION OF PREVIOUS AND CURRENT MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION

In Hungary, among the European Network of Legal Advisers^[8] consultant judges of European law judging in the field of labour law turned to the courts of several European states in 2021 with regards to along what factual elements and conditions employers apply the legal institution of working from home, whether the legal institution has been legally regulated, if yes, what legal modifications have been made due to the COVID-19 pandemic.

The Finnish labour law^[9] does not know the concept of working from home and did not introduce it during the pandemic either, however, they apply sever-

[8] Order No. 9/2016 (X. 17) of the National Office for the Judiciary and Order No. 8/2017. (VII. 13.) on the consultant secretary of European law.

[9] Act 55/2001 on labour contracts.

al forms of working from home in practice. Its conditions are set in agreements entered into by various corporations. The agreement includes the cases of working from home, as well as the recording of timesheets, employees' reporting obligations, employers' inspection obligations, aspects of the protection of work and data, methods of communication, reimbursement and the obligation to separate work and private life. Due to the pandemic, the government has only formed recommendations for employers to allow employees working from home. However, for the application of home office, the consent of employees is also necessary besides the voluntary authorization of employers.

The Croatian labour law^[10] does not regulate the occasional working from home. With regards to the pandemic, the government also called upon employers to organize working from home after agreeing on it with the employees or based on unilateral employer measures according to the Croatian labour law, according to which the place of work is the address of the employee. Employers set the rules for working from home in a unilateral order.

The Czech labour law^[11] is familiar with the employment deferring from the employers' headquarters or premises, so no legal changes have been made with regards to the world pandemic of COVID-19. Based on the legal regulations, parties can decide upon working from home and can modify it along conditions set in law. Working from home cannot be ordered unilaterally by the employer, employees' consent is always necessary for it.

In the Slovakian labour law,^[12] the legal institution of home office appeared as a non-standard legal relation before the world pandemic of COVID-19 and is being currently regulated as well. The determination of the place of work – working from home – or in another place than what is stated in the employment contract is based on the mutual agreement of the parties, is of temporary nature and can be applied if the nature of the work allows it. The legislation has been modified due to the pandemics, so the employer is obliged to make working from home possible upon the request or the consent of the employee if the nature of the work allows it. Employers are checked by the state, so they can request various documents, carry out field inspection and can even impose a fine on the employer.

The Dutch labour law^[13] is not familiar with this legal institution and neither did the lawmaker introduce new regulations in connection with the world pandemic of COVID-19. It is the employer who determines whether employees are allowed to work from home. Employees can request working from home which has to be considered by the employer.

The Italian labour law is familiar with the rules of remote working and with regards to the state of emergency, the government made it possible for employers to apply it in labour relations.

[10] Zakon o Radu.

[11] Section 317 of Act 262/2006 of the labour law.

[12] Point b) of Para 1 Section 43 and Section 52 of Tt.311/2001 on labour law.

[13] Arbeitswet 2000 BES.

The Luxembourgish does not regulate remote working by law, but by collective agreements of general effect on a national level. During the times of restrictions because of the pandemic employers can unilaterally decide on the ordering of working from home due to the force majeure situation, so employees can work from home not only on a regular basis but on ad hoc occasions as well. The government introduced a recommendation regarding the application of home office with that certain positions are excluded from this circle. The place and time of work are mandatory parts of the regulation, together with the hours and days when employees have to be available and the degree and amount of benefits in kind.

In the Austrian labour law, parties have to set the place of work in the labour contract, failing this, the place of work is the place where the work is normally carried out. Due to the state of emergency, it has been regulated in law that in order to stop the spread of the virus, wherever it is possible, employees have to work from home, however - having regard to that it can also be employees' property - parties have to agree in the labour contract or the company agreement. This means that neither the employer nor the employee can unilaterally determine working from home. Employers have the right to employ the employee in a place of work other than what is stated in the employment contract, however, it does not provide the unilateral order of working from home. The reason for this is that the different employment can happen in a place which is within the control area of the employer, while in the case of working from home, having regard to the home of the employee, it is not possible.

In the case of German labour law, remote working consists of exclusive, alternating and mobile forms of employment. The difference between the three forms is based on the time that the employee spends at his workplace and outside of it. Among these home office belongs to the first two categories, as in these cases employees continually carry out their work in their homes. Its significant factual element is the work carried out with IT tools. Parties can agree on working from home, its conditions can be set in the agreement or in a company agreement. Employers are not allowed to apply the institution of home office unilaterally. In order to put this into practice - for reasons of legal certainty -, it shall be put into written form, however, in practice it is often missing, so it is also valid with implied behaviour as well. Due to the COVID-19 pandemic, in the case of office workers or related positions employers are obliged to propose working from home, while in other cases it is based on the discretion of the employer.

In the labour law of the United Kingdom, the legal institution of home office cannot be found. Having regard to the pandemics the government became entitled to order employees to stay at home or close down workplaces. In this case in order to protect employees the work primarily had to be carried out from home. An exception was the work for those employees whose position contained carrying out essential tasks and tasks requiring personal presence.

Besides the above mentioned, international researches were also done in the given topic^[14] which concerned Bulgaria, the Netherlands, Estonia, Germany, Hungary, Italy and Poland. Now I am going to present the regulation of working from home regarding countries I have not been describing in this study so far.

The Bulgarian labour law is familiar with the institution of home office both with regards to individual labour contracts and collective contracts. However, the regulation of individual contracts only covers whether employees should carry out their tasks at home or in another chosen place. Such employees have the same individual and collective rights as employees working from the premise of the employer. Due to the COVID-19 pandemic, the government accepted further regulations, including those regarding the right to information and consultation of employees, as well as the participation of employees. Company level collective agreements contain that remote work can only be carried out up to 5 days per month, the place of work can be modified if it is voluntary and initiated by the employee. Its regulations have not been modified as the result of the pandemic.

In Estonia, working from home is not regulated by law, and it is generally not applied in practice, either. Due to the pandemic and the „necessary” remote work, negotiations have started which primarily focus on health and safety as well as on inspection and data protection, however, no actual regulations have been accepted.

The Polish labour law has been regulating the legal institution of remote work since 2007 as a new and flexible form of work. As a result of the pandemic, the institution of home office has been introduced in an ad hoc nature and with the aim of health protection. As per the regulation, employees have the right to instruct employees to carry out their work in a place other than the place of work for a set period of time. As for this legal institution, employees consent is not necessary to work from home. Employers inspect whether it can be ordered and whether the nature of the given job allows it or not. Employers can oblige employees to make a record of the activities carried out and also has the right to monitor it.

Based on the above, we can conclude that working from home has significantly increased – though in various degrees – in all member states compared to the times before the pandemic. Certain member states found it significant to regulate the legal institution in law, as well as to supplement it with smaller rules. In most cases, the employer can decide whether his employees can carry out their work from home, however, the consent of the employee is also necessary for the full application of the legal institution. The frames of working from home are set based on the regulations applied for remote working, or, in another example, it is connected to the employer’s right to employ other than what is stated in the employment contract. However, the consent of employees is also necessary in this case as well. States have formed recommendations in several cases, while in other cases employers were obliged to apply the rules of working from home, which execution – for instance in Slovakia – is being monitored. The way of keeping in

[14] IRel: National Reports, 2021.

contact, the arrangement of working time, evaluation of performance and the degree of reimbursement have been especially highlighted. Among the factual elements of working from home, every member state declares that its application is ad hoc in nature, it is influenced by the nature of the position in question and that the place of work is separate from the premises of the employer.

However, when inspecting member states' practice, the European Union has also noticed that the lack of definition for the time for employees' availability has arisen as a problem, so employee's time for availability and their right to private and family life has to be completely and clearly divided. Therefore, the European Union is planning to regulate the so-called right to disconnect.^[15] Having regard to points b) and i) of paragraph 1 of Article 153 of The Treaty on the Functioning of the European Union, Articles 20, 21, 23 and 31 of Charter of Fundamental Rights of the European Union and principles no. 5, 7, 9 and 10 of The European Pillar of Social Rights, as well as Article 24 of the Universal Declaration of Human Rights. The mentioned legislations express the obligation of the establishment of safe work environment and the right to rest and freetime, in connection with which the European Union wishes to form the practice of employees' right to disconnect. The right to disconnect is such a right when the employee is not obliged to spend his time with carrying out his job. The aim of the European Union is that with this measure the establishment of the balance between work and private life can be made easier. The planned objective wishes to determine minimum requirements, such as employers need to form a reliable and accessible system, where the daily working hours of employees can be measured.

IV. THE LEGAL INSTITUTION OF WORKING FROM HOME IN HUNGARY

The Labour Code makes working from home possible in the case of remote working and outworkers. As for the methods of carrying out the work, the Labour Code mentions two instances when it is possible for the employer to unilaterally determine the following: derogation from the employment contract with regards to the place of work and authorization of determining the place of work by the employee in frames of unilateral commitment of the employer.

Remote working as a way of organizing work done in a non-standard legal relation:^[16] the law requires regularity, more precisely that the employee carries out his work with an IT equipment and its result is transferred electronically. Employers shall have a special obligation to inform employees with regards to inspection, therefore, employees have to be informed on the method of inspection and on the time when the inspection on the place of work is announced. On top of this, the limitation of the usage of the computing equipment also has to be

[15] European Parliament: Resolution of 21 January 2021.

[16] Bankó, 2018, 36.

told to the employee and the related organizational unit has to be appointed as well. As a main rule, the commencement of the inspection only covers the tasks to be carried out by the employee and the work schedule of employees is flexible.

In the employment relation of outworkers remuneration is determined in the form of piece rate on the basis of the work done. Parties mutually determine the work that can be done individually^[17] in the employment contract together with the place of work and the method and degree of remuneration. The employers' obligation to reimburse costs refers to costs or lump sum actually arising during the employment. The place of work can be either the home of the employee or another place mutually agreed by the employee and the employer. Employers' right of instruction is limited solely to the technique to be applied and the method of working. As a main rule, employees carry out the task with their own equipment and their working schedule is flexible. The employer informs the employee on the method of inspection and on the time when the inspection on the place of work is announced.

In the case of unilateral commitment, the employer can demand the completion of the undertaken obligation, regardless of the employees' acceptance or the normality of the information stated to him.^[18] A commitment may be amended to the beneficiary's detriment, or may be terminated effective immediately in the event of subsequent major changes in the circumstances of the person making the commitment, whereby carrying out the commitment is no longer possible or it would result in unreasonable hardship.

In the case of employment in workplaces, other than what is contained in the employment contracts, the legislation appoints a period of transition (forty-four working days or three hundred and fifty-two scheduled hours during a calendar year).^[19] Besides the general obligation to provide information, employers are also obliged to provide information on the expected period of the derogation from the employment contract. The legislation provides an exclusion if the work should be carried out in another place, namely that the consent of the employee is necessary when the employee belongs to a vulnerable group of workers.

Employees cannot be ordered to carry out their work remotely or as outworkers, parties have to agree in it in all cases. The unilateral commitment is not an order but it is a further discount for the employee, however, taking the circumstances into account, this discount can be revoked. Temporarily reassigning employees to workplaces other than what is contained in the employment contract is possible, however, it is not without conditions as its duration is regulated by law.

[17] Jakab, 2016, 220.

[18] Halmos - Petrovics, 2014, 66.

[19] Kiss, 2020, 260.

V. SPECIAL MEASURES TAKEN DUE TO THE COVID-19 PANDEMIC REGARDING WORKING FROM HOME

Legislative regulations of the legal institution of employers' right regarding the ordering of working from home cannot be found in the Hungarian Labour Code,^[20] however, in practice, the Hungarian labour law differentiates between remote working and "home office".^[21] The legal institution has appeared as a resort, however, due to its several ways of application the determination of its definition, the appointing of its factual elements that is the substantive law regulation essential. Via examining the aim and degree of its necessity and proportionality of this special measure, and with comparing it to the above mentioned legal institutions, we can provide the system of conditions for this legal institution as well.

With regards to the COVID-19 pandemic, the aim of the special measures is the protection of public health. The possibility of ordering working from home is a necessary measure from public health point of view. With this measure, employers are able to modify one content element of the labour relation unilaterally, and with this, employees' not independent basic right of the freedom of entering into contracts, connecting to the basic human right is being limited.^[22] The freedom to contract can be limited, as the Constitutional Court has pointed out in several of its decisions. The freedom to contract as an independent constitutional right,^[23] on one part is being derived by the Constitutional Court from the market economy, on the other part, from the right to human dignity as the expression form of the general freedom to act and not a constitutional right.^[24] In the current practice of the Constitutional Court, the right to contract is considered an important element of human dignity, but it is not essential, still it is considered as an independent constitutional right.^[25] The right to contract can be limited based on paragraph 3 of Article I of the Fundamental Law of Hungary: a fundamental right may only be restricted in order to enforce another fundamental right or to protect a constitutional value, to the extent that is absolutely necessary, and proportionate to the objective pursued and respecting the essential content of the relevant fundamental right.

With regards to employment relations, the right to contract is basically the freedom of will to enter into a contract and the freedom of formation regarding the content of the contract in frames of the legal regulations.^[26] Therefore, the essential element of possibility of limitations is whether the necessity to protect another fundamental right or constitutional right exists. In the present case,

[20] Kun - Rácz - Szabó: National report on Hungary, 8.

[21] Kun: New Employment Forms and Challenges to Industrial Relations: Country Report, 2020, 8.

[22] Parallel opinion of constitutional judge László Salamon in Paragraph 128 of No. 8/2014. (III. 20.) Constitutional Court decision.

[23] 13/1990. (VI. 18.) Constitutional Court decision, 29/1993. (V. 6.) Constitutional Court decision.

[24] 24/1996. (VI. 25.) Constitutional Court decision.

[25] 7/2006. (II. 22.) Constitutional Court decision.

[26] Török, 2014.

Article XVII of the Fundamental Law of Hungary – every employee shall have the right to working conditions that respect his or her health, safety and dignity – contains such a state objective of social nature, which is regarded as constitutional right being under the protection of the Fundamental Law.^[27]

VI. STANDPOINTS OF SPECIAL LITERATURE

According to the justification of László Ancsin, the legal institution of remote working and working from home is not the same, however, based on legislations in effect, it is the institution of remote working which ensures that work does not stop in the case of state of emergency. As far as he is concerned, working from home is unplanned and required temporary and quick measures. Due to the deficient infrastructure and data protection, as well as the continuous communication, parties have to make more compromises. Carrying out the work can be done from anywhere and there is no difference in regulations referring to the responsibility of occupational safety with regards to the place of work. It also covered that the right to inspection of the employer is limited due to the obligation of prior notification.^[28]

According to Zoltán Bankó, remote working and working from home are both ways of organizing work. The delimitation of the two legal institutions is complicated due to the several types of work belonging here. I agree with him in that for employees, due to the phenomenon of home office, the employer allows to carry out their work outside of what is stated in the employment contract and where generally the work is carried out on an exceptional and temporary basis,^[29] which is generally employees' home or another place besides the employer's operational unit based on parties' mutual agreement. Further delimitation of the two legal institutions could be done based on the equipment being used, the duration, the difference between the created goods, as well as the creative nature of the task.^[30]

As per the understanding of Gyula Berke, the Labour Code provides flexible possibilities of employment, such as working from home. At the moments employers are not obliged to order working from home – for an indefinite period of time. However, employers are obliged to ensure the general obligations of employment, such as ensuring occupational safety and health, however, in several cases it's basically impossible and cannot be expected from them.^[31] The application of working from home nowadays can not necessarily happen based on the mutual

[27] 8/2014. (III. 20.) Constitutional Court decision.

[28] Ancsin, 2020, 11.

[29] Bankó, 2020, 70.

[30] Bankó, 2010, 220.

[31] Berke, 2020, 34.

agreement of parties, employers can also oblige their employees to that. However, in such cases the appointment of the place of work does not become final.

When determining the substantive law of the legal institution of working from home, István Herdon and Henrietta Rab started out from the differentiation and analysis of postings, commitments and agreements.^[32] According to them, due to their temporary nature, postings are the ones which are the most suitable when talking about the realization of working from home. In case of exceeding the period set in legislation as well as its regularity parties can enter into a contract on remote working. This undertaking resembles the legal institution of working from home as the employee can choose the place of work. Based on the agreement, parties can decide on working from home in the labour contract but it does not reflect its ad hoc nature.

Based on the rules of remote working, István Horváth and Krisztina Szladovnyik believe that it is possible to determine the rules of working from home.^[33] They believe that the most important rules of working from home have been formed by legal practice. A significant difference is that parties agree on remote working, also determining the place of work. Remote working is characterized by regularity.^[34] Derogation from the employment contract is not applicable here as employers cannot oblige employees to carry out their work in their home.^[35]

With regards to the difference between remote working and home office, Zsolt Marencsák expressed that in the case of home office employers one-sided declaration of intention, permit is enough instead of the labour contract, furthermore, employers do not have neither the right nor the obligation to establish and ensure the safe work environment, also, the institution of checks by labour authorities cannot be realized with regards to this legal institution and during the inspection of employers' liability, their possibility for exemption is wider, due to that the event is out of their control.^[36]

As far as Bence Molnár is concerned, choosing the place of completion cannot be transferred to the employee, as if parties agreed in that, alteration is only possible with a contractual declaration,^[37] furthermore, based on the legislative authorization due to the state of emergency because of the pandemic, the unilateral order of employers with regards to working from home is possible that is, it is not possible if there is no special rule of law.^[38]

Lajos Pál differentiates the workplace stated in the contract (which is also the place where the employee has to be available) from the place where the work is actually carried out - that is, the place of completion. As far as he is concerned, the legal institutions of remote working, working from home and outworking as-

[32] Herdon - Rab, 2020, 1-20.

[33] Horváth - Szladovnyik, 2020a.

[34] Horváth - Szladovnyik, 2020b.

[35] Horváth - Szladovnyik, 2020c.

[36] Marencsák, 2020, 117.

[37] Molnár, 2020.

[38] Molnár, 2020, 46.

sist to the determination of the factual elements of working from home. Working from home is such an umbrella term in which frames the electronic transfer of the job is not a condition, it is not regular and lacking special regulation, general labour rules have to be applied.^[39]

Several researchers consider the legal institution of remote working and working from home to be the same,^[40] who believe that remote working that is working from home as a virtual presence is the safest method of working, having regard to the COVID-19 pandemic.^[41]

Based on all this, I agree with the majority standpoint, which is that working from home should be differentiated from the legal institution of remote working. In order to determine the factual elements of working from home, we have to make a delimitation with regards to outworking, unilateral commitment and derogation from the employment contract.

VII. FACTUAL ELEMENTS OF WORKING FROM HOME

Upon analysing the elements of the legal institution of working from home, we can conclude that parties do not enter into the employment contract for this activity. Its usage cannot be determined or planned in advance. Its necessity is ad hoc, its justification – at the moment – is public health. Its definite period cannot be determined either, at present it is adjusted to the period of the state of emergency. Its regularity cannot be determined as this way of organizing work appears as a resort. Among its conditions, we find the actual tasks to be carried out in the given position.

Legal institution	Remote working	Outwork	Unilateral commitment	Employment in workplaces other than what is contained in the employment contracts	Working from home
Parties' will	mutual	mutual	employer	employer	employer?
Legislative factors influencing parties' will	none	none	Regardless of the employer	In case of vulnerable employees: consent	none?

Table I: Comparison of legal institutions – subjects (edited by the Author)

[39] Pál, 2018, 56., 59.

[40] Fodor, 2020.

[41] Poór – Dajnoki – Pató – Szabó, 2021, 66.

Legal institution	Remote working	Outwork	Unilateral commitment	Employment in workplaces other than what is contained in the employment contracts	Working from home
Modification	mutual	mutual	at the expense of the beneficiary	employer	employer?
Effect on employees	neutral	neutral	disadvantage	disadvantage	disadvantage?

Table 2: Comparison of legal institutions - objects (edited by the Author)

Based on the analysis of the legal institutions, we can determine that working from home can be ordered with the unilateral will of the employer. I also believe that it is also possible that parties mutually agree in it. At the moment, the will of the employer is not limited from the side of employees. Neither employees belonging to a vulnerable group, nor the personal circumstances or will of employees cause legal effect. However, I think that the entitlement of employers is not unlimited because as per Para 3 Section 6 also contains the prohibition of harm among the general rules of behaviour.

After ordering working from home, the employer is entitled to modify it unilaterally, hence determine its period and demand the work to be carried out what is set in the employment contract. I think that parties can also modify the place of work in this instance as well. Generally, ordering working from home is a change that happens to the advantage of employees. However, this statement is not always true, as there are certain employees who cannot carry out their work at home due to material circumstances, or they can only carry it out at the cost of great difficulty. Having regard to that, it cannot be obviously determined whether ordering working from home is advantageous or disadvantageous for the given employee.

Legal institution	Remote working	Outwork	Unilateral commitment	Employment in workplaces other than what is contained in the employment contracts	Working from home
Appearance	Employment contract (written form)	Employment contract (written form)	Unilateral measure of the employer (written or oral form)	Unilateral measure of the employer (written or oral form)	Unilateral measure of the employer (written form)?
Mandatory element	Place of work	activity, place of work, reimbursement	obligation	Place of work	Place of work?
Advised element	Method of communication, reimbursement, providing work equipment	-	Appointing the place of work	reimbursement	Method of communication, reimbursement, providing work equipment?
Work-related tasks	Naming the position, carrying it out and transferring it with the possible IT equipment	can be evaluated with the naming of exact activities, with piece rate	the nature of certain tasks makes it possible	the nature of all tasks makes it possible	the nature of certain tasks makes it possible, it does not disturb the intended use of homes
Type of work	More gradually independent	independent	-	Not independent	More gradually independent?
Place of work	a separate place from the employer's establishments	The habitation of the employee or another place in which the parties agreed on (at the employer)	a separate place from the employer's establishments	a separate place from the employer's establishments	The habitation of the employee or another place in which the parties agreed on (at the employer)?
Duration	regular	regular	regular	regular	regular?

Table 3: Comparison of legal institutions - content (edited by the Author)

Working from home can be ordered by the employer with a unilateral measure. Employers usually commit their instructions to writing, however, as far as I am concerned, it can also be ordered in speech, as Section 22 of the Labour Code does not prescribe any formal constraints. It is the task of the employer to determine the place of work. I personally believe that the home of employees, as well as other places, determined by the parties are also suitable for employees to carry out their work in the frames of working from home. I find it crucial to

make the method of communication, the way of reimbursement of the arising and reasonable costs – which are much higher due to working from home^[42] – and the providing of equipment clear. I believe that it is not only the actual tasks to be carried out and the nature of these tasks which influence the possibility of working from home, but also that employees are expected to carry out their work more individually and that carrying out their tasks shall not influence the proper use of their home. Compared to the complete period of full employment, its period is of temporary nature, ad hoc, not regular, however, within one legal relation, it can be ordered several times without legal limitation of its duration.

Legal institution	Remote working	Outwork	Unilateral commitment	Employment in workplaces other than what is contained in the employment contracts	Working from home
Employer's right to instruct	Determination of tasks	Determination of the work and the technique to be applied	-	Determination of tasks	Determination of tasks?
Special obligation to inform	inspection, usage of electronic tools and belonging to an organizational unit	inspection	inspection	Expected duration	Expected duration, inspection?
Obligations of the employer	admission, communication	reimbursement (rent)	-	reimbursement	?
Working conditions	Cannot be changed by the employee	Can be changed by the employee	Cannot be changed by the employee	Cannot be changed by the employee	Can be changed by the employee?
Limit of inspection	should not be disproportionate burden	should not be disproportionate burden	should not be disproportionate burden	-	should not be disproportionate burden?

Table 4: Comparison of legal institutions – rights and obligations (edited by the Author)

[42] Mélypataki – Máté – Rácz, 2020, 285.

With regards to working from home, those tasks are worth to be named which are expected from the employer. However, there are some complex positions in which only the position should be named, because employees can carry out the tasks as they wish and can complete them fully. The duration of working from home is not limited, so it is justifiable for the employer to provide information on its expected duration. The employer shall have a right to inspect,^[43] so its method and conditions also have to be told to employees in advance. However, at this point, I must note that this should not mean a disproportionate burden on the employee. If the employer wants to carry out inspection at the exact place of work, it also has to consider other people using the given property.

Legal institution	Remote working	Outwork	Unilateral commitment	Employment in workplaces other than what is contained in the employment contracts	Working from home
Tools	Belong either to the employee or to the employer	Belong to the employee	Belong either to the employee or to the employer	Belong to the employer	Belong either to the employee or to the employer?
Type of tools	computer, IT	Not necessarily computer, IT	Not necessarily computer, IT	Not necessarily computer, IT	Not necessarily computer, IT?
Work schedule	flexible	flexible	Determined by the employer	fix	flexible?
Remuneration	Based on time and performance	Performance pay	Based on time and performance	Based on time and performance	Based on time and performance?
Employment protection rules	Risk assessment	-	Risk assessment	Risk assessment	Risk assessment

Table 5: Comparison of legal institutions – further factual elements (edited by the Author)

[43] Mélypataki – Máté – Rácz, 2020, 284.

In frames of working from home, the work can be carried out by tools provided either by the employer or the employee, it is not necessarily related to computer or IT tools. As far as I am concerned, with the lack of special occupational safety rules the employer has a general risk assessment obligation. The work schedule is set by the employer, but it can be both flexible and fix.

VIII. SUMMARY

The legal institution of home office is such a way of organising work which assists the flexibility of work relations. All states are familiar with the employment that is carried out in a different place than the establishment of the employer. The legal institution of home office is not regulated on a legislative level in all states, it is not regulated in Hungary either, however, employers apply it many times, mainly in the private sector. The origins of the legal institution of home office definitely comes from the institution of remote working. States define the characteristics of home office compared to this legally regulated institution.

Nowadays, having regard to the human epidemic, it appears in the form of public health measures. All states try to reduce employees' physical contact and health risk. In its frames, certain member states introduced strict regulations regarding the obligatory application of home office, for instance Germany and the United Kingdom. Croatia and Luxembourg widened employers' power of assessment in a way that it can also be practiced unilaterally. However, there are such solutions as well, where the application of home office requires the consent of employees as well, for instance in the Czech Republic and the Netherlands, also, in other countries, employers are obliged to allow working from home upon the request of employees, such as in Slovakia and Austria, where parties particularly have to agree in working from home either individually or - as in Finland - collectively.

Among the factual elements of home office, we can always find the exact tasks to be carried out, as well as that it is ad hoc, temporary, done with IT equipment and that the place of work can be other as well besides the employees' home. There are differences in employers' obligations. In certain countries employers' right to inspect is also regulated together with the way of communication and reimbursement, such as in Finland, Luxembourg, whereas in other countries special rules can be determined by the employers, for instance in Italy and the Czech Republic.

The European Union has noticed that during the practical application of home office, employees' right to private and family life can be harmed, so it decided that there is need for the formation of minimal expectations. In its frames, employers have to form an objective, reliable and accessible system, have to determine the practical rules of turning off digital tools, have to make health risk assessment and have to provide adequate information to employees and have to set up an adequate sanction system in case of violations. As far as I am con-

cerned, it still has a lot of risks both for the employer and the employee that this legal institution has not been regulated yet.

In Hungary, the Labour Code does not regulate working from home, still, this legal institution is applied by employers both in the private and public sector. As far as I am concerned, this legal institution shall not only be applied in force majeure situations but in times of peace as well. It has several characteristics that make it possible both for the employer and the employee to establish a flexible, cost-effective way of working and the balance between private life and work.

The characteristics of the legal institution of home office is formed by the practice. We can say that the place of work or the place of completion is not the usual place of work. There is no such regulation according to which only the employees home can be the place of work, so I believe that it can be carried out in other places as well. We have to highlight the certain tasks that need to be carried out and also to that carrying out the work at home should not influence the intended use of the property. As a main rule, parties agree on the place of work in the employment contract, so it can also be changed with the common intention of the parties. Regulations in a state of emergency form the basis of the unilateral order of the employer. However, I do not necessarily believe that this is the solution. Employers are not obliged to apply the institution of working from home either with considering employees' will or with the lack of the state's compulsory order. I believe that with the application of the above-mentioned two ways, the protective measure can be even more successful.

With the lack of legislative regulations, the will of employees is not represented in the case of working from home. It has not been investigated when employees have difficulties or cannot carry out their tasks at home due to their parental role, the quarantine situation or other individual, personal circumstance.^[44] Employers do not have to take into consideration when employees ask for working from home.^[45] With the lack of sanctions the scope of eligibility of the employer is unjustified, with regards to which Para 3 Section 6 of the Labour Code applies: we can refer to the principle of equitable assessment and disproportionate harm.

In the case of working from home, the general obligations of employers remain the same with the lack of other regulations, such as the obligation to provide occupational safety. With regards to this, I can only agree with Gyula Berke in that the same level of responsibility cannot be expected from the employers than according to the general rules. I find it justifiable that just like in the case of remote working Act XCIII/1993 on Occupational Safety and Health shall contain different and adequate rules on risk assessment, equipment, variability of work environment, obligation to inform and the employers' obligation to inspect. With regards to the regulation employees belonging to a vulnerable group or suitability for more independent work could be highlighted.

[44] Horváth - Szladovnyik, 2020a.

[45] Soltész, 2020.

The typical characteristics of working from home are that it is ad hoc, not planned in advance and it is temporary. I do not agree with the standpoint of István Herdon and Henrietta Rab, according to which if the degree of working does not exceed what is regulated in law, we are not talking about working from home. However, I agree with István Horváth and Krisztina Szladovnyik in that working from home cannot be ordered in the above-mentioned case, so the two legal institutions cannot be the same within the legislative timescale.

As far as I am concerned, the obligation for reimbursement stated in Para 2 Section 51 of the Labour Code also obliges employers with regards to the institution of working from home as well. Employers do not have to provide information to employees – in the absence of a provision. Despite, employees can demand their costs such as power use or the usage of own equipment from the employers.

SPECIAL LITERATURE

- Ancsin László (2020): Távmunka a közigazgatásban – tapasztalatok Covid-19 idején [Remote working in public administration – experiences during Covid-19] In: *Új Magyar Közigazgatás*. 13/3.
- Bankó Zoltán (2010): *Az atipikus munkajogviszonyok. A munkajogviszony általánostól eltérő formái az Európai Unióban és Magyarországon [Non-standard employment relations. Unique forms of labour relation in the European Union and Hungary]*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Bankó Zoltán (2018): A távmunka szabályozása Magyarországon. Munkajogi és foglalkoztatáspolitikai célok, intézkedések és problémák [The regulation of remote working in Hungary. Objectives of labour law and employment policy, measures and problems]. In: *Munkaügyi Szemle*. 61/2.
- Bankó Zoltán (2020): A távmunka és az úgynevezett „home office” munkavégzés szabályozásának helyzete Magyarországon [The situation of regulating remote working and the so-called „home office” in Hungary]. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (eds.): *Visegrád – A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai [Visegrád – edited lectures of the XVII. Hungarian Labour Law Conference]*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Berke Gyula (2020): Munkajog járványhelyzetben [Labour law during the pandemics]. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (eds.): *Visegrád – A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai. [Visegrád – edited lectures of the XVII. Hungarian Labour Law Conference]*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Csink Lóránt (2017): Mikor legyen a jogrend különleges? [When should be a rule of law special?] In: *Iustum Aequum Salutare*. 2017/4.
- Farkas Ádám (2017): A jogállamon túl, a jogállam megmentéséért. Gondolatok a különleges jogrend természetéről, jelentőségéről és helyéről a modern jogállamban [Beyond the state of law, for the rescue of the state of law. Thoughts on the nature of special rule of law, its significance and place in a modern state]. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2017/4.
- Fodor T. Gábor (2020): *Tényleg létezik home office? - egy munkajogász kétségei a home office-szal, mint jogintézménnyel kapcsolatban [Does home office really exist? - a labour lawyer's doubts regarding home office as a legal institution]*. (Available at: www.hrportal.hu/hr/tenyleg-letezik-home-office---egy-munkajogasz-ketségei-a-home-office-szal--mint-jogintezmennyel-kapcsolatban-20201117.html. Downloaded on: 15.04.2021.).

- Halmos Szilvia – Petrovics Zoltán (2014): *Munkajog [Labour Law]*. National University of Public Service, Budapest.
- Herdon István – Rab Henriett (2020): Megvalósítható-e jogszerűen a home office? A home office fogalmi ismérvei és munkajogi keretei [Can home office be organized legally? Notional characteristics and labour law frames of home office]. In: *Pro Futuro*. 10/3.
- Horváth István – Szladovnyik Krisztina (2020a): Lehetőségek és kényszerek [Possibilities and constraints]. In: *Adó szaklap*. Wolters Kluwer, Budapest, 34/6.
- Horváth István – Szladovnyik Krisztina (2020b): Visszatérés [Comeback]. In: *Adó szaklap*. Wolters Kluwer, Budapest, 34/8-9.
- Horváth István – Szladovnyik Krisztina (2020c): A törvénymódosítások és az alkotmányossági kérdőjel [Amendments of law and constitutional questions]. In: *Adó szaklap*. Wolters Kluwer, Budapest, 34/10.
- IRel: National Reports, 2021. (Available at: <https://irel.fmb.unimore.it/archive/research-output/national-reports/>. Downloaded on: 30.08.2021.).
- Jakab András – Till Szabolcs (2020): Alkotmányvédelem – különleges jogrend. [Protection of the constitution – special rule of law.] In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (eds.): *A magyar közjog alapintézményei*. Pázmány Press, Budapest.
- Jakab Nóra (2016): A munkavállalói jogalanyiség és személyi hatály jelentősége [The importance of employees' legal status and personal scope]. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis Series Juridica et Politica*. 2016/34.
- Koronavírus-válság kihívások és HR válaszok – Első és második fázis összehasonlítása. [Challenges of the coronavirus crisis and HR answers – Comparing the first and second phase]. In: Poór József – Dajnoki Krisztina – Pató Gáborné Szűcs Beáta – Szabó Szilvia (eds.) (2021): *Hungarian University of Agriculture and Life Sciences*. Budapest.
- Kun Attila – Rácz Ildikó – Szabó Imre Szilárd (2021): *National report on Hungary*. (Available at: www.academia.edu/50013689/ICT_enhanced_remote_and_mobile_work_National_report_on_Hungary. Downloaded on: 15.04.2021.).
- Kun Attila: *New Employment Forms and Challenges to Industrial Relations: Country Report: Hungary*. NEWEFIN Project. University of Amsterdam. (Available at: <https://aias-hsi.uva.nl/en/projects-a-z/newefin/drafts-country-reports/newefin-drafts-country-reports.html>. Downloaded on: 15.04.2021.).
- Lamm Vanda (2020): COVID-19 és a jogok korlátozása, különös tekintettel az emberi jogi egyezményekben foglaltakra [COVID-19 and the restriction of rights with special regard to what is included in treaties of human rights]. In: *Jog – Állam – Politika*. 2020/Special edition. Universitas, Győr.
- Marencsák Zsolt (2020): Home office versus távmunka, különös tekintettel a munkaidő-szervezés egyes kérdéseire [Home office versus remote working, with special regards to certain questions of organization of working time]. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (eds.): *Visegrad 17.0 - A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai [Edited lectures of the Hungarian Labour Law Conference]*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest.
- Mélypataki Gábor – Máté Dávid Adrián – Rácz Zoltán (2020): Forms of Working from Home in Hungary. In: *PaKSoM 2020 2nd Virtual International Conference: Path to a Knowledge Society-Managing Risks and Innovation Proceedings*. Research and Development Center “IRC ALFATEC”, Niš, Serbia; Complex System Research Centre, Niš, Serbia.
- Molnár Bence (2020): Gondolatok a home office-ről általában és vírus idején [Thoughts on home office generally and during pandemics]. In: *Magyar Munkajog E-folyóirat*. 2020/1.
- Kiss György (ed.) (2020): *Munkajog [Labour law]* Dialóg Campus, Budapest.

- Pál Lajos (2018): A szerződéses munkahely meghatározása - a „home office” és a távmunka. [Definition of the place of work by contract - „home office” and remote working]. In: *Munkajog*. 2018/2.
- Soltész Alexandra (2020): Költségtérítés távmunka és home office esetén. [Reimbursement in the case of remote working and home office]. In: *Adó szaklap*. Wolters Kluwer, Budapest, 34/8-9.
- Török Éva (2014): A szerződési szabadság gazdaságsszabályozó szerepe. [Economic regulatory role of the freedom of contract]. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 11/1-2.

SOURCES OF LAW

- Act 55/2001 on labour contracts.
- Arbeidswet 2000 BES.
- INI no. 2020/2111 on the foreign policy consequences of the COVID-19 pandemic.
- Order no. 9/2016 (X. 17) of the National Office for the Judiciary and order no. 8/2017. (VII. 13.) on the consultant secretary of European law.
- Point b) of Para 1 Section 43 and Section 52 of Tt.311/2001. on labour law. Section 317 of Act 262/2006 of the labour law.
- European Parliament: Resolution of 21 January 2021 on The right to disconnect with recommendations to the European Committee.
- Parallel opinion of constitutional judge László Salamon in paragraph 128 of No. 8/2014. (III. 20.) Constitutional Court decision.
- 7/2006. (II. 22.) Constitutional Court decision.
- 8/2014. (III. 20.) Constitutional Court decision.
- 13/1990. (VI. 18.) Constitutional Court decision
- 24/1996. (VI. 25.) Constitutional Court decision.
- 29/1993. (V. 6.) Constitutional Court decision.

Szerényi Gábor, *Social party*

A gyermekek jövője az Európai Unióban – Mit ígér a Bizottság 2021-2024-es stratégiája?

Az Európai Unió közel 50 évig igen sporadikus érdeklődést mutatott a gyerek élete, gyerekek jogai iránt, amely tendencia az 1990-es évek második felétől kezdett megváltozni.^[1] 2006-ban az Európai Bizottság *Az EU gyermekjogi stratégiája felé* című közleményében^[2] lefektette egy uniós gyerekjogi stratégia szükségességét.

Eltelt tizenöt év, 2021. március 24-én az Európai Bizottság elfogadta *Az EU gyermekjogi stratégiáját* (a továbbiakban: gyermekjogi stratégia vagy stratégia).^[3] A dokumentum szövege széleskörű társadalmi egyeztetés során és a gyermekek aktív részvételével született meg egy olyan időben, amikor a gyermekjogokra való mélyebb rátekintésre elemi szükség van – tekintettel többek között a Covid-járvánnyal érkezett, a XXI. század európai emberének ismeretlen és sokszorosan traumatizáló nehézségekre is.

Milyen jövőt ígér a gyerekeknek a stratégia? Van-e és, ha igen, mi a feladata az Uniónak a gyermekjogok területén? Mit tehet az EU, és mit a tagállamok annak érdekében, hogy a stratégiában lefektetett célok valóban hatékonyan megvalósuljanak? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ, miközben áttekinti a gyermekjogok helyét az uniós jogban, elemezi a stratégiához vezető tizenöt éves út főbb gyermekjogi „eseményeit” és összefoglalja a stratégia lényegi célkitűzéseit.

I. AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A GYEREKJOGOK

Az Európai Uniónak nincsen általános hatásköre az alapvető jogok, így a gyermekjogok területén sem. Az uniós gyermekjogi szabályok alapköve az *ENSZ Gyermekjogi Egyezménye*,^[4] amelynek valamennyi tagállam részes fele. Az Egyezmény keretein belül nem létezik olyan jogi mechanizmus, amely lehetővé tenné az államoktól eltérő jogalanyok csatlakozását. Az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiak-

[1] Iusmen – Stalford, 2016.

[2] EUR-Lex: A Bizottság Közleménye: Az EU gyermekjogi stratégiája felé, 2006. COM/2006/367.

[3] EUR-Lex: Az EU gyermekjogi stratégiája, 2021. COM/2021/142 final.

[4] ENSZ Gyermekjogi Egyezmény, amelyet Magyarországon a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény hirdetett ki.

ban: EUSZ)^[5] 6. cikk (3) bekezdése, az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata által megerősítve azonban megállapítja, hogy az uniós tagságból eredő kötelezettségek nem ütközhetnek a tagállamok saját alkotmányával és emberi jogi kötelezettségvállalásaival. Az *Európai Bizottság gyermekjogi ütemterve*^[6] is leszögezi, hogy az Egyezmény normáinak és elveinek iránymutatásul kell szolgálniuk a gyermekek jogait érintő uniós politikák számára, azaz egyértelmű, hogy az Egyezmény ilyen módon az Uniót is kötelezi.

Az EUSZ 3. cikk (3) és (5) bekezdése kimondja, hogy az unió „(...) előmozdítja a (...) gyermekek jogainak védelmét”, „(...) hozzájárul a gyermekek jogainak védelméhez”. Az Európai Unió Alapjogi Chartája (a továbbiakban: Alapjogi Charta)^[7] 24. cikke alkotmányos szinten hivatkozik a gyermekek jogaira, rögzíti, hogy „(...) a gyermekeknek joguk van a jólétükhöz szükséges védelemhez és gondoskodáshoz”, garantálva ezzel a gyermekjogok uniós intézmények és uniós országok általi védelmét az uniós jog végrehajtása során.

Az elsődleges uniós jogon kívül a másodlagos jog is szabályoz gyermeki jogi kérdéseket – főleg a védelemhez kapcsolódó jogok aspektusából. Az Európai Unió Működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EMUSZ.) 79. cikk (2) d) pontja, valamint 83. cikk (1) pontja felhatalmazást ad – többek között – az emberkereskedelem és kifejezetten a gyerekkereskedelem elleni küzdelem keretében uniós jogi aktusok elfogadására. Az EUMSZ vonatkozó cikkeit jogalapként hívva fogadták el 2011-ben a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről szóló irányelvet,^[8] az emberkereskedelem megelőzéséről, az ellene folytatott küzdelemről és az áldozatok védelméről szóló irányelvet,^[9] majd 2012-ben a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról szóló irányelvet.^[10]

A kötelező erejű jogi eszközöket bővíti a gyermekjogok uniós puha jogi keretrendszere, amelyek lényegében tartalmat adnak az uniós gyermekjogi politikának. Mind a Bizottság, mind a Tanács,^[11] mind pedig az Európai Parlament kiadott ajánlásokat, illetve közleményeket, amelyek általános, vagy témaspecifikus jelleggel foglalkoznak a gyermekek jogaival, és irányoznak elő uniós és tagállami cselekvéseket.

[5] Az Európai Unióról szóló Szerződés.

[6] Az Európai Unió gyerekjogi ütemterve (Bizottság Közleménye).

[7] Az Európai Unió Alapjogi Chartája.

[8] Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.).

[9] Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.).

[10] Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.).

[11] Európai Bizottság: Uniós iránymutatások a gyerekjogok védelméről, 2017.

II. ÚT A GYEREKJOGI STRATÉGIÁIG

A gyermekjogi stratégia előzményeként két horizontális, a gyermekjogokkal átfogóan foglalkozó dokumentum született a Bizottság gondozásában.^[12] 2006-ban jelent meg a Bizottság Közleménye: Az EU gyermekjogi stratégiája felé, 2011-ban pedig az EU gyermekjogi ütemterve.^[13] A két horizontális dokumentumon kívül az uniós gyermekjogi politika részeként számos olyan *soft law* jellegű dokumentumot fogadtak el, amelyek a szektorális problémák rendezését célozták meg. Ezek közül *A gyermekbarát internet európai stratégiája*,^[14] a *Beruházások a gyermekek érdekében* című bizottsági ajánlás^[15] és a migráns gyermekek védelméről szóló bizottsági közlemény kiemelendő.^[16] Mind a három dokumentum gyermekjogi, illetve gyermekvédelmi szempontból fontos célkitűzéseket tartalmaz, a stratégia szempontjából ugyanakkor legnagyobb relevanciája a *Beruházások a gyermekek érdekében* című bizottsági ajánlásnak van, így a gyermekjogi stratégiáig vezető út részeként a tanulmány ennek egyes részeit is kiemeli.

1. A Bizottság Közleménye: Az EU gyermekjogi stratégiája felé

Az Európai Bizottság 2005-2009 közötti időszakra vonatkozó stratégiai célkitűzései között priorizálta a gyermekek jogait és kimondta, hogy: „Kiemelt fontosságú a gyermekek jogainak hatékony védelme a gazdasági kizsákmányolás és a visszaélés valamennyi formájával szemben; e téren az Unió irányt mutat a világ többi része számára.”^[17] A Bizottság – erre a stratégiai előirányzatra is reagálva – 2006-ban megjelent Közleményében egy olyan átfogó uniós stratégia létrehozását javasolta, amely „biztosítja a gyermekek jogainak érvényesülését az Európai Unió belső és külső politikáiban, valamint támogatja a tagállamok e területre vonatkozó erőfeszítéseit”.^[18]

A dokumentum alapvetően elismerte az Unió eszköztelenségét a gyermekek védelme területén, és felismerve a gyermekjogok érvényesülésében fennálló deficitet, ennek megváltoztatását tűzte ki célul. A majdani gyermekjogi stratégia jogalapjaként az EUSZ 6. cikk (2) bekezdését jelölte meg, amely szerint az

[12] Jelen tanulmány a stratégiához vezető utat elsősorban a Bizottság által elfogadott dokumentumok mentén mutatja be, tekintettel arra, hogy maga a stratégia is a Bizottság tollából született. Ez nem jelenti azt, hogy a többi uniós intézmény által elfogadott és kiadott iránymutatások ne tartalmaznának szintén fontos megállapításokat (lásd például: 11. lábjegyzet).

[13] EUR-Lex: Az EU gyermekjogi ütemterve, 2011. COM(2011)60 végleges.

[14] EUR-Lex: A gyermekbarát internet európai stratégiája, 2012. COM(2012) 196 végleges.

[15] A Bizottság ajánlása: Beruházások a gyermekek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitörés (2013/112/EU).

[16] EUR-Lex: A migráns gyermekek védelme, 2017. COM(2017)211 végleges.

[17] EUR-Lex: Stratégiai célkitűzések 2005-2009. Európa 2010, 2005. COM(2005)12 végleges.

[18] EUR-Lex: Stratégiai célkitűzések 2005-2009. Európa 2010, 2005. COM(2005)12 végleges, 2. [2].

EU-nak tiszteletben kell tartania az alapvető jogokat, „bármilyen intézkedést is tesz hatásköreinek gyakorlása során”. Ez különösen vonatkozik az Emberi Jogok Európai Egyezményére, az ENSZ gyermekjogi egyezményére, valamint az Alapjogi Chartára, amely a dokumentum szerint jogi formájától függetlenül, a jog általános elveiként biztosított alapvető jogok különösen hiteles kifejeződésének tekinthető.^[19] A gyermekjogok területén általános hatáskörhiány ellenére az Európai Uniónak a Szerződések által biztosított egyes különös hatáskörei lehetővé teszik az egyedi fellépést a gyermekek jogainak minél szélesebb körű biztosítására. A gyermekjogok uniós tiszteletben tartása nemcsak a jogsértéstől való tartózkodást jelenti, hanem azt is, hogy a gyermekjogi szempontnak ott kell lennie az egyes szakpolitikák a Szerződések különböző jogalapjai szerinti végrehajtása során is. Az egyedi fellépésnek tiszteletben kell tartaniuk a szubszidiaritás és az arányosság elvét, valamint nem sérthetik a tagállamok hatáskörét.

A gyermekjogi stratégia felé vezető utat kijelölő bizottsági közlemény a gyermek általános helyzetéből indul ki, és alapvetően azt a következtetést vonja le, hogy jogaik érvényesülése meg sem közelíti a kívánatos szintet, sem a világban, sem pedig az Európai Unióban. Tekintettel arra, hogy ezt az általános következtetést 2021-ben, az uniós stratégia megszületésekor is le lehet vonni, alapvető kérdésként merül fel az elmúlt 15 év intézkedéseinek valódi hatékonysága, és az, hogy az esetleges deficitekből milyen, a stratégia hatékony megvalósítását elősegítő tanulságokat lehet levonni.

A dokumentum konkrét jogalkotási intézkedéseket nem tartalmazott, ugyanakkor számos olyan rendkívül fontos intézkedést tett, amelynek hozzáadott értéke elvehetetlen, ilyen a segélyhívó szám bevezetése, az Európai Gyermekjogi Fórum elindítása. Célul tűzte ki – többek között – „a gyermekek jogainak figyelembevételét az EK azon jogalkotási és nem jogalkotási intézkedéseinek kidolgozása során, amelyek érinthetik őket”,^[20] amivel elismerte a gyerekjogi szempont legitimitását a jogalkotási folyamatok során.

2. A Bizottság Közleménye: Az EU gyermekjogi ütemterve

2011-ben fogadta el az Európai Bizottság a gyermekjogi ütemtervet, amely három alapvető irányelvet^[21] fogalmazott meg az Unió gyermekjogi politikájával kapcsolatban. Egyrészt kiemelte annak szükségességét, hogy a gyermekjogok az uniós alapjogi politika szerves részévé váljanak, másrészt rámutatott a döntéshozatalhoz szükséges megbízható, összehasonlítható és hivatalos adatok gyűjtésének és az ehhez szükséges intézményközi együttműködésnek a fontosságára, harmadrészt pedig megerősítette a párbeszéd és az érintettekkel való együttműködés elengedhetetlenségét. A gyermekjogi ütemterv – 2006-ban

[19] EUR-Lex: Stratégiai célkitűzések 2005-2009. Európa 2010, 2005. COM(2005)12 végleges, 3. [2].

[20] EUR-Lex: Stratégiai célkitűzések 2005-2009. Európa 2010, 2005. COM(2005)12 végleges, 9. [2].

[21] EUR-Lex: Stratégiai célkitűzések 2005-2009. Európa 2010, 2005. COM(2005)12 végleges, 4. [7].

a stratégia felé vezető utat megjelölő dokumentumra rácsatlakozva – kiemelte a konkrét uniós gyerekvédelmi fellépés fontosságát, melynek része a gyerekbarát igazságszolgáltatás, a veszélyeztetett helyzetben lévő gyermekek védelmére irányuló célzott uniós fellépés,^[22] valamint a gyermekek jogainak védelme az Unió külső fellépéseinél. Konkrét jogalkotási javaslatot az ütemterv egyedül a gyermekbarát igazságszolgáltatás kapcsán tartalmazott,^[23] a kitűzött célok túlnyomó többségét iránymutatás jellegű *soft law* instrumentumokkal, illetve uniós szinten létrehozottakkal kívánta elérni. A gyermekjogi ütemterv egyik lényeges eleme, hogy előkészítette a gyermekjogi stratégia megalkotásának és elfogadásának azon aspektusát, amely a gyermekek tényleges bevonását célozza meg a róluk szóló döntések meghozatalába, valamint kiemelte az azóta is aktuális és továbbra sem hatékonyan teljesített gyermekjogi jogtudatosítást, mint a gyermekjogok védelmének egyik elsődleges fontosságú elemét.

3. A Bizottság ajánlása: Beruházás a gyermekek érdekében

A Beruházások a gyermekek érdekében című bizottsági ajánlás egy nagyon lényegi, gyermekjogi szempontból mára már evidenciaként értékelhető, ugyanakkor elégszer nem ismételterő igazságot mond ki, ez pedig a generációkon átívelő jelleg és az ennek felismerésében rejlő felelősség, illetve cselekvési lehetőség. Az ajánlás megfogalmazza – elsősorban a gyermekszegénység és a társadalmi kirekesztés aspektusából –, hogy meg kell törni a gyermekjogi deficit generációkon átívelő jellegét, és ehhez kapcsolódóan – uniós hatáskörök hiányában – a tagállamoknak ad iránymutatást. Az ördögi kör megtörésének legalkalmasabb eszközeként az oktatást, az egészségügyi ellátás elérhetőségét, a családtámogatási rendszerek kiegyensúlyozását, illetve rászorultsági alapon való súlyozását azonosítja.

Bár a dokumentum 2013-ban született, 2021-ben, az uniós stratégia megjelenésének évében, a Covid által sújtott világban is különös aktualitása van. A Covid-járvány ugyanis önmagában számos gyermekjogi deficitet hozott magával. A "Covid-árva" olyan fogalomná vált, amelyre valószínűleg nagyon hosszú ideig emlékszünk majd, és az érintett gyerekeknek generációkon átívelő traumát jelenthet, ha nem tekintünk rá tudatosan, és „ruházunk be” a fizikai szükségleteik mellett mentális és lelki egyensúlyukba is.

III. AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG 2021-2024-ES GYERMEKJOGI STRATÉGIÁJA

[22] Az EU gyermekjogi ütemterve veszélyeztetett helyzetben lévő gyermeknek tekinti a szegény, valamint a szegénység által fenyegetett gyermekeket, a fogyatékos gyermekeket, a szexuális kizsákmányolás és a gyermekkereskedelem áldozatait, a kísérő nélküli, vagy felnőtt hozzátartozóiktól elszakított gyermekeket.

[23] 2012/29/EU irányelv; 2016/800/EU irányelv.

Tizenöt évvel a Bizottság felismerése után, miszerint uniós szintű stratégiára van szükség a gyerekjogok területén, a Von der Leyen Bizottság a napirendjére vette a stratégia tényleges megalkotását és elfogadását. A Bizottság a stratégia elsődleges céljaként a sebezhető gyerekek védelmét, a gyerekjogok online térben való védelmét, a gyerekbarát igazságszolgáltatás fontosságát és az erőszak megelőzését és leküzdését tűzte ki. A 2021. március 24-én elfogadott stratégia hat tematikus területen tartalmaz uniós fellépési elköteleződést, elsősorban *soft law* instrumentumokkal, finanszírozási eszközökkel. A stratégia nagy hangsúlyt helyez a gyermekek jogaira való általános érzékenységek kialakítására, illetve megerősítésére (*mainstreaming of children's rights*).

1. Részvétel a politikai és demokratikus életben

Az ENSZ gyermekjogi egyezménye kiemelten kezeli a gyermekek részvételi jogát.^[24] Arra az alapvetésre épít, miszerint a gyermekeknek korukhoz, érettségükhöz mérten meg kell nyitni a döntéshozás lehetőségét, egyfajta fokozatossággal építve fel a felnőttkori önálló döntéshozatali képességet.

A döntéshozatali képességre nevelésen kívül van a részvételi jognak még egy másik aspektusa is, amely azt a sztereotípiát hivatott megdönteni, miszerint minden esetben a felnőttek kizárólagosan el tudják dönteni, hogy mi a jó egy gyermeknek. Annak a megértésére hív, miszerint a gyermekek egyes kérdésekben sokkal jobban és hatékonyabban tudják képviselni és elmondani az álláspontjukat, mint azok a felnőttek, akik, bár mellettük állnak, korukból kifolyólag egészen más megtapasztalásokkal élik meg ugyanazt a valóságot. Megfelelő keretek között kezelve, a gyermeki álláspont valódi hozzáadott érték lehet az őket érintő kérdések – akár jogalkotási – szintű megválaszolásában is.

A gyermekjogi stratégia már a megszületésekor teret nyitott a gyermekek részvételi jogának gyakorlására, a jövőre nézve pedig egy új uniós gyermekrészvételi platform létrehozása mellett köteleződik el, amelyet az Európai Bizottság, az Európai Parlament és a gyermekjogi szervezetek egymással partnerségben valósítanak meg. A gyermekek részvételének az *Európa jövőjéről szóló konferencia*^[25] is megfelelő keretet nyújt.

A részvételi jog biztosításán kívül a stratégia a megfelelő fogadókészség kialakítására is hangsúlyt helyez. Ez lényegében azt jelenti, hogy a gyermekjogi jogtudatosítás részeként a szülőket, valamint a gyermekekkel foglalkozó intézményeket és a benne dolgozó személyzetet is arra szükséges „terelni”, hogy a gyermekek kompetensek, az őket érintő döntésekbe be lehet és kell őket vonni. A valódi részvételt biztosító mechanizmusokat kell kialakítani, ami annyit jelent, hogy a gyermeket meghallgatjuk, a kérését valóban megfon-

[24] Ld. pl.: Gyerekjogi Egyezmény 12-15., 17., 31. cikkek.

[25] futureaeu.europa.eu (online elérhető platform).

toljuk, és ha az ő döntésével valamilyen megfontolás mentén ellentétes döntés születik, arról megfelelő érzékenységgel és indokolás mellett tájékoztatni kell őt.

2. Társadalmi-gazdasági befogadás, egészségügy és oktatás

A stratégia olyan Uniót vetít előre a gyermekeknek, amely küzd a gyermekszegénység ellen, előmozdítja az inkluzív és gyermekbarát társadalmakat, valamint egészségügyi és oktatási rendszereket.^[26]

a. Gyermekszegénység

A gyermekszegénységi mutatók megrendítően magasak, 2019-ben a gyerekek 22,2%-a volt kitéve a szegénység kockázatának Európában.^[27] Különösen ellentmondásos helyzetet mutat az, hogy míg Unió-szerte fogy a népesség, a három vagy több gyermeket nevelő családokban felnövő gyermekek szegénységi kockázata akár háromszor akkora lehet, mint társaiké. A gyermekszegénység elleni küzdelem kiemelten szerepel az ENSZ 2030-as fenntartható fejlesztési céljai között is.

A szomorú számokra is tekintve, az egész stratégia szempontjából kulcsfontosságú és az egyik legkonkrétabb elemnek tekinthető az európai gyermekgarancia létrehozásáról szóló előirányzat, melynek előmozdításához a Bizottság felszólítja a tagállamokat, hogy „mielőbb fogadják el az európai gyermekgarancia létrehozásáról szóló tanácsi ajánlásra irányuló bizottsági javaslatot,^[28] és hajtsák végre annak célkitűzéseit”.

Az európai gyermekgaranciára vonatkozó javaslatot a Bizottság a stratégia elfogadásának napján, 2021. március 24-én terjesztette elő. Az európai gyermekgarancia keretében a Bizottság – többek között – azt javasolja a tagállamoknak, hogy biztosítsanak ingyenes és hatékony hozzáférést a koragyermekkorai neveléshez és gondozáshoz, az oktatási és iskolai alapú tevékenységek eléréséhez,^[29] tanítási naponként legalább egy egészséges étkezést és egészségügyi ellátást.^[30] Sokszor – mint például Magyarországon is – ennek adottak a jogszabályi feltételei is, mégis számos gyermek nem kapja meg a megfelelő ellátást, és ez a jelenség egyenesen korrelál a társadalom peremére rekesztettséggel. Az elkötele-

[26] EUR-Lex: Az EU gyermekjogi stratégiája, 2021. COM/2021/142 végleges, 6.

[27] EUR-Lex: Az EU gyermekjogi stratégiája, 2021. COM/2021/142 végleges, 6.

[28] Javaslat. A Tanács ajánlása az európai gyermekgarancia létrehozásáról. {SWD(2021) 62 final}.

[29] A Covid-járvány különösen rámutatott arra, hogy milyen erősen differenciált e tekintetben a társadalom, és egy válság miként tudja tovább mélyíteni az egyébként is fennálló szakadékokat. Ld.: számítástechnikai eszközök hiánya.

[30] Javaslat. A Tanács ajánlása az európai gyermekgarancia létrehozásáról. {SWD(2021) 62 final}. (23).

zódás és a szabályozás fontos és megkerülhetetlen, ugyanakkor azt is látni kell, hogy – mint minden gyermekjogokkal kapcsolatos cselekvésnél – nem elegendő. A kulcs az egyes rendszerek megváltoztatásában van, amelyhez elengedhetetlen a szemléletváltás, amelynek része kell, hogy legyen az a stratégia mögött, valamint az ENSZ fenntartható fejlesztési céljai mögött is rejlő gondolat, miszerint: egy gyermeket sem hagyhatunk hátra.

b. Egészségügy

A társadalmi-gazdasági befogadás másik fontos pillére az egészségügyi ellátás, amelynek szintén különös aktualitása van a Covid-járvány idején.^[31]

Az ENSZ gyermekjogi egyezményének 24. cikke a gyermek lehető legjobb egészségi állapotának őrzését és elérését követeli meg az aláíró államoktól. A gyermekkor specialitása alapvetően azt a kötelezettséget rója a szülőkre és a társadalom egészére is, hogy tegyenek meg mindent a gyerekek mentális és fizikai egészségének megőrzése érdekében. Ezzel kapcsolatosan a tagállamoknak és a tagállamokon belüli mikroközösségeknek kiemelt felelőssége van. Nyitott kérdés még, hogy a társadalmaink mihez kezdenek majd a Covid-járvány okozta traumákkal. Egyértelmű ugyanakkor, hogy a feldolgozást és így az egészsége-sebb, mentálisan stabilabb jövőt segíteni tudná egy olyan szabályozói mentalitás, amely a jelenséget felismeri, és feldolgozását szakemberek által kialakított mechanizmusok mentén, az oktatást fórumként használva „kötelezővé” teszi.

c. Oktatáshoz való jog

Az ENSZ gyermekjogi egyezmény 28. cikke szerint a gyerekek alapvető joga az oktatáshoz való jog. Az ENSZ fenntartható fejlesztési céljai^[32] mellett a most kiadott uniós gyermekjogi stratégia is prioritizálja az inkluzív minőségi oktatáshoz való jogot. Az uniós jogban az oktatáshoz való jogot és a kötelező oktatásban való ingyenes részvétel lehetőségét az Alapjogi Charta 14. cikk (1)-(2) bekezdése rögzíti. Az EUMSZ^[33] preambuluma megvalósítandó célként tartalmazza az oktatáshoz való széles körű hozzáférést.

Az EUMSZ 165. cikke alapján az oktatás területén az Európai Unió hatásköre ún. támogató hatáskör, tehát az oktatás tartalmára és szervezeti felépítésére vonatkozóan az EU feladata a tagállami intézkedések támogatása, koordinálása vagy kiegészítése, nincs jogosultsága arra, hogy jogszabályokat alkosson,

[31] A lezárások megnehezítették az egyébként jól működő egészségügyi ellátást is, néhol a kötelezően beadandó oltási programok folyamatosságát is elakasztották.

[32] ENSZ fenntartható fejlesztési célok.

[33] Az Európai Unió működéséről szóló szerződés.

és nem korlátozhatja a tagállamok szabályozási mozgásterét. A Beruházások a gyermek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitörés című bizottsági ajánlás^[34] az oktatást azonosítja, mint a hátrányos helyzet nemzedékről nemzedékre történő öröklődésének megtörésére alkalmas eszközt, azaz az oktatás a generációkon átívelő gyermekjogi deficitek kiigazításának egyik legalkalmasabb eszköze. Kiemeli az oktatás hozzáférhetőségének és színvonalának, és ennek nyomán az oktatási eredmények terén tapasztalható területi egyenlőtlenségek felismerése és kezelése, a szegregáció felszámolásának és a befogadó oktatást célzó szakpolitikák érvényesítésének fontosságát és célként tűzi ki, hogy „minden gyermek részesüljön érzelmi, szociális, kognitív és testi fejlődését elősegítő, magas színvonalú, befogadó szellemű oktatásban”. Az oktatáshoz való jog a Covid idején számos aspektusában sérült, éppen az erős társadalmi különbségek miatt. De a Covid-járványtól függetlenül is továbbra is elterjedtek a szegregáló természetű gyakorlatok,^[35] amelyeket az uniós jog kifejezetten tilt. Tekintettel az uniós hatáskörök hiányára, az oktatás különösen olyan terület, ahol a tagállamok felelőssége kézzelfogható, ez egyértelmű a stratégia által előírt irányított uniós fellépésekből is.

3. A gyermekekkel szembeni erőszak elleni küzdelem és a gyermekvédelem biztosítása

Az ENSZ gyermekjogi egyezménye tiltja a gyerekek ellen irányuló erőszakot.^[36] Hiába tartalmazza mára már szinte az összes uniós tagállam szabályozása az erőszak minden formájának – kezdve a gyermeknevelésben alkalmazott testi fenytés tilalmától az érzelmi terrorig – tilalmát, a statisztikák sajnos azt tükrözik, hogy az erőszak a mindennapi valóság része.^[37] A gyermekek ellen irányuló erőszakkal kapcsolatos gondolkodásnak egyik alapvetése kellene, hogy legyen a felnőtt társadalomnak megtanítani, mit jelent az erőszak, illetve mik lehetnek az erőszak következményei. Ezt a fajta tudatosságnövelést a stratégia is magára vállalja, és a tagállamokat is erre ösztönzi.

Az erőszak megelőzésének és kezelésének egyik elemeként a stratégia az integrált gyermekvédelmi rendszereket^[38] jelöli meg, továbbra is támogatja gyer-

[34] EUR-Lex: A Bizottság ajánlása: Beruházások a gyermek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitörés, 2013.

[35] Ld. a Miskolci Jogi Szemle 2020/1. számában.

[36] ENSZ gyermekjogi egyezmény 19. és 34. cikkek.

[37] A világon a 2 és 4 év közötti gyermekek közel háromnegyede rendszeresen szenved el testi fenytést és/vagy lelki erőszakot a szülő és gondozók részéről.

[38] Az integrált gyerekvédelmi rendszerek alapvetően a gyermeket a középpontba helyező szemléletű gyermekvédelmi hatóságok és szolgálatok együttműködésére épülnek.

mekházak (*Barnahus*)^[39] létrehozását az Unióban, valamint kihangsúlyozza a megelőzés fontosságát, amelynek lényegi eleme a családtámogatási rendszer.

A stratégia egyik uniós jogalkotási javaslatra vonatkozó intézkedése az erőszak elleni védelem égisze alatt született, amely, rácsatlakozva a nemek közötti esélyegyenlőségi stratégiára,^[40] előírja az Európai Unió csatlakozását az Európa Tanács nőikkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló Egyezményéhez (a továbbiakban: isztambuli egyezményhez).^[41] A nemek közötti esélyegyenlőségi stratégia, közvetítve a Bizottság álláspontját,^[42] az isztambuli egyezményt a területen referenciának tekinti,^[43] kifejezetten kimondja, hogy „ha továbbra sem történik előrelépés az EU-nak az isztambuli egyezményhez való csatlakozása tekintetében, a Bizottság 2021-ben – az Unió hatáskörén belül – intézkedéseket szándékozik javasolni az isztambuli egyezményben kitűzött célok elérése érdekében”.^[44] Ez a megközelítés azonban nem tükrözi egységesen a tagállamok álláspontját.^[45]

4. Gyermekbarát igazságszolgáltatás

A gyermekbarát igazságszolgáltatás követelménye a gyermekjogi egyezményből egyenesen levezethető, és a stratégiának is azon pillére, amelyben a korábbi uniós, gyerekjogi szempontból horizontálisnak tekinthető dokumentumokra is nagyobb hangsúlyt fektettek. Az Európa Tanács keretében 2010-ben megszületett az az iránymutatás,^[46] amely részletesen tartalmazza azokat az elveket és szabályokat, amelyekről az igazságszolgáltatás gyerekbaráttá válik. Az iránymutatás végrehajtásának szükségességét a stratégia ismételt^[47] megerősíti. Az előzményeknek köszönhetően alapvetően tagállami szinten megindultak azok a folyamatok, amelyek a gyermekbarát igazságszolgáltatás jogszabályi

[39] A Barnahus izlandi szó, jelentése: gyerekház. A fogalom arra az először Izlandon létesült házra utal, amely a gyermekbarát kihallgatósobákkal egy multidiszciplináris és szervezeteket átfogó megközelítést képvisel.

[40] EUR-Lex: Az egyenlőségközpontú Unió, 2020. COM(2020)152 végleges.

[41] Az Európai Bizottság „jogalkotási javaslatot terjeszt elő a nők elleni nem alapú erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemre vonatkozóan, támogatva az EU-nak az Európa Tanács nőikkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló Egyezményhez való csatlakozásának véglegesítését”.

[42] Az isztambuli egyezmény minden egyes uniós tagállam általi ratifikációjára szólított fel 2019. november 28-án az Európai Parlament is (ld: Európai Parlament: Hírek, 2019.11.28.).

[43] Isztambuli egyezmény, 35. lábj.

[44] Isztambuli egyezmény, 40. lábj., 4.

[45] Magyarország az isztambuli egyezményt 2014. március 14-én írta alá, de máig – Bulgária, Csehország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia együtt – nem ratifikálta. Érdekes – ennek a tanulmánynak a kereteit meghaladó és az unió jövőjéhez is kapcsolódó kérdés – milyen hatáskörök mentén, egyáltalán megteheti-e az Unió, hogy ily módon „megkerülje” a tagállamokat és kvázi helyettük ratifikáljon egy nemzetközi szerződést.

[46] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról.

[47] A Unió gyerekjogi ütemterve 2011-ben kifejezetten felszólított az ET iránymutatások végrehajtására.

feltételeinek megteremtését célozzák, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a folyamat még nem zárult le, és még a megfelelő szabályozási keret sem jelenti azt, hogy valóban a rendszert értő, a gyermekjogi személtre érzékeny szakemberek alkalmazzák. A stratégia éppen ezért nagy hangsúlyt fektet az igazságügyi képzésre, és erre ösztönzi a tagállamokat is. A Bizottság kitér a gyerek igényeire mind a büntetőeljárásokban, mind a polgári jogi eljárásokban, és vállalja, hogy 2022-ben horizontális jogalkotási kezdeményezésre irányuló javaslatot terjeszt elő a szülőség tagállamok közötti kölcsönös elismerésének támogatásról.

5. A gyermekek jogai a digitális térben

A gyermekek jogai a digitális térben szintén számos elemből állnak, jogaik védelmi és részvételi aspektusait egyaránt érintik. Ide sorolható a gyermekek konkrét online bűncselekményektől való védelme, valamint az okoseszközök által okozott függőség megelőzése, időben való felismerése és kezelése is. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy az internet – számos veszélye mellett – alapvetően egy olyan élettér, amelyben a gyerekek szükségszerűen léteznek, így alapvetően az a feladat, hogy megtanítsuk nekik a korukhoz és érettségükhöz mérten megfelelő és biztonságos használatot. Ebben a szellemben született meg az ENSZ gyermekjogi bizottságának általános észrevételei a gyermekek digitális környezetével kapcsolatban jogairól,^[48] amelyre a stratégia maga is utal. A szabályozókon kívül nagy felelősség hárul az IKT-vállalatokra, amelyekre nézve a stratégia külön felszólításokat tartalmaz.

6. Gyermekjogok az unió külső politikáiban

A gyermekek jogai iránti valódi elköteleződés része az, hogy nem csak a belső viszonyokban válik általánossá a gyermek szempontjából való gondolkodás, hanem az Unió külső kapcsolataiban is kell érvényesíteni – különös tekintettel arra, hogy az Unió határain kívül rendkívül nagy számban élnek nehéz sorsú gyerekek.^[49] A Bizottság a stratégiában kitér a fegyveres konfliktusok által érintett gyerekekre, a gyermekmunkával érintett gyerekekre és vállalja – többek között –, hogy a fenntartható vállalatirányításról szóló jogalkotási kezdeményezést fogad el, valamint azt, hogy összehangolja^[50] a 2021-2027-re szóló többéves pénzügyi kereten belül rendelkezésre álló valamennyi kiadási programjának felhasználását.^[51]

[48] General Comments No. 25 (2021) on Rights of children in relation to the digital environment, 2021.

[49] A becslések szerint évente 5.2 millió gyerek hal meg többnyire olyan megelőzhető és kezelhető okok miatt, amelyek közül sok a szegénységgel, a társadalmi kirekesztéssel, a megkülönböztetéssel, a nemi normákkal és az alapvető emberi jogok figyelmen kívül hagyásával van összefüggésben (ld. Stratégia, 3.).

[50] Stratégia, 3.

[51] Különösen a Szomszédügyi, Fejlesztési és Nemzetközi Együttműködési eszközt (NDICI), az előcsatlakozási Támogatási Eszköz III-at (IPA III) és a humanitárius segítségnyújtási eszközt.

7. A gyermekjogi szemüveg és finanszírozás

A stratégia lezárásaként „gyermekbarát kultúra” elsajátítására, inkluzív szemléletre hív, és felsorolja azokat a finanszírozási eszközöket, amelyek az uniós szakpolitikák tagállamokon belüli végrehajtását hivatottak támogatni. A Bizottság leszögezi: „ahhoz, hogy a gyakorlatban valódi előrelépés történjen a stratégiát nemzeti szintű kötelezettségvállalásoknak és beruházásoknak kell kísérniük”.

IV. ÖSSZEGZÉS

A gyermekjogok bibliája uniós viszonylatban is az ENSZ gyermekjogi egyezménye, amely 2019-ben volt harminc éves. Az évforduló igazi ébresztőóra volt a tekintetben, hogy milyen nagy lemaradásban van a világ – mind a fejlődő, mind a fejlett országokban – a gyermekjogok érvényesülése terén, tekintettel mind az elemi, túlélést biztosító szükségletekre, mind a finomabb, a gyermekjogok tendenciózus relativizálásából fakadó hiányokra.

Egyértelműen azt a következtetést kellett levonnia a felnőtt társadalomnak, hogy nem jól, nem eléggé védjük a gyermekeinket, és nem megfelelően figyelünk rájuk, nem halljuk meg a hangjukat. A fejét olyan hirtelen felütő koronavírus csak nehezített a helyzeten, és újabb megoldandó problémákat hozott.

A szemléletváltás elemi szükséglet, ugyanakkor nem mindegy, hogy mit értünk szemléletváltás alatt. A gyerekek semmiképpen nem lehetnek ütközők, sem a primer védelmet jelentő családi viszonyokban, sem pedig az Unió és a tagállamok, vagy a tagállamok egymás közötti, akár jogi, akár politikai természetű vitáiban. Minden őket érintő kérdésben szakmailag erősen megalapozottan, a mindenek felett álló, illetve legjobb érdeküket szem előtt tartva, az érdekükben akár a jogszabályi kereteket is rugalmasan kezelve kell döntést hozni, kilépve a felnőtt cipőből.

Az Európai Bizottság időszerűen tett hitet a stratégia szintjén a gyermekek jogainak védelme mellett, ugyanakkor arra is emlékezni kell, hogy a legtöbb és valóban érzékelhető változás lehetőségét magában hordozó intézkedéshez kapcsolódó hatáskör a tagállamok kezében van, ezért a stratégia magában hordozza annak a veszélyét, hogy valódi tagállami elköteleződés hiányában nem lesz eléggé hatékony. A kulcs és a valódi változás lehetősége a jelenlegi keretrendszerben elsősorban a cselekvő tagállamok kezében van.

IRODALOMJEGYZÉK

- A Bizottság ajánlása (2013. február 20.): Beruházások a gyermekek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitörés. 2013/112/EU. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32013H0112>. Letöltés ideje: 2020.05.21.).
- Az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye. Kihirdette: az 1991. évi LXIV. törvény. (Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100064.tv#ljb0id98ca>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról. (Elérhető: <https://rm.coe.int/16806a4541>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>. Letöltés ideje: 2020.03.25.).
- Az Európai Unióról szóló Szerződés. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- ENSZ fenntartható fejlesztési célok. (Elérhető: <https://sdgs.un.org/goals>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).
- EUR-Lex: A Bizottság ajánlása: Beruházások a gyermek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitörés, 2013. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32013H0112>. Letöltés ideje: 2020.03.25.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az EU gyermekjogi stratégiája. COM/2021/142 végleges. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX:52021DC0142>. Letöltés ideje: 2021.05.30.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak. Az EU gyermekjogi ütemterve. COM(2011) 60 végleges. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0060:FIN:hu:PDF>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak: A gyermekbarát internet európai stratégiája. COM(2012) 196 végleges, 2012.5.2. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0196&from=HU>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak: A migráns gyermekek védelme. COM(2017)211 végleges, 2017.4.12. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0211&from=HU>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak: Az egyenlőségközpontú Unió: a 2020-2025 közötti időszakra szóló nemi esélyegyenlőségi stratégia Brüsszel, 2020.3.5. COM(2020) 152 végleges. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0152&from=HU>. Letöltés ideje: 2021.06.02.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye: Az EU gyermekjogi stratégiája felé. COM(2006)367. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A52006DC0367>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- EUR-Lex: A Bizottság Közleménye: Az Európai Unió gyerekjogi ütemterve. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0060:FIN:hu:PDF>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- EUR-Lex: Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32011L0036>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).

- EUR-Lex: Az Európai Unió Alapjogi Chartája. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- EUR-Lex: Stratégiai célkitűzések 2005-2009. Európa 2010, 2005: Partnerség Európa megújulásáért, fellendülés, szolidaritás és biztonság. COM(2005)12 végleges, 2005.1.26. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005DC0012:-HU:HTML>. Letöltés ideje: 2021.05.17.).
- Európai Bizottság: Uniós iránymutatások a gyerekek jogok védelméről, 2017. (Elérhető: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/eu_guidelines_rights_of_child_0.pdf. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- Európai Parlament: Hírek, 2019.11.121. (Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20191121IPR67113/isztambuli-egyezmény-ratifikalja-surgosen-min-den-tagallam-mondja-a-parlament>. Letöltés ideje: 2021.05.31.).
- General Comments No. 25 (2021) on Rights of children in relation to the digital environment, 2021 [25. számú általános észrevétel a gyermekek digitális környezettel kapcsolatos jogairól, 2021]. (Elérhető: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/GC/25&Lang=en. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- Iusmen, Ingi - Stalford, Helen (eds.) (2016): *The EU as a Children's Rights Actor: Law, Policy and Structural Dimensions*. Verlag Barbara Budrich, Leverkusen.
- Javaslat a Tanács ajánlása az európai gyermekgarancia létrehozásáról. {SWD(2021) 62 final}. (Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A21A1004.COU>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).
- Konferencia Európa jövőjéről. (Elérhető: <https://futureu.europa.eu/?locale=hu>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).

JOGFORRÁSOK:

- EUR-Lex: 2012/29/EU irányelv a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32012L0029>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- EUR-Lex: 2016/800/EU irányelv (2016. május 11.) a büntetőeljárás során gyanúsított vagy vádlott gyermekek részére nyújtandó eljárási biztosítékekről. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- EUR-Lex: Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).
- EUR-Lex: Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=NL>. Letöltés ideje: 2021.05.13.).

ZALAHEGYI ZOLTÁN

Gróf Esterházy Móric és Győr – Biczó Zalán könyvéről és a győri Esterházy-emléktábláról

Biczó Zalán egyetemi könyvtáros újabb helyismereti munkával gazdagította a várostörténelmi irodalmat. 2020 decemberében jelent meg a jogi kar könyvtárosának Gróf Esterházy Móric és Győr címmel munkája. A könyvet pedig megelőzte pár hónappal a győri emléktábla-állítás ünnepsége is a győri Széchenyi téri gimnázium falán.

Száznegyven esztendővel ezelőtt született Esterházy Móric (1881-1960), aki 1917-ben a Magyar Királyság miniszterelnöke volt. Kevesen tudják, hogy 1895-1899 között a győri bencés gimnázium tanulója a demokratikus viszonyok kialakítását megkísérlő és szociálisan érzékeny államférfi. Anyai ágon Schwarzenberg Adolf törökverő győri hős leszármazottja. Első nyilvános szónoki megszólalása is Győrhöz köti: 1895-ben a Szent László-ünnepségen, a Püspökvárban, Zalka János püspök társaságában mondott beszédet. Miniszterelnöki kinevezése Győr városában különösen jó hírt hozó esemény lett. Abból az alkalomból, hogy Esterházy Miklós Móricz gróf és fiai (Móric és Alajos) a Szent László-ünnepélyen megjelentek, a megyés püspök érdekes ajándékot küldött általuk édesapjuknak. Az ajándék egy sétabot, ami a régi győri vár egyik történelmi nevezetességű kapujából készült. Amikor Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf 1598-ban Győr városát a töröktől visszafoglalták, az ostromlóknak először a „fehérvári kaput” sikerült betörniük petárdáikkal. A kaputestet később a győri székesegyházban helyezték el, majd hevederéből a megyés püspök sétabotokat készített. Ezek egyikét küldte el a grófnak, akinek nagynyja és neje a győri hős, Schwarzenberg herceg családjából származik.

A későbbi miniszterelnök a győri bencés gimnázium után, 1899 szeptemberétől a Budapesti Magyar Kir. Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára iratkozott be, de Angliában is sok időt töltött. 1900 szeptemberétől Oxfordban élt, és a helyi egyetemen végezte tanulmányait. Ezen hallgatói időszakban Széchenyi Miklós, az új győri püspök is szívesen látta a csákvári Esterházy-család fejét és gyermekeit. Széchenyi Miklós gróf győri püspök 1902. április 12-én tartotta meg ünnepélyes bevonulását székvárosába. Az új püspök székfoglalója pompával és óriási részvétel mellett történt meg. A vendégek között jelen volt Esterházy Miklós Móric gróf, akinek gyermekei a bencés gimnáziumban pár esztendeje tanultak.

A műben a szerző külön is megemlíti a gróf életpályát meghatározó két eseményt. Mégpedig azt, hogy már 1903-ban a győri Nádasdy 9. huszárezred tagja volt, ill. 1905-től részt vállalt a győri internátus alapításában.

Később, 1917 június 8-án a kevésbé ismert 36 éves Esterházy Móric gróftól kérte fel IV. Károly kormányalakításra. Kormányába jobbára Andrássy hívei kerültek, de a mérsékelt ellenzék másik két pártja egy-egy, valamint a baloldali ellenzék is két tárcát kapott.

A katolikus Dunántúli Hírlap mellett a polgári Győri Hírlap is örömmel adta hírül a győri bencés kötődéssel rendelkező ifjú gróf magas pozícióba való emelkedését, melyről ugyancsak beszámol ez a könyv.

Másrészt azt is fontos kiemelnem, hogy Biczó Zalán – mint helyismerettel szívesen foglalkozó egyetemi könyvtáros –, Esterházy Móric győri kötődéseinek kutatója, felvette a kapcsolatot a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium igazgatójával, Tóth Konstantin bencés szerzetestanárral, aki pártfogásába vette azt az elképzelést, hogy Esterházy Móric emléke fennmaradjon a városban. Biczó Zalán és Tóth Konstantin személyesen megkereste 2020. március 11-én dr. Simon Attilát, a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. vezérigazgatóját, hogy az egykori bencés diáknak, volt miniszterelnököknek és a Herendi Porcelánmanufaktúra hajdani elnökének (1934-1944) emléktáblát állítsanak közös együttműködéssel.

A herendi gyár vezérigazgatója (aki a győri jogi karon is tanít) a kezdeményezést nagylelkűen támogatásáról biztosította. Az emléktábla-állításra 2020. szeptember 19-én, szombaton 11 órakor került sor gimnáziumi öregdiák-találkozó alkalmával, szép megemlékezés keretében. Sárjai-Szabó Kelemen OSB győri perjel és Tóth Konstantin OSB gimnáziumi igazgató köszöntője után beszédet mondott az emléktábla-avatáson Dr. Simon Attila, a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. vezérigazgatója és Biczó Zalán egyetemi könyvtáros, az Esterházy-emléktábla kezdeményezője. Az ünnepségen jelen volt Budapestről Esterházy György, a volt miniszterelnök unokája is, aki személyes hangú, rövid beszédet mondott. Prof. Dr. Schmidt Péter volt bencés diák is köszöntötte az öregdiákokat a rendezvényen. Az ünnepség után Esterházy György megtekintette a bencés rendházat és a gimnáziumot. Az elegáns porcelán emléktábla a győri bencés gimnázium külső falán látható, a gimnázium főbejárata melletti homlokzaton.

Ezen rövid értékelő mű záró részeként fontosnak tartom, hogy ismertessem Esterházy Móric miniszterelnök életrajzát, melyből az alábbiakat találtam fontosnak kiemelni:

Esterházy Móric, galántai és frankói gróf.

Született: Majkpuszta, Oroszlány, 1881. április 27. Meghalt: Bécs, 1960. június 26.

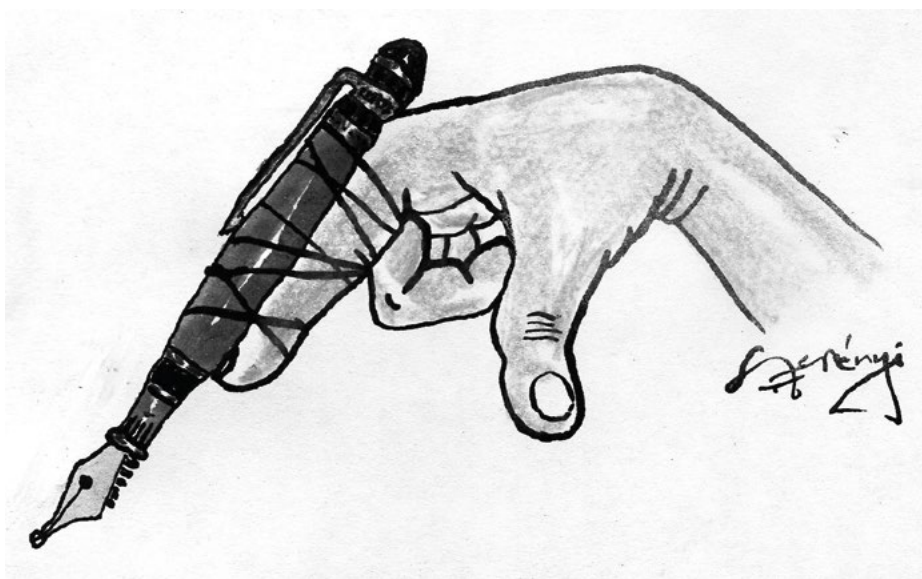
Arisztokrata politikus, császári és királyi kamarás (1905), a Lipót rend nagykeresztese (1916), valóságos belső titkos tanácsos (1916), miniszterelnök (1917), Esterházy Péter író nagyapja. Édesapja gróf Esterházy Miklós Móric (1855-1925), császári és királyi kamarás, 1887-1918-ban a főrendiház tagja, a Magyar Katolikus Kör elnöke (1891- 1897) és a Szent István Társulat társelnöke (1893-1911). Édesanyja Schwarzenberg Franciska hercegnő (1861-1951). A szülők 1880. április 14-én, Bécsben kötöttek házasságot, amelyből öt gyer-

mek született: Móric, Esterházy Alajos (1883–1916), Esterházy Polyxena (1886–1976), Esterházy Ida (1891–1948) és Esterházy Valentine (1898–1942). Esterházy Móric 1918. március 23-án, Budapesten vette feleségül Károlyi Margit grófnőt (1896–1975), akitől négy gyermeke született: Esterházy Mátyás (1919–1998), Esterházy Marcell (1920–1945), Esterházy Menyhért (1922–1954) és Esterházy Mónika (1928–2015). Unokái: Esterházy Péter (1950–2016), György (1951), Mihály (1953) és Márton (1956). A komáromi bencéseknel végezte a gimnázium alsó négy osztályát, majd a győri bencés gimnáziumban 1895 és 1899 között tanult. 1899-ben a soproni bencés gimnáziumban érettségizett. 1899 és 1904 között a budapesti és az oxfordi egyetem hallgatója volt. Oxfordban ismerte meg Lord Halifaxot (teljes nevén: Edward Frederick Lindley Wood, Halifax Earlje), Anglia későbbi külügyminiszterét. Az egyetem elvégzése után hosszabb utazást tett Európában és Észak-Amerikában. 1905-ben kapcsolódott be a politikai életbe, amikor örökös jogon a főrendiházban foglalt helyet. A következő évben az ifj. Andrassy Gyula gróf lemondásával megüresedett tőketerebesi kerületben, független 67-es programmal szerzett mandátumot és ugyanitt 1910-ben és 1918-ban is elnyerte a választói bizalmat. Az első világháborúban önkéntesként harcolt a szerb és az orosz fronton a 9. huszárezred tartalékos főhadnagyaként. 1917-ben tartalékos századossá nevezték ki. 1917. június 15-én, Tisza István menesztése után az ifjú IV. Károly király miniszterelnökké nevezte ki a 36 éves, szintén fiatal grófit. A kormányát követő Wekerle-kabinetben 1918. január 25-től május 8-ig tárca nélküli miniszteri (ténylegesen: népegészségügyi) posztot vállalt, s rövid ideig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetésével bízták meg. A kommün alatt a csákvári földműves iskolát vezette, a proletárdiktatúra bukása után visszavonultan gazdálkodott birtokain. A politikába 1931-ben tért vissza ismét, amikor a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt színeiben jelöltséget vállalt a tapolcai kerületben, ahol megválasztották képviselővé. 1939–1944 között, az Egyesült Keresztény Párt képviselőjeként a Magyar Élet Pártjának Zala vármegyei listájáról jutott be a képviselőházba. Támogatta Kállay Miklós második világháborúból történő kiugrási politikáját, amiért a nyilas hatalomátvételt követően a Gestapo 1944. október 16-án letartóztatta, a kormány pedig deportálta. Először a Margit körúti katonai fogházban, később Sopronkőhidán raboskodott. 1945. februárban a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan szeptemberben térhetett haza. 1951-ben családjával és édesanyjával együtt a fővárosból a Nógrád megyei Hortra telepítették ki. 1956-ban lányával Bécsbe emigrált, ott az unokaöccse által felajánlott lakásban, a Schwarzenberg-palotában élte le hátralévő éveit, ahol ötven évvel ezelőtt (1960) hunyt el. Esterházy Móric a családi nyughelyet gondozta, bővítette és feliratokkal látta el. Sokat tett a gannai templomért és a mauzóleumért. Emlékét az altemplomban egy kőtábla őrzi, felirata: Pacem vita ablatam redde mihi mors (A békét, amit az élet elvett tőlem, te add nekem, ó halál!). Halála után lánya (Esterházy Mónika) évente jelentős támogatást küldött a gannai plébániának. Az ausztriai Mariazellben nyugszik.

Végül én azt a konkúziót vontam le a mű olvasása kapcsán, hogy Esterházy Móric miniszterelnök grófként olyan keresztény alapú szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot, amely korát megelőző személlyé tette. Ugyanis hitt abban az ideában, hogy „a keresztény gondolkodás a demokrácia alapja világszerte”.^[1] Ez alapján már 1917-es kormányprogramjában általánossá akarta tenni a választójogot az akkor hadban álló történeti Magyarországon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Wilson, Andrew (szerk.) (2018): *A világ szentírásai*. Universal Peace Federation, Budapest.

Szerényi Gábor, *Manuscript*

[1] Wilson, 2018, 450.

HALÁSZ GÉZA

Szerényi Gábor szociografikáiról – Szerényi Gábor 2021. 07. 20-án a Dunapalotában megrendezett kiállításmegnyitóján elhangzott beszéde

Szerényi Gábor nevének eredetét kutatva két irányban lehet kiindulni: serény, szorgos, munkáját szerető; szerény, nem hivalkodó, nem dicsekvő. Mindkét irányzatot egybefogja Gábor önmagáról írott öniroNIKUS önvallomása: „Sok van mi csodálatos, de a Szerényinél csodálatosabb nincsen.”

Szerényi Gábor különleges jelenség, örülök, hogy én is egyike lehetek több ezer barátjának. A MŰOSZ karikatúrista szakosztályában ismerkedtünk meg, de igazán barátokká a KOKSZ-műhelyben váltunk (vagyis a Magyar Képző- és Iparművész Szövetség Kortárs Karikatúra és Szatirikus művész csoportjában), melyet Császár Tamás, Tettamanti Béla, Kaján Tibor, Sajdik Ferenc, Gyulai Líviusz neve is fémjelez. Engem lenyűgözött az a gazdag életpálya, az a sokféle munka, amit akár életművészetnek is nevezhetnénk. A térbeli és időbeli átfedések miatt lehet, hogy sokan úgy ismerik, hogy éppen az utcán száguld egyik szerkesztőségből a másikba, riportra vagy megbeszélésre, busszal, villamosal vagy rollerral, mindig megkésve, de legalábbis az utolsó pillanatban, azért még pár percre megáll, hogy üdvözljön, elmeséljen pár pletykát, anekdotát, majd az órájára nézve elsüvítsen.

Életút... A hetvenes években a Vasutas Képzőművészeti Körben tanulta az anatómiai és perspektivikus ábrázolás klasszikus alapjait. Készült a Képzőművészeti Főiskolára, közben a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben dolgozott szerkesztő-műszaki rajzolóként, szitanyomatóként.

1973. március 15-én részt vett a hivatalos ünnepek utáni utcai demonstrációkban. Rendőrségi ügy lett belőle, munkahelyén nyilvánosan elítélték mint „nacionalista rendbontót”, ezért továbbtanulási terveit az Intézet nem támogatta. Sorkatonai szolgálata letöltéséhez a politikailag megbízhatatlannak ítélt sorkatonák műszaki alegységéhez vezényelték.

Részt vett az Erdély Miklós vezette különböző képzőművészeti körökben, az akkori „tűrt” és „tiltott” határán mozgó alkotói csoportokban.

1977-ben jelentkezett a Hírlapkiadó Vállalat gyakornoki képzésére, s újságíró lett az Egis Gyógyszergyár üzemi lapjánál.

Még a hetvenes években kezdett az Élet és Irodalomban grafikákat publikálni. A kilencvenes évek elejéig több száz rajza jelent meg.

Riportokat írt az Ifjúsági Magazin számára, illusztráló és író munkatársa volt a Világ című politikai hetilapnak A nyolcvanas években a párizsi Magyar Műhelyben jelentek meg képervei. Televíziós recenziókat írt a Nők Lapjának. Szerkesztője volt a Vasárnap című hetilap gyerekoldalának. A Szép Szónak 108 kortárs magyar képzőművész portréját írta meg. Karikaturista volt az A2 autós magazinnál.

Másfél évtizedig a Magyar Televízió szerkesztője, riportere, műsorvezetője volt. A kilencvenes évek végén a Danubius Rádió Capuccino Tripla műsorának külsős kulturális tudósítója. Számomra is emlékezetes, amikor a Rádió Q Teremőr című, hetente jelentkező képzőművészeti beszélgető műsorát szerkesztette-vezette, mivel velem is készített jó félórás interjút. Évekig írt hetente a Magyar Televízió Szabadság tér publicisztikai rovatába. Felelős szerkesztője volt a d1 televízió „Kortárs Korzó” kulturális magazinjának.

Több évtizede szűkebb pátriájának, az V. kerületnek krónikása. A Mai Belváros oldalain írja meg a kerület kulturális emlékeit, az egykori életek, színterek képeit, hajdan élt arcokat, házakat. A City TV heti Lapozójának, politikai beszélgető műsorának rendszeres szereplője.

A félévenként megjelenő Alibi irodalmi antológia-sorozatban írásait és grafikáit publikálja.

A médiabéli szereplések mellett egyéni és csoportos képzőművészeti kiállításokon is gyakran szerepel. Számos kortárs alkotó tárlatát megnyitotta, még az enyémet is. Most visszazapja.

2017-től hétfőnként a Bézs Rádió Lila Tinta című műsorát szerkeszti-vezeti közösen mindkettőnk régi barátjával, Frank Ivánnal.

A Magyar Nemzet hétvégi kulturális mellékletében, a Lugasban Gábor a nyolcvanas évektől kezdve egészen napjainkig sajtógrafikusként dolgozik, ebből két évtizede kollégák vagyunk, ketten dobjuk fel a számot grafikáinkkal.

Öt gyermek édesapja, két unokája van.

Az újságrajzoló talán a legjobb megközelítés arra, amit Szerényi Gábor grafikus munkásságáról – és erről a kiállításról – el lehet mondani. Az újságrajzoló külön szakma, művészeti ág lett, akik ezt választják, a múzsa csókját is időzíteniük kell, legkésőbb a lapzárta előtti éjszakára. Valaha, mielőtt az újságokban technikai lehetőség lett volna fotók közlésére, rajzokkal illusztrálták a cikkeket. Önálló rajzok is színesítették a lapokat, nem csak az írásokhoz készült illusztrációk, és ezek közt sok volt a vicces, élcelődő, gúnyos rajz, karikatúra.

A karikatúrát sokan rajzolt viccnek gondolják – a vicclapok, de még az egykori Ludas Matyi is ezt erősíti a grafikákhoz tartozó címeikkel, képaláírásokkal, párbeszédekkel. A múlt század egyik ismert francia grafikus, Jean Effel saját munkáiról azt mondta, hogy azok nem karikatúrák, hanem illusztrált viccek, hiszen a karikatúra más, a karikatúra humora képi információ, nem a szövegben, hanem elsősorban a grafikában keresendő.

A karikatúra kritikai szemléletmóddal létrehozott alkotás. Az újságban megjelenő karikatúrák nagy része – a könnyed forma ellenére – komoly dolgokról beszél. Valóban, az újságrajzok, sajtókarikatúrák publicisztikák – rajzban

megfogalmazva. És itt ne csak kemény kritikákra gondoljunk, hanem az élet finom, apró jelenségeire, groteszk dolgaira is. Ebben a felfogásban már érthető, hogy miért nevezte Kaján Tibor – szemben a viccekkel – szomorúművészetnek a karikatúrát, és miért próbálunk a szakosztályunkban közösen is elhatárolódni a jópofáskodó, főnökökön, titkárnőkön és anyósokon viccelődő álhumoros karikatúráktól.

Szerényi Gábor ezt a szövegnélküli grafikus humort képviseli, amelyben nem mindig csattan nagyot a poén, de ami azért megmosolyogtat, megindítja fantáziánkat, megkeressük benne azt a kis gonosz kritikát is, melyet a rajzoló szándéka szerint elrejtett a képében. Esetleg egy kissé el is szomorít...

Politikai, közéleti karikatúráknál megszoktuk, hogy a karikaturista egyértelműen elítél, kigúnyol, tollára tűz politikusokat, közéleti szereplőket, esetleg egész kormányokat is. Kigúnyolja a bürokratát, a kereskedőt, a zenészt, a focistát, a rasszistábbak még a kőfaragókat és a balett-táncosokat is.

Szerényi nem gúnyolni akar, hanem a rajzaiban szereplő emberek és tárgyak emberségét, fantáziáját vagy gyarlóságait keresi. A villamoson kapaszkodók közt megbúvó király (a magyar kártyából ismert makk király), az arcnélküli elvtársak, vagy ahogy ma nevezzük: urak, az ágasbogas töltőtollak és körzők, fotelek titkos lépcsővel és kétárbocos hajóval, a játékmacskák és Petőfi-szobrok, tétova autóbusz-utasok vagy pipázó indiánok mind a mai emberekről, – ahogy Cseh Tamás éneklé az ide-oda ingázó Beárról, az alulinformáltokról, a jó szóra és játszani vágyókról szólnak. Szerényi nem a kisembereket állítja be nevetésesnek, hanem a közeget, amelyben a kisemberek helyzetükből fakadóan maradnak kisemberek, még az úrban is, ahol egyik kedvenc Szerényi-rajzomon egy asztronauta próbálja eldönteni, hogy mit kezdjen az űrséta közben valahogyan kezébe került nyakkendővel.

És persze, hogy az állatok vagy tárgyak, amelyeket megrajzol – mert nagyon sok rajzon nincs ember –, azok is korunkról, az emberekről szólnak. Esernyő, hirdetőoszlop, töltőtoll, körző, colostok (Zollstock), szoba, szék, kabát, igazolvány, mozijegy, egy nyakkendő, egy bugyi és egy úttörősip. Egy-egy emlék, egy-egy történet, egy-egy mosoly.

Ezen a kiállításon a Magyar Nemzet Lugas mellékletében megjelent rajzai közül látható egy válogatás. Az elmúlt negyven évben hétről-hétre minden szombaton megjelent egy-két rajza. A lap technikai lehetőségeinek megfelelően az első évtizedekben csak fekete-fehér képek, az utóbbi néhány évben pedig már színes rajzok is. Szép, nagyon élénk színeket használ, szinte kiugranak az újságpapírról. Sokszor több színváltozatot is megrajzol. A színekkel kísérletezve jött rá Gábor arra, hogy nagyon jól mutatnak a lapban a csak tisztán fekete-piros direkt színekkel készült rajzai. Ebből a schwarz-rot sorozatból is láthatunk itt képeket.

Örülök, hogy egy ilyen patinás helyen, a Duna Palotában nyílt lehetősége erre a kiállításra, megérdemli. Remélem, önök is örülnek (megérdemlik), és szívesen nézik meg Szerényi Gábor tárlatát, melyhez jó szórakozást kívánok.

Szerényi Gábor, Anker, boreaux

- BENYUSZ MÁRTA PhD hallgató
PPKE Jog- és Államtudományi Kar
- BORS SZILVIA PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- CSITEI BÉLA tanársegéd
NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar
- DEÁK PÉTER PhD hallgató
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- FARKAS ÁDÁM tudományos munkatárs
NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
- DANIEL HAITAS egyetemi idegen nyelvi lektor, tudományos segédmunkatárs
DE Állam- és Jogtudományi Kar, MTA-DE Közszolgáltatási Kutatócsoport
- HALÁSZ GÉZA grafikus
Magyar Nemzet
- KELEMEN ROLAND tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KESERŰ BARNA ARNOLD egyetemi adjunktus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- LUGOSI JÓZSEF PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- SISKA KATALIN egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- SZERÉNYI GÁBOR grafikus
Magyar Nemzet
- ZALAHEGYI ZOLTÁN PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

---

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.

2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg tanulmányonként és szerzőnként az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.

3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).

4. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dólt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kaptális stb. használatát kérjük mellőzni.

5. A hivatkozásokat felső indexben, az adott írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY szerint.^{1,2} Továbbá...”. A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondattal esetén idézőjel van a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik).

A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:

a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötojel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:

Kiss, 2010, 10.; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.

b) Online hivatkozásnál Weboldal neve: Téma (nagy kezdőbetűvel), évszám:

Hvg.hu: Cikk címe, 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).

6. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).

7. Az irodalomjegyzék csak a hivatkozott publikációkat tartalmazza, és korlátozzuk ezek számát 10-15 forrás megjelölésére. Rendezzük ABC-sorrendbe.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolásjellel ellátva:

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek:

- John, Smith (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London. Tehát a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő kettőspont, majd a kötet címe dőlt betűvel, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, majd a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url), a megjelenés éve (ha ismert) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek, 2021. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a Letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

9. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalomjegyzék után feltüntetni.

10. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK	(Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt)
1) Alfejezetek címei	(Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)
a) Alfejezeten belül	(Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)
i) Alfejezeten belül	(Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a dőlt, félkövér, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

11. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.

12. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldalszám) itt is kérjük betartani. Példa képaláírásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

13. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

14. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

15. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat,

Szerkesztőség

HELYREIGAZÍTÁS

Hajnal Zsolt – Jagusztin Tamás: Közérdekű perindítás a tagállamokon átnyúló jogsértésekkel szemben című tanulmánya, amely a Jog-Állam-Politika 2021/02-es számában került közlésre, a Debreceni Egyetem ÁJK és az Igazságügyi Minisztérium közötti Jogászképzés színvonalának emelését célzó program keretében készült.

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ A nemzetállamokon nyugvó vesztfáliai hatalmi rend, valamint a kapitalista világgazdasági rendszer Európa, illetőleg a transzatlanti térség által létrehozott kereteket jelent. Úgy is mondhatnánk, hogy mind a modern értelemben vett világrend, mind pedig annak tőkés variánsa, a kapitalista világrendszer Európából, annak anyagi és hatalmi törekvéseiből bontakozott ki. Ebből az is egyértelműen következett, hogy Európa, majd az Amerikai Egyesült Államok megerősödésével a transzatlanti térség volt hosszú évszázadokon keresztül a világ hatalmi és gazdasági rendszerének meghatározója. Idővel aztán az volt látható, hogy különösen a tőkés világgazdasági rendszer centruma kezdett eltolódni más-más államokhoz a transzatlanti térségben, majd az elmúlt évtizedekben már azzal is egyre többen foglalkozott a szakirodalom, hogy a transzatlanti térségen kívüli szereplők milyen mértékben kezdenek egyensúlyba kerülni a világrend és világrendszer kialakítóival. | Farkas Ádám
- ◆ Az intelligens technológiák és a kapcsolt rendszerek térhódításával párhuzamosan indokolttá válhat a termékhiba fogalmának felülvizsgálata is. Az Európai Parlament Kutatószolgálatára készített egy jelentést, amely az Európai Uniónak az összekapcsolt és az autonóm járműveket érintő perspektíváját ismerteti. Ez a jelentés kiter arra, hogy a termékhiba nehezen definiálható kategória olyan összetett termékek esetében, mint például az autonóm járművek; nem alkalmazható a termékfelelősségi irányelv, ha a kár forrása a jármű amortizációja, nem megfelelő szervizelése, használatának módja, az útviszonyok vagy az időjárási körülmények. | Csítei Béla
- ◆ A „konfliktus(helyzet)” és a „konfliktus” kifejezések nem tekinthetők egymás szinonimáinak, valójában két különböző fogalomról van szó. A konfliktushelyzet fogalma már magában hordoz két személy (jogalany) között bizonyos feszültséget, kapcsolati intenzitást, érzelmi telítettséget/túlfűtöttséget. A már kialakult „konfliktust” és a „konfliktushelyzet” kifejezéseket a polgári eljárásjogi, a szociológiai, a jogszociológiai, de a szociálpszichológiai és a pedagógiai szakirodalom is megkülönbözteti egymástól. A konfliktushelyzet a konfliktus kialakulásának előszobája, azaz a konfliktus kialakulása előtti fázis. A konfliktus bekövetkezésekor az abban érintett két fél között kialakul valamilyen interakció, a konfliktushelyzetnél viszont még nem. A konfliktushelyzet bekövetkeztéhez szükséges a situációban érintett legalább két fél közötti súrlódás, érdekellentét, nézeteltérés, míg a konfliktus kialakulásának további feltétele a közöttük már kialakult konfliktushelyzet további fokozódása, súlyosbodása, eszkalálódása, amely valamilyen magatartás, tevékenység, megnyilvánulás által valósul meg. A magánjog spektruma az a legszélesebb tematikai tér, ahol a különböző típusú és irányultságú konfliktushelyzetek kialakulhatnak. | Lugosi József

